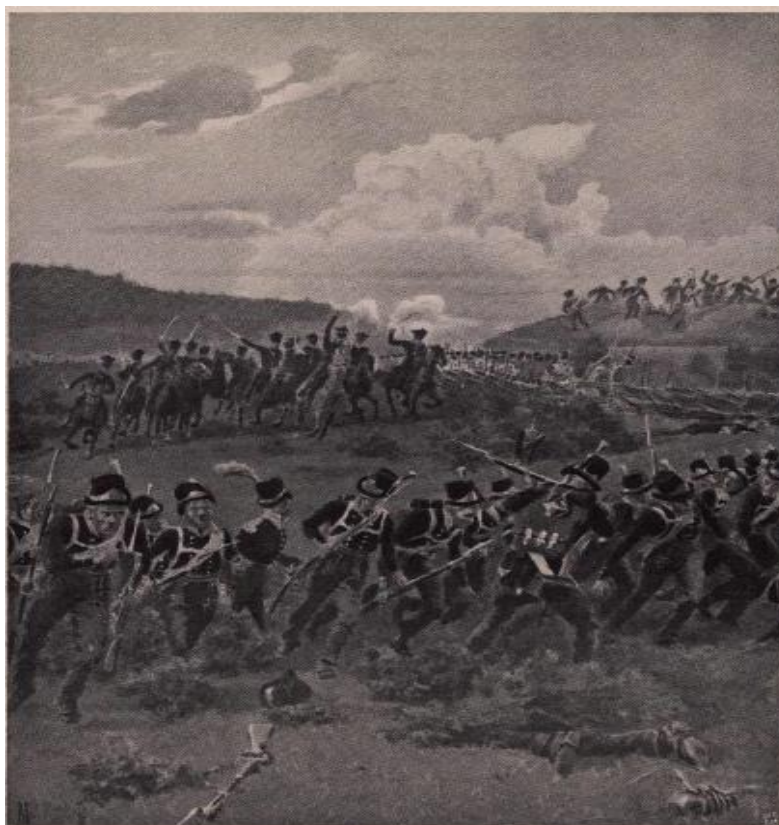

Hvor forberedt var den norske hær på krig i 1814?

Med fokus på organisasjon, utrustning og ledelse

Erik Dag Wilmar

Institutt for arkeologi, konservering og historie – IAKH

Universitetet i Oslo

Svenskenes angrep på skansen ved Langnes gård i 1814 var mislykket, og de måtte trekke seg tilbake med over 100 drepte. Oberst Hegermann ville forfølge de flyktende. Idet han skulle rykke frem, kommer kongen til stedet og beordrer ham i stedet til å trekke seg tilbake over Glomma og ødelegge broen. Da Hegermann protesterte, svarte kongen: ”Men min gud! Har De da ennå ikke opofret nok av dette smukke folk!” Da kongen så løytnant Hauchs lik, ropte han: ”For meget blod for min skyld!” Svaret han fikk var: ”ikke for meget blod, konge, men for lite!”

INNHOLDSFORTEGNELSE

1	Innledning	- 5 -
1.1	Utgangspunkt og problemstilling	- 5 -
1.2	Den politiske bakgrunnen.....	- 8 -
1.3	Historiografi	- 10 -
1.4	Norske historikers syn på Felittoget i 1814	- 12 -
1.5	Militære forkortelser og begreper.....	- 14 -
2	Den norske hær	- 16 -
2.1	Den norske hærs utvikling frem til 1814.....	- 16 -
2.2	Hæren i 1814	- 21 -
2.3	Forsyninger - våpen, proviant, utrusning og transport	- 32 -
2.4	Forsvarsplaner	- 46 -
2.5	Oppsummering – Den norske hærs tilstand før felittoget i 1814.....	- 58 -
3	Sammenlikning mellom stridskreftene	- 60 -
3.1	Den svenske hær under felittoget mot Norge i 1814	- 60 -
3.2	Sammenlikning mellom stridsstyrkene	- 63 -
4	Felittoget 1814.....	- 71 -
4.1	Angrepets første dager 27. juli–4. august.....	- 71 -
4.2	Fredrikstad og Rakkestad, det avbrutte motangrep	- 81 -
4.3	Kampene ved Glomma 8.–14. august.....	- 87 -
5	Analyse av felittoget	- 95 -
5.1	Strategisk ledelse.....	- 95 -
5.2	Operativ ledelse.....	- 104 -
5.3	Offiserskorpset og soldatmateriellet.....	- 110 -
5.4	Forsyninger og materiell.....	- 114 -
6	Konklusjoner	- 118 -
	Bibliografi.....	- 124 -
	Vedlegg.....	- 127 -

1 INNLEDNING

1.1 UTGANGSPUNKT OG PROBLEMSTILLING

Krigen mot Sverige i 1814 ble en lite ærefull krig sett med norske øyne. Felttoget brakte ingen militær avgjørelse. Krigstilstanden inntrådte 26. juli og ble avsluttet 14. august med undertegnelse av konvensjonen i Moss. Landkrigen begynte først 30. juli og varte bare to uker. De norske styrkene ble hele tiden beordret til å trekke seg tilbake for til slutt å gå i stilling bak Glomma uten å ta et avgjørende slag. Krigen ble sammenliknet med kattens lek med musen og ble på folkemunne kalt ”Kattekrigen”. Folket hadde vært villig til store offer, det hadde ventet en heltekrig, og så fikk det Kattekrigen sier historikeren Arne Bergsgård.¹ På denne tiden var det militære fortsatt det sterkeste elementet i den nasjonale æren.

Enhver der hørte det norske Folks Beslutning: at være en frie og uafhængig Nation [...]. Enhver der var Vidne til den Enthousiasme der ledsagede denne Beslutning, maatte upaatvivlelig have ventet at Krigen, fra vor side, var bleven ført på en saadan anden Maade, end den der virkelig fandt Sted. Hvad Under da! at vort sidste Felttog, saavel i som udenfor Fædrelandet, som oftest bliver bedømt paa en Maade, der verken gjør Nationen eller Armeen ære.²

Slik innleder generalmajor Jacob Georg Meydell sin bok om felttoget i 1814. Nasjonens og hærens ære betydde mye for ham, og han hadde mange meningsfeller i sin samtid.

Jeg vil søke å finne svar på spørsmålet om hvor forberedt den norske hær var på krig i 1814. Hovedvekten vil ligge på organisasjon, utrustning og ledelse. Tidsrommet for avhandlingen vil primært omhandle perioden fra Kielfreden til Mossekonvensjonen. Jeg vil konsentrere meg om hæren, men vil også gi en redegjørelse for marinen. Den sjøstrategiske situasjonen hadde en avgjørende innflytelse på de militære disposisjonene i 1814.

Hvor forberedt var den norske hær på krig i 1814? Var de norske styrkene i stand til å forsvare nasjonens nyvunne frihet over en lengre tid hvis de virkelig hadde fått anledning til det? Er det mulig at de var mer forberedt enn man har trodd? Spørsmålene kan stilles på en annen måte. Kunne nordmennene forsvare seg mot svenskene i 1814? Dette spørsmålet har en politisk dimensjon. Hvis svaret er nei, var konvensjonen i Moss og den påfølgende unionsavtalen en gave til det norske folk. Hvis svaret er ja, kan det hevdes at unionen var basert på

¹ Arne Bergsgård, *Året 1814*. Del II. (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1945), 104.

² J.G. Meydell, *Feldtoget i Norge 1814*. (Christiania: Jacob Lebmann, 1815). Fra innledningen ”Til læseren”.

likestilling og utgjorde et kompromiss på grunnlag av begge parters felles interesser. Et ja åpner imidlertid også muligheten for at Norge kunne fått sin frihet allerede i 1814. Spørsmålet er både av militær og politisk karakter. Dette arbeidet vil konsentrere seg om de militære aspektene, men stormaktenes politikk vil bli berørt for å belyse sammenhengen.

For å kunne vurdere den militære siden av oppgaven må begrepet ”forberedt” klargjøres. Tr grunnleggende spørsmål kan stilles i denne sammenheng. Det første er om de norske styrkene var klar til å gå til krig. Dette vil bli analysert nærmere. Det andre spørsmålet er om styrkene var forberedt på en angreps- eller på en forsvarskrig. Den strategiske situasjonen var helt ny for Norge. For det første gang sto Norge alene uten allierte mot en ressursmessig overlegen angriper som for første gang bare hadde felttoget mot Norge å konsentrere seg om. For det andre var det en avgjørende forskjell at Norge nå også måtte være forberedt på en mulig landsetting av styrker sjøveien. Den norske forsvarsplan var defensiv, men forsvaret skulle føres aktivt. En nærmere presentasjon og analyse av planen vil bli utført. Et tredje og avgjørende spørsmål er om de norske styrkene var forberedt på å holde ut over lengre tid. Hva ligger i begrepet ”lengre tid”? I denne sammenheng vil jeg se på mulighetene for å føre krig som et minimum fram til kongressen i Wien i oktober 1814, og om det var mulig å forsette krigen videre ut over vinteren 1814–15.

Styrkeforholdet mellom de norske og de svenske styrkene som deltok i selve felttoget i 1814 var ca 1:1,5 – 30 000 mot 45000. Ut fra en vurdering av kun det tallmessige styrkeforholdet ser ikke stillingen umulig ut. Krigshistorien er full av eksempler på at mindre hærer har slått tallmessig større hærer. Andre faktorer enn styrkeforholdet må derfor trekkes inn, for eksempel lederens betydning. Et eksempel på lederens betydning er Napoleons felttog i Italia. I 1796, bare 26 år gammel, fikk Napoleon kommandoen over den franske hæren der. I begynnelsen hadde han kun 38 000 soldater. Mot ham sto en hær på 48 000. Foruten å være underlegen i antall var han også dårlig utrustet. Seks uker etter at kampene hadde startet, kunne han, uten særlig overdrivelse, si til sine soldater: ”Dere har vunnet slag uten kanoner, gått over elver uten broer, utført forserte marsjer uten støvler, slått leir uten mat.”³ Strategien hans var alltid offensiv. Elementene i hans seire var raske marsjer, smidighet i manøvrer, evnen til å konsentrere styrker samt å utføre de sterkeste støt mot fiendens svakeste punkt.

³ Montgomery of Almain, *Krigskunstens historie*. (Oslo: Gyldendal, 1968), 345.

Ordet umulig finnes ikke i mitt vokabular, skal Napoleon ha sagt. Ledelsens betydning for det norske felttoget i 1814 vil bli vurdert inngående.

Var tilstanden i den norske hær var så mye dårligere enn den svenske at mulighetene for å kunne forsvare seg ble svekket eller umuliggjort? For å finne svaret på dette vil jeg kartlegge styrkene som deltok i felttoget: organisering, størrelse, bevæpning, artilleri, uniformer, transportkapasitet og generell militær utrusning. Den øverste ledelse og hvor effektiv den var vil bli inngående vurdert.

Hæren skulle føre en forsvarskrig, derfor var den avhengig av forsyninger på egen jord. Her var de innenlandske kornforsyningene og importen av korn et helt sentralt problem. De norske soldatene hadde sultet og lidd mye i krigsårene 1807–09 på grunn av den engelske blokaden, sultet de i 1814 også? Kong Frederik VI iverksatte tiltak for å sende korn til Norge rett etter freden i Kiel. Kornstøtten var trolig hans bidrag til hjelp til Norge, begrunnet i et håp om en folkereisning som kunne resultere i at landet ble gjenforenet med Danmark. Svenskene innførte blokade av norske havner og fikk engelskmennene til å gjeninnføre fastlandsblokaden våren 1814, så det var vanskelig å få innført korn. For hvor lang tid hadde Norge forsyninger for en felttoppsatt hær? Dette vil gi en pekepinn for hvor lenge et eventuelt felttog kunne vare. De kritiske forsyningene omfattet primært proviant og ammunisjon. Transporten innenlands ble primært besørget av hester, både for sivile og militære forsyninger. Var det nok hester for begge formål? Spørsmålet vil bli undersøkt nærmere.

Frederik av Hessen, som overtok som visestattholder i 1810, var yrkesmilitær og hadde arbeidet jevnt og trutt med å gjenreise stridsevnen til den norske hær etter krigen i 1808.⁴ Uttalelsen hadde han imidlertid selv kommet med i 1815 og må tas med en viss reservasjon. Hæren ble reorganisert i 1810, bl.a. basert på erfaringene fra krigen i 1808. Hvilken effekt hadde reorganiseringen? En vurdering av virkningen av omorganiseringen vil bli utført.

For å finne slagkraften til den norske hær må man sammenlikne den med den svenske. Den svenske hær som deltok i felttoget mot Norge, vil derfor bli kartlagt i nødvendig utstrekning. Hærene var likt organisert slik at en sammenlikning av kommensurable størrelser er mulig.

⁴ Ståle Dyrvik, *Året 1814*. (Oslo: Det Norske Samlaget, 2005), 25.

Hvor tett var hæren knyttet til det sivile samfunnet? Det vil bli nærmere belyst nedenfor. Tilknytningen må ha påvirket forsvarsviljen i 1814. ”Det er ikke mulig å føre en langvarig krig hvis folkets vilje ikke er tilstede,” hevder feltmarskalk Montgomery.⁵ Det potensialet som forsvarsviljen i folket representerer, ble dårlig utnyttet av Christian Frederik under krigen i 1814. Det vil føre for langt å foreta en detaljert analyse av folkets forsvarsvilje og støtte til krigen fordi oppgaven er så omfattende at den anses som egnet for et eget masterstudium.

1.2 DEN POLITISKE BAKGRUNNEN

Med valget av Jean-Baptiste Jules Bernadotte til tronfølger i Sverige den 21. januar 1810 innledes nyere norsk historie, sier historikeren Sverre Steen.⁶ Det er mye som taler for at han har rett. Bernadotte var en av de viktigste ytre aktørene i spillet om Norge. Sverige hadde tapt Finland til Russland i 1809 og forventet at Bernadotte, den berømte franske marskalk, skulle skaffe dem Finland tilbake i samarbeid med keiser Napoleon. Carl Johan fikk imidlertid raskt kjennskap til at det fantes en annen oppfatning om svensk utenrikspolitikk med dype røtter i svensk historie.⁷ Mange mente at Sverige skulle vinne Norge som erstatning for Finland, og Carl Johan gjorde dette til målet for sin utenrikspolitikk. Han innså at han måtte ha stormaktens hjelp for å vinne Norge. Både Carl Johan og den danske kongen Frederik VI trodde at Norges skjebne ikke ville bli avgjort innen Norges grenser, men på Europas slagmarker eller av stormaktene.

Det brutale engelske flåteranet av den dansk-norske flåten høsten 1807 hadde fått Frederik VI til å inngå allianse med Napoleon. Dermed kom dobbeltmonarkiet i krig med England. Det fikk drastiske konsekvenser for Norge som ble hardt rammet av fastlandsblokaden. Carl Johan trodde ikke på Napoleons varige krigslykke og allierte seg i 1812 med Russland i kampen mot Napoleon i bytte for russisk støtte til å vinne Norge. England meldte seg inn i alliansen mellom Sverige og Russland 2. mars 1813. Etter Napoleons katastrofale nederlag i Russland i 1812 begynte hans allierte å falle fra. I løpet av våren 1813 sluttet Preussen og Østerrike seg til forbundet mot Napoleon. Carl Johan sikret seg støtte fra de allierte stormaktene for å vinne Norge mot å bidra i krigen. Denne støtten beholdt han også i 1814. De allierte bygde opp en mektig krigsmakt i Tyskland for slå Napoleon. Carl Johan deltok med en svensk hær på ca 30 000 mann og fikk også kommandoen over den allierte nordarmeen. I det store

⁵ Montgomery, 564.

⁶ Sverre Steen, *1814*. (Oslo: Cappelen. Utgave 1989), 9.

⁷ Bernadotte tok navnet Carl Johan som tronarving.

”folkeslaget” ved Leipzig 16.–18. oktober 1813 led Napoleon sitt avgjørende nederlag.⁸ Slaget avgjorde skjebnen til Danmark-Norge. Med den nye forbundstraktaten med Frankrike av 10. juli 1813 hadde Frederik VI knyttet dobbeltmonarkiets skjebne til Napoleon. Han hadde satset alt på ett kort og tapt.

Etter slaget ved Leipzig ble Carl Johan pålagt å føre nordarmeen vestover. Han benyttet imidlertid anledningen til å sikre seg Norge ved å gå nordover gjennom Holstein mot Danmark. Carl Johan var realpolitiker nok til å vite at stormaktenes løfter om Norge ikke var noen garanti. På få dager hadde han nådd langt inn i Slesvig. Den 15. desember gikk han med på en våpenhvile med danskene. Resultatet av fredsforhandlingene var traktaten i Kiel av 14. januar 1814. Norge skulle heretter tilhøre kongen av Sverige og utgjøre et kongerike i union med Sverige. Dermed var den 434 år gamle unionen med Danmark over. Freden i Kiel var den utløsende årsak til det som hendte i Norge i 1814.

Kong Frederik VI sendte sin fetter prins Christian Frederik, tronarving til den danske trone, til Norge som stattholder i mai 1813. Fra kongens side var dette en nærmest en desperat handling, et forsøk på å redde Norge for kongehuset oldenborgerne og Danmark. For Norge ble Christian Frederiks korte regjeringstid det store vendepunktet, selve inngangsportalen til politisk frihet og selvstendighet. Christian Frederik var den viktigste enkeltaktør innad i Norge i 1814. Han er skildret både som den norske selvstendighetsviljens egentlige opphavsmann og skaper, og som redskap for en norsk folkevilje. Christian Frederik var nødvendig for reisningen i Norge, ingen andre kunne tatt hans samlende rolle i 1814. Da Frederiks VIs utsending kom til Christian Frederik 24. januar 1814 med meldingen om at Norge var avstått til kongen av Sverige, reiste Christian Frederik opprørsfanen. Som opprørsleder måtte han treffe de store avgjørelser selv. Reisningen skulle forberedes administrativt, militært, finansielt og forsyningsmessig.

Innkallingen av de norske troppene startet allerede i september 1813, og i løpet av februar 1814 ble en styrke på om lag 27 000 mann samlet på Østlandet og utpassert langs grensen på regentens ordre.⁹ Den relativt lille svenske reservearmeen under marskalk Essen hadde ingen

⁸ Av de ca 400 000 soldatene som deltok i slaget, døde ca 130 000. Det var et av de blodigste slagene under Napoleonskrigene.

⁹ Odd Lindbäck-Larsen, *Den norske hær og 1814*. (Oslo: Krigshistorisk institutt, Forsvarsdepartement, 1945), 23.

planer om å rykke inn i Norge. Carl Johan var på kontinentet med hoveddelen av den svenske hær, og Sverige var ikke i stand til umiddelbart å gripe sitt bytte. Norge fikk et pusterom, den norske staten kunne organiseres og frigjøringsverket fullføres.

Da krigen kom, spilte den utenrikspolitiske situasjonen en avgjørende rolle for den måten Christian Frederik ledet kampene på. Som en følge av sine forhandlinger med stormaktenes representanter helt frem til krigsutbruddet 26. juli, visste han bedre enn noen andre at selvstendighetspolitikken hadde spilt fallitt. Carl Johan hadde stormaktenes støtte, og den engelske blokaden av Norge var gjenopptatt. Christian Frederik vek tilbake for å kaste styrkene inn i avgjørende slag, kanskje først og fremst fordi han anså at utfallet ville bli det samme: union med Sverige. Han oppga selvstendighetslinjen og utnyttet den gunstige forhandlingssituasjonen under våpenstillstanden i august 1814 istedenfor å ta en ødeleggende krig, mener Mykland.¹⁰ Uansett om han valgte krig eller forhandlinger, mente Christian Frederik at en krig var nyttesløs. Fra en norsk synsvinkel var da også Mossekonvensjonen langt gunstigere enn Kieltraktaten.

1.3 HISTORIOGRAFI

Den politiske forskningen om 1814 er naturlig nok meget omfattende, den militære er tilsvarende svært fattig. Krigen i 1814 er merkbart mindre interessant for de norske historikerne enn krigen i 1808 om man legger antall titler til grunn for en bedømmelse. Det er mulig at det skyldes at krigen var så lite ærerik. De militære kildene om 1814 har et noe egenartet preg. En grundig og solid bearbeidelse av felttoget i 1814 mangler. Av de fremstillinger som kommer i tiden like etter 1814, er det bare den svenske feltprest Götlines *anteckningar* som kan tillegges krigshistorisk betydning hevder major (senere general) Odd Lindbäck-Larsen.¹¹

En analyse av krigen i 1814 har vært undervurdert i forskningsmiljøet. Mitt håp er at en overordnet militær analyse vil bidra til et helhetsbilde og et nytt syn på krigen i 1814. Jeg vil ta for meg det rommet som eksisterer mellom historikerne som skriver om krigen i 1814 på et metanivå som et ledd i den politiske historien, og lokalhistorikerne som beskriver hendelsene

¹⁰ Knut. Mykland. Christian Fredrik i J.G. Arntzen (red), *Norsk biografisk leksikon*, bd 2, (Oslo: Kunnskapsforlaget, 2000), 193.

¹¹ Lindbäck-Larsen, XXVIII.

i detalj på et lokalt nivå uten å ta for seg en samlet beskrivelse av krigen. Samvirke mellom sjø- og landstridskrefter vil også bli vurdert.

Meydell, som deltok som kaptein i artilleriet under krigen i 1814, utga i 1815 anonymt en liten bok om *Felttoget i Norge 1814*. I 1860 utga han artikkelen ”Nøiere opplysninger til felttoget i Norge”. Han gir optimistiske utredninger om de norske operative mulighetene som etter hans mening kunne ha vært utnyttet vinteren 1813–14, og er svært kritisk til de norske operasjoner. *Den norske hær og 1814*, utgitt i 1945, av Lindbäck-Larsen inneholder et vell av informasjon og er fortsatt den avhandlingen som behandler de landmilitære aspektene i 1814 grundigst. Avhandlingen omfatter imidlertid ingen bred analyse av felttoget og berører i liten grad marinen. Boken har en omfattende oversikt over militære kilder. Oberst Johannes Schiøts, som var sjef for krigshistorisk institutt før og etter andre verdenskrig, skrev i 1910 en lengre artikkel i Norsk Militært Tidsskrift om den norske hærs organisasjon 1814–1818. Artikkelen har mange nyttige opplysninger og henvisninger til relevante kilder. H.J. Barstads bok om Lærdølenes saga gir en kildenær beskrivelse av Lærdalskompaniets deltakelse i krigen 1807–1814. Det samme gjør Hans Reynolds bok om *Telene i den Norske her-soga*. Geir Atle Ersland og Terje Holm er forfattere av *Norsk forsvarshistorie. Krigsmakt og kongemakt 900–1814*. Boken gir en fin oversikt over forsvarets historie og er også interessant fordi den er av ny dato, den er utgitt i 2000. Boken har en omfattende kildehenvisning. Terje Holm har også skrevet *Med Plotons! Høyre sving! Match! March!* Arbeidet er utgitt i 1991 i Forsvarsmuseets småskriftserie og gir en god innføring i norsk taktikk og stridsteknikk på begynnelsen av 1800-tallet. Bjørn Christophersen, som var general og hadde vært sjef for hæren, har skrevet *Vårt forsvars historie. En oversikt frem til 1940*. Boken er fra 1970 og gir en kort, grundig oversikt over utviklingen av den norske hær.

Oberst Henrik Angell gir en detaljert, levende og nasjonalistisk fremstilling av kampene i 1807–1814. Hensikten var helt åpenbar å skape militære tradisjoner for den nye norske stat etter 1905 og vise at man med heder hadde slåss med hell mot svenskene. Den svenske kaptein Mankell utga i 1887 *Fälttoget i Norge år 1814. En kritisk belysning*. Han var inspirert av Meydells tanker om de operative mulighetene. Oberstløytnant Gustaf Björlin, som var sjef for den svenske generalstabs krigshistoriske avdeling, utga i 1893 et større verk *Kriget i Norge 1814*. Dette betraktes som det første virkelige vitenskaplige arbeid om felttoget. Verket bærer preg av et svar til Meydell og har en noe polemisk slagside, det er muligens

generalstabens svar til Mankell selv om det ikke ble utgitt i generalstabens navn.¹² Hans Järtas och G.F. Wirséns brevväxling år 1814 er en viktig kilde til hvordan svenskene bedømte situasjonen i 1814. Järta var landshövding i Stora Kopparberg län og Wirsén var statssekretær for krigssaker. Kommandørkaptein Fredrik Beutlichs avhandling *Norges Sjøvæbning 1810–1814*, utgitt i 1940, gir en omfattende og innsiktsfull beretning om sjøkrigen.

1.4 NORSKE HISTORIKERES SYN PÅ FELTTOGET I 1814

I dette kapitlet vil jeg se nærmere på hva en del sentrale norske historikere skriver om felttoget i 1814. Jeg har valgt Ernst Sars (1835–1917) og Yngvar Nielsen (1843–1916) fra tiden med gryende nasjonalisme rundt forrige århundreskifte, Sverre Steen (1898–1983) og Arne Bergsgård (1886–1954) fra midten av 1900-tallet samt Ståle Dyrvik (1943–) fra 1999.

Krigen i 1814 varte bare i 14 dager og byr ikke på noen storbedrift, noen glimrende våpendåd eller utfoldelse av noen overdreven krigskunst på noen av sidene, hevder Sars.¹³ Han kritiserer Christian Frederik for ikke å ha skaffet til veie det som trengtes av krigsfornødenheter. Carl Johan var en høyt ansett og fremragende hærfører, mens det på norsk side rådet den sterkeste tvil om Christian Frederiks militære evner og egenskaper. Sars gir kun en kort karakteristikkk av felttoget. Den svenske hær trengte stadig frem, den norske dro seg stadig tilbake, og ikke noe slag fant sted hvor de to hærene kan sies å ha hatt en ordentlig styrkeprøve. Den viktigste svenske seieren var erobringen av Fredrikstad som var så forfallen og ubrukbar at det ikke kunne bli snakk om noen alvorlig motstand. Den norske seieren ved Matrand var den ”smukkeste vaabendaad i hele dette saakaldte feldttog”, hevder Sars.¹⁴ Da den norske hær var drevet bak Glomma og forhandlingene om våpenstillstand begynte, hadde Carl Johan kunnet erobre Norge om han hadde villet, mener Sars.¹⁵ Frihet vunnet i kamp og offer er for Sars mye mer verd enn den frihet som blir skjenket av andre. Hadde Norge valgt en langvarig og blodig krig, hadde friheten og selvstendigheten blitt møtt med større kjærlighet, mener han¹⁶

Den norske hæren var skikket for det som kalles den lille krig, hevder Nielsen. På Smålenenes sletter kunne den ikke vise sin dyktighet, men i kupert lende, mellom åser, fjell og myrer, ville

¹² Lindbäck-Larsen, XXX.

¹³ Ernst Sars, *Norges historie fremstillet for det norske folk*. Bind IV. (Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1913), 87.

¹⁴ Sars 1913, 88.

¹⁵ Sars 1913, 89.

¹⁶ Ernst Sars, *Historisk Indledning til Grudloven*, (Kristiania: Bibliothek for de tusen hjem, 1882), 217.

den, overfor enhver fiende, ha betydelige fordeler.¹⁷ Men forsyningene var ikke tilfredsstillende og at provianteringen kunne bli en avgjørende svakhet. Nielsen gir en kort beskrivelse av felttoget som han mener kun hadde få interessevekkende begivenheter. Han nevner overgivelsen av Kråkerøy og Fredrikstads kapitulasjon. Festningen var umulig å holde fordi den hadde en utilstrekkelig garnison og dårlige forsyninger. Oppgivelsen av den norske motoffensiv ved Rakkestad blir nevnt. Han berømmer oberst Hegermann for hans tapre kamp ved Langnes skanse. Under kampene ved Lier og Matrand hadde Krebs kjempet med ære, ”uhindret av høiere Orderer”.¹⁸ Den øverste ledelse var slapp, og bevisstheten om det gjorde skade. Christian Frederik ledet selv hæren, men det var ikke å gå hans ære for nær, å si at hans ”Evner ikke laa for en saadan Stilling, og heller ikke var krigerske Laurbær hans Ærgjerrighets Maal,” mener Nielsen.¹⁹

Steen legger i sitt hovedverk om 1814 fra 1951 avgjørende vekt på kongen for utfallet av krigen. Da Christian Frederik ikke hadde ventet krig, hadde han heller ikke forberedt seg på den. I magasinene lå det bare forsyninger for en måned, ammunisjonen var ikke god og uniformer og annet utstyr var skrøpelig.²⁰ Christian Frederiks innstilling til krigen gjorde utslaget, han visste på forhånd at hans sak var tapt, og da ville han ikke at mer blod skulle flyte for hans skyld enn høyst nødvendig. Han hadde ikke øye for at Norges sak var et større offer verd enn hans egen. Steen mener at kampens mål ikke alltid er den militær seier, et nederlag kan tjene samme mål.²¹ Kanskje det hadde vært riktigere for Norges fremtid å føre krigen på større alvor, selv om det også hadde ført med seg større tap mener Steen. Her er Steen på linje med Sars. Steen har en kort, overordnet og verdinøytral beskrivelse av felttoget. De viktigste begivenheter i hans fremstilling er beleiringen av Fredriksten, Fredrikstads fall, den avbrutte offensiven ved Rakkestad og hendelsene ved Lier og Matrand.

De diplomatiske forhandlingene var viktigere enn krigen, for den var ”ingen ting meir enn militære demonstrasjonar attom tingingane,” hevder Bergsgård.²² Når en ser bort fra militærhistorikerne, er det ingen av de historikere som jeg har undersøkt som gir en så bred og fyldig analyse og beskrivelse av krigen som Bergsgård. Han bruker 17 sider på krigen i sitt

¹⁷ Yngvar Nielsen, *Norge i 1814*. (Christiania: Stenersen & Co, 1905), 282–283.

¹⁸ Nielsen, 284.

¹⁹ Nielsen, 284.

²⁰ Steen 209.

²¹ Steen, 210.

²² Bergsgård, 81.

verk om 1814, hvorav om lag åtte sider redegjør for felttoget.²³ De øvrige sidene omhandler beskrivelse av de to hærene, styrkeforholdet, forberedelsene, forsvarsplanene, finansene og forsyningssituasjonen. Hans beskrivelse av felttoget viser at han enten har lest Lindbäck-Larsens avhandling eller har benyttet de samme kildene. Bergsgårds overordnede kronologiske beskrivelse av felttoget overensstemmer i stor grad med Lindbäck-Larsens og frembringer ikke noe synderlig nytt.

Dyrvik gir kun en kort beskrivelse av felttoget.²⁴ Krigen startet med en rask marineaksjon mot de norske kanonbåtene ved Hvaler. Kanonbåtene trakk seg unna og deltok ikke mer i krigen. Mens store svenske styrker brøt inn ved Halden og omringet Fredriksten, ble 6000 mann landsatt på Kråkerøy 3. august og Fredrikstad overga seg dagen etter. Ved Kongsvinger ble svenskene stanset, og seieren ved Matrand var det eneste norske lyspunktet på norsk side. I Østfold hadde det stadige tilbaketoget svekket kampmoralen både blant offiserer og menige. Kongen lot seg overtale til å endre strategi, skriver Dyrvik.²⁵ Styrkene ved Rakkestad på 6000 mann skulle brukes til et hovedslag mot svenskene. Ordren ble gitt 5. august, men ble tilbakekalt noen timer senere. De norske styrkene rømte deretter gradvis landet øst for Glomma, og kampene stilnet av. Da tilbudet fra Carl Johan om å forhandle om en våpenhvile ble drøftet i statsrådet 8. august, ble det ansett for ugjørlig å stå seg mot svenskens overmakt, og dessuten hadde hæren matforsyninger igjen for kun 14 dager. Christian Frederik er beskyldt for å være en dårlig feltherre, men hans handlemåte blir forståelig hvis man antar at han anså krigen for nyttesløs og ville spare liv, hevder Dyrvik.

1.5 MILITÆRE FORKORTELSER OG BEGREPER

En oversikt over de mest brukte militære forkortelser og begreper er gitt nedenfor:

Batt./Batteri	Kompani i artilleriet ved mobilisering.
Bn./Bataljon	Operativ (taktisk) enhet til bruk i krig, også benevnt feltbataljon, linjebataljon eller marsjerende bataljon. Den norske infanteribataljonen av 1814 hadde normalt 750 menige og besto av 5 divisjoner (feltkompanier).
I/Akh., II/Nfj., III/Vlen. dep/Tel.	Den enkelte bataljon identifiseres med romertall og hvilket regiment den tilhører (logisk forkortet). I = 1. bataljon, II = 2. bataljon, osv. Depotbataljon angis med dep og regiment.
Brig./Brigade	Avdeling bestående av infanteri(bataljoner), kavaleri og artilleri under en felles

²³ Bergsgård, 62–80.

²⁴ Ståle Dyrvik og Ole Feldbæk, *Mellom brødre. 1780–1830*. Aschehougs Norgeshistorie. (Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1999), 158–159.

²⁵ Dyrvik og Feldbæk, 159.

	kommando. Benevnes vanligvis med sjefens navn: ”Brigade Staffeldt”.
Brigg	Tomastet mellomstort seilskip med rær på begge mastene og gaffelseil på bakre mast. Orlogsbrigg er et marinefartøy bestykket med kanoner.
Div./Divisjon	I 1814 et kompani i infanteriet ved mobilisering (feltkompani). Besto av 150 menige. Må ikke forveksles med dagens divisjon som er en mye større enhet. Større avdelinger (for eksempel bataljoner) ble ved mobilisering satt sammen av divisjoner etter ”legoklossprinsippet”.
DR/Dragonregiment	Fredsorganisasjon for administrasjon og oppsetting av kavaleriavdelinger. Trente soldater i fredstid.
Esk./Eskadron	Kompani i kavaleriet ved mobilisering.
Fribn./Fribataljon	Mannskapsstyrke rekruttert av overskuddspersonell i kompanienes geografiske rekrutteringsområder.
Gevorben	Vervet soldat.
Gevorben enhet	En militær enhet som har en betydelig andel vervet personell.
Haubits	Kanon med grovt kaliber (diameter) i forhold til kanonrørlengden. Granaten har en krum kulebane ved avfiring.
IR/Infanteriregiment	Fredsorganisasjon for administrasjon, rullerføring og oppsetting av infanteriavdelinger. Trente soldater i fredstid.
Jeger	Soldat som er utdannet i den nye taktikken ”spredt fektning”. Utstyrt med rillet skarpskyttergevær med lengre rekkevidde og større treffsikkerhet enn musketten.
Kantonnering	Innkvartering av tropper, innkvarteringsområde
Kp./Kompani	Grunnenheten i den militære fredsorganisasjonen. Besto av 100 menige.
Linjeskip	Et tremastet, fullrigget orlogsfartøy med to – eller tre – og i noen få tilfeller fire dekk, bestykket med fra 50 til 130 kanoner.
Lv./Landvern	Personell i alderen ca 32–45/50 år som hadde avtjent ferdig sin militærtjeneste.
Muskett	Standard glattboret infanterigevær. Skjøt ett skudd av gangen og måtte lades på nytt mellom hvert skudd. Ble ladet med ladestokk fra munningen. Avfyrt ved at stål slo mot en flintstein som skapte gnister som antente kruttet.
Nasjonal	Nasjonal soldat, en utskrevet soldat som avtjener militærtjeneste (ikke vervet).
Nasjonal avdeling	En militær avdeling som hovedsakelig består av utskrevet nasjonalt personell.
Overkommando	Består i denne avhandling av generalstaben og kongen (kommanderende general).
Reg./Regiment	Fredsorganisasjon som rullefører, øver og mobiliserer militære avdelinger.
SR/Skarpskytterregiment	Fredsorganisasjon som rullefører, øver og mobiliserer divisjoner bestående av skarpskyttere. Taktisk opererte de mye lik jegerne.
Tren/Tross	Forsyningsavdelinger for proviant, ammunisjon etc.

Tabellene i Appendiks 1–5 har jeg utarbeidet ut fra tilgjengelig materiale.

2 DEN NORSKE HÆR

2.1 DEN NORSKE HÆRS UTVIKLING FREM TIL 1814

18. januar 1628 utstedte Christian IV en *krigsordinans* (lovbud) om etablering av en egen norsk hær basert på det såkalte legdsystemet.²⁶ Plikten til å stille soldater ble lagt på bøndene som den gangen utgjorde om lag 90 prosent av befolkningen. I fred kunne soldatene underholdes på gårdene, noe som var viktig i naturalhusholdningens tid. Over hele landet, unntatt i Nord-Norge, skulle fire *hele* -, åtte *halve* - eller 16 *øde gårder* (fjerdedels gårder) utgjøre et legd og sammen stille en utrustet fotsoldat.²⁷ Gårder i kystdistriktene ble ikke tatt med, her hentet man matroser til den dansk-norske flåten. Normalt sto soldaten rulleført i ni til ti år, i mange tilfelle lenger. Infanteriregimenter ble dannet i Sør-Norge. Soldatene ble organisert i kompanier som ble rekruttert fra et fast geografisk avgrenset distrikt (kirkesogn). Opphold utenfor kompaniets distrikt kunne soldaten bare ta med kompanisjefens og legdbondens samtykke. Kompaniet besto av 100 mann og utgjorde basiselementet i hæren.

I 1663 ble rundt 1000 større gårder på Østlandet og i Trøndelag lagt ut som kvarter for rytteri, etter hvert kalt dragoner. Eier av hvert kvarter (utrederen) måtte holde en hest skikket for ridning.²⁸ For hvert kvarter ble det utskrevet en dragon som skulle utstyres på samme måte som legdsoldaten. Dragonens tjenestetid var 10–12 år og han hadde, i motsetning til legdsoldaten, en liten fast lønn. Det utskrevne rytteri som midt på 1700-tallet var vokst til hele fem regimenter à 600 mann, ble etter hvert redusert til fordel for opprettelsen av artilleriet. Fra omkring 1730 ble de særnorske skiløperkompaniene satt opp basert på legder langs grensen, fra Solør til Trysil samt i Trøndelag. I 1788 ble det etablert en vervet avdeling såkalte ”lette tropper” – *Norske jegerkorps*. Jegere og skiløpere var i Norge forvaltere av den nye taktikken – *spredd fektning*.

Legdsystemet med korte våpenøvelser kunne ikke tilfredsstillende behøvet for avdelinger i permanent beredskap, derfor hadde landet til stadighet noen vervede styrker. De vervede ble

²⁶ Christian IV er den norske hærs grunnlegger.

²⁷ Etter at uniformer ble vanlig ca 1680, ble disse levert fra militære magasiner. Legdet betalte da en fast avgift i stedet for å utruste soldaten med klær. Gevær og blanke våpen ble betalt av staten.

²⁸ Dette er opprinnelsen til kvarter- og utrederinstitusjonen som dekket forsvarets behov for hester i fredstid og kløvhester i mobiliseringsoppsetningene (kløvkompanier) helt til 1960–70 tallet.

kalt *gevorbne* og de utskrevne *nasjonale*.²⁹ Ordningen med vervet artilleri på festningene ble permanent og styrken holdt seg på 300-400 mann. Den største delen av de vervede tilhørte infanteriet med oppgave å trygge festningene. Vervede ble rekruttert fra småkårsfolk, vesentlig i byene, de bandt seg normalt for seks år, men kunne gjøre avtale om en ny periode. For å spare kongens kasse var ofte opptil halvparten av de vervede permittert gjennom lengre tid. Disse såkalte *gevorbne frimenn*, eller for festningsartilleriet *provisorer*, ble normalt innkalt til en måneds tjeneste om året. Et annet finansieringstiltak i festningsbyene var innkvarteringen. For å spare penger ble borgerne pålagt å huse soldater og offiserer.³⁰

E ordnet militært legevesen tok bare langsomt form i tiden frem mot 1814. Garnisonsbyene hadde primitive sykehus. I krig ble det opprettet provisoriske, svært primitive feltlasarett. Som regel fikk hvert kompani en såkalt *feltskjær*. Dette var folk med liten medisinsk innsikt, ikke sjelden nærmest kvakksalvere.³¹ Soldatene var (liv)redde for feltskjæreren og nølte i det lengste med å søke hjelp der. Sårede på slagmarken hadde små sjanser til å overleve. Etter store slag kunne man ikke hjelpe alle, man ventet gjerne en dag eller to før hjelpen ble satt inn. Da hadde naturen på sin egen brutale måte ordnet opp blant de sårede.³² Mangel på kunnskaper og medisiner endte ofte med forgiftning. Å amputere en skadet lemsdel var derfor svært vanlig. Til tross for de mange slagene, døde de fleste av sykdommer. Dødelige epidemier forekom ofte i militærleirene både i krig og fred.³³

Da hæren ble opprettet, måtte befall skaffes fra utlandet. Det var uproblematisk da det militære yrket var internasjonalt. Alle fyrster vervet befall uten hensyn til nasjonalitet. En del av offiserene som kom til Norge ble avtaket etter hver fredslutning, men mange slo seg ned i vårt land og familiene deres slo rot her. Det nye offiserskorpset var den største innvandring av øvrighetsfolk i det norske samfunnet siden geistligheten kom til landet, skriver historikeren Øystein Rian.³⁴ De fleste første generasjons offiserer som kom til landet var hardbarkede menn, vant til jerndisiplin, brutalitet og selvhevdelse. De tuktet de norske bondeguttene til

²⁹ Etter ca 1700 var de "gevorbne" like norske som de "nasjonale", men betegnelsene ble fortsatt brukt. Gevorben er trolig en fornorskning av det tyske geworben. Som kjent uttales "v" som "f" på tysk. Begge skrivemåter blir brukt i kildene.

³⁰ Norge fikk aldri en "kasernehær" slik som de fleste land i Europa hadde etter modell av Preussen.

³¹ Bjørn Christophersen, *Vårt forsvars historie. En oversikt frem til 1940*. (Oslo: Gyldendal, 1978), 24–25.

³² Geir Atle Ersland og Terje Holm, *Norsk forsvarshistorie. Krigsmakt og kongemakt 900–1814*. (Bergen: Eide forlag, 2000), 294.

³³ Til sammen døde 6000 norske soldater av sykdom under utkommanderingene til Slesvig-Holstein i 1750- og 1760-årene samt av ettervirningene etter felttoget i Bohuslän i 1788, bare ti falt i kamp.³³

³⁴ Øystein Rian, "Hva og hvem var staten i Norge?", i (red) Petersen, Erling Ladevig. *Magtstaten i Norden i 1600 tallet og dens sociale konsekvenser*. Rapporter til den XIX nordiske historiekongres 1984, 89.

lydighet, og hærens gode innsats etter 1650 var et resultat av det. Den lange fredsperioden på 1700-tallet avmilitariserte imidlertid offiserenes adferd. I 1814 var over 90 prosent av offiserene født i Norge.³⁵ Offiserene var embetsmenn og hørte i stor grad til samfunnets overklasse og kulturelle elite. De lærte sitt håndverk gjennom tjenesten. Opprettelsen av den treårige *Frie Mathematiske Skole i Christiania* i 1750 gjorde at offiserene fikk en mer teoretisk skoleing.³⁶ Sjøoffiserer ble utdannet i Danmark i hele unionstiden. Underoffiserer ved nasjonale avdelinger var i regelen bondesønner, ofte med egen gård og var vanligvis høyt ansett i samfunnet.³⁷ Vervede underoffiserer ble normalt rekruttert blant vervede menige.

Etter hvert ble inndelingen i legder mer og mer urimelig som grunnlag for utskrivning sett i forhold til befolkningen i landdistriktene. Ved en forordning av 1799 opphørte legdens ansvar til å stille soldater. De 100 mann som hvert kompanidistrikt skulle sette opp, ble nå, uten hensyn til bopel, utskrevet innen kompanidistriktet. For å få større tilgang på soldater ble utskrivningsalderen senket til 20 år. Kvarterenes plikt til å stille dragoner ble opphevet samtidig, men plikten til å holde tjenestehest ble opprettholdt. Fremdeles ble bare bondegutter tatt til soldater, og legdets plikter for øvrig ble som før. Kjøpstedenes innbyggere var fritatt. Reformen var imidlertid et skritt på veien til allmenn verneplikt, person og ikke eiendom ble kriteriet for utskrivning. Endringen kan forklares som et tidsfenomen, allmenn verneplikt var innført i Frankrike 23. august 1793 (*la levée en masse*). Folkekrigen styrket statens potensial – og dens kontroll over folket – i en grad som gjør at man ikke kan snakke om noen militær revolusjon av tilsvarende betydning før atombomben ble oppfunnet, hevder militærhistorikeren Rolf Hobson.³⁸ Endringen kan også begrunnes med at man ønsket å endre et arkaisk og urettferdig system. Også i andre forhold merkes holdningsendringene. Fortsatt slapp hele landsdeler og spesielle yrkesgrupper utskrivning, men prosessen var i gang.³⁹

Kravet til smidig gruppering og manøvrering på slagfeltet kunne etter hvert ikke møtes med infanteriets opprinnelige organisasjon som var basert på mange sideordnede kompanier direkte underlagt regimentssjefen.⁴⁰ Dette førte til en spesiell taktisk (feltmessig) inndeling av

³⁵ Christophersen, 28.

³⁶ Christophersen, 8.

³⁷ Underoffisersgradene var sersjant, furer og kommandersersjant.

³⁸ Rolf Hobson, *Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945*. (Oslo: Cappelen akademisk forlag, 2005), 133.

³⁹ Ersland og Holm, 291.

⁴⁰ Regimentene i 1814 besto av hele 20/22 (freds)kompanier.

regimentet i feltbataljoner. Administrativt holdt en imidlertid fast ved inndelingen i kompanier i fredstid.⁴¹

Før 1814 var det ikke etablert noe forvaltingsorgan for de militære styrkene i Norge. Denne funksjonen ble ivaretatt i København. En sterk overordnet ledelse i Norge var det bare i den tiden Kristian August og Christian Frederik styrte landet. Hærens størrelse var først og fremst avhenging av Danmark-Norges vekslende forhold til Sverige, men stort sett gikk utviklingen mot stadig større styrker samtidig som legdene ble mindre. Omkring 1770 ble praktisk talt alle bruk i Sør-Norge som inntil da hadde vært fritatt, lagt i legd.⁴² Sist på 1700-tallet ble infanteriets nasjonale – og vervede avdelinger slått sammen i felles regimenter.

Legdesystemet var agrarsamfunnets måte å løse samfunnsoppgaver på. Det fungerte effektivt og tett. Hæren var tilpasset det sivile samfunn. De som hadde med legdesystemet å gjøre, kunne, helt til soldaten marsjerte ut av bygda, følge med i hva deres ytelser resulterte i. Den Norske hær ble i løpet av 1700-tallet organisert med tette administrative forbindelser til det sivile samfunnet. Hæren hadde fylt 100 år og hadde eksistert i ”manns minne”. Lover og forordninger førte til at tradisjonene festnet seg og avdelingenes tilknytning til faste geografiske områder medførte en bred og tett kontaktflate med det sivile samfunn. Soldatene i det enkelte kompani hadde i stor grad kjent hverandre fra barnsben av. Dette ”sveiset” dem sammen. Også legdebøndene hadde et tett forhold til det militære. De var involvert i utskrivningen og hadde et visst oppsyn med soldaten mellom utkommanderingene. En utskreven nasjonal soldat hadde mange år med eksersis foran seg, og forskjellen mellom han og en gevorben soldat var ikke stor. Begge grupper ble av samfunnet betraktet som soldater av profesjon. I folketellingsprotokollene av 1801 står mange oppført med både en sivil og en militær tittel: *Bonde og Nasj. Sold., Husmand og soldat* eller *Bonde og Dragon*.⁴³ Den militære tittel tyder på at det var et nært forhold mellom soldaten og hans avdeling, også når han ikke var inne til tjeneste. I Sør- og Midt-Norge var det militære nettverket så tett at så godt som alle voksne menn på en eller annen måte fikk føling med det. ”Uten dette nettverket er det lite trolig at hæren har kunnet oppretthode sin størrelse, og sitt aktivitetsnivå”, mener Ersland og Holm.⁴⁴

⁴¹ Christophersen, 33.

⁴² Prestegårder ble også tatt med.

⁴³ Ersland og Holm, 256.

⁴⁴ Ersland og Holm, 263.

Den norske hæren i 1814 var ikke noen liten hær, spesielt ikke sett i forhold til folketallet. Tar man med kystforsvaret, borgebevæpning og almuebevæpning og frivillige avdelinger, blir totalen omkring 100 000 mann, dvs. i overkant av 20 % av den samlede mannlige befolkningen.⁴⁵ Dette er en imponerende, nesten urimelig høy prosentandel for et land som bare hadde snaue 900 000 innbyggere. Den anonyme forfatteren av manuskriptet *Norge som selvstendig stat?* har utarbeidet en tabell som viser antall utskrevne personer til krigstjeneste i forhold til innbyggertallet i en del stater i Europa samt Nord-Amerika.⁴⁶ Forfatterens beregninger viser at utskrivningen til militærtjeneste av ugifte menn i Norge mellom 20 og 40 år er nesten en av to – 1:2,063. Tilsvarende tall for Sverige (etter Carl Johan) er 1:3,258 og for Danmark 1:3,1344. Forfatterens beregninger er kun basert på linjesoldater; landvern og frivillige etc. er ikke tatt med.⁴⁷ Selv om man tar forbehold om usikkerhet i tallmaterialet, er hoved-konklusjonen at ingen av de land som er oppført i tabellen, hadde høyere utskrivningsprosent av ugifte menn mellom 20 og 40 år enn Norge.⁴⁸

Var Norge del av en militærstat? Ersland og Holm betegner staten i perioden 1720–1790 som ”den fredelige militærstaten”.⁴⁹ Offentlige utgifter utbetalt i Norge var 10 millioner riksdaler i perioden 1760–1779. Hele 67 prosent gikk til hæren, tar man med sjøetaten, kommer andelen opp i 77 prosent. Den største delen gikk til lønninger og pensjoner.⁵⁰ Det sier mye om hvor viktig militærvesenet var for dobbeltmonarkiet. Rian beskriver Danmark-Norge og Sverige som de mest militariserede statene i Europa på 1600-tallet.⁵¹ Karakteristikken er fortsatt gyldig i 1814. Det norske samfunn i tiden fram til 1814 kan karakteriseres som en militærstat hvor forsvaret var organisert etter samfunnets struktur.

⁴⁵ Borgerbevæpningen, almuebevæpningen og frivillige avdelinger hadde liten stridsmessig verdi.

⁴⁶ Oddvar Vasstvedt, *Norge som selvstendig stat? Et anonymt skrift fra 1814*. (Oslo: Riksarkivet, 1996), 68 og 153 (tabell VI).

⁴⁷ De fleste hærene i Europa hadde betydelig høyere innslag av vervede soldater enn Norge. Det er størrelsen på hæren som er viktig her, ikke i hvilken grad den besto av utskrevet personell.

⁴⁸ Forfatteren benytter statistikk fra 1804 og folketellingen av 1801 for Norge.

⁴⁹ Ersland og Holm, 249.

⁵⁰ Ersland og Holm, 260.

⁵¹ Øystein Rian, *Maktens historie i dansketiden*. Makt og demokratiutredningen, rapport nr. 68 (Oslo, 2003), 53–66.

2.2 HÆREN I 1814

Norge var fra 1808 inndelt i to militære kommandodistrikter – *søndenfieldske* og *nordenfieldske* – hver under en kommanderende general.⁵² I løpet av den lange krigen hadde kommanderende general sønnenfjells fått rang over kommanderende general nordenfjells. Da prins Christian Frederik ble riksforsstander, og dermed ble øverstkommanderende for alle norske stridskrefter, utnevnte man ikke noen kommanderende general sønnenfjells. Christian Frederik opprettet en generalstab 22. mai 1814. Den besto av en generaladjutant og sjef for generalstabten (generalmajor Sejersted), to generaladjutantløytnanter hvorav en fungerte som generalkvartermester (oberstløytnant Haffner), fire overadjutanter, den ene (major Brock) som kongens personlige adjutant, fire divisjonsadjutanter samt et varierende antall adjointer.⁵³

Etter hærplanen av 1810 med senere endringer omfattet hærens fredsorganisasjon i 1814 avdelingene nedenfor, hvis gevorbne del lå i garnison som nevnt i parentesene.⁵⁴ Hæren hadde tre gevorbne infanteriregimenter som hver hadde 800 gevorbne – og 1200 nasjonale menige: Det Søndenfieldske gevorbne Infanterie Regiment (Halden), Det Nordenfieldske gevorbne Infanterie Regiment (Fredrikstad) og Det Opplandske gevorbne Infanterie Regiment (Oslo). Det var seks nasjonale infanteriregimenter som hver hadde 200 gevorbne – og 1800 nasjonale menige: Det Aggershuusiske nationale Skarpskytter Regiment (Kongsvinger) som besto av bare jegere, Det Tellemarkske nationale Infanterie Regiment (Stavern), Det Vesterlenske nationale Infanterie Regiment (Kristiansand), Det Bergenhuusiske nationale Infanterie Regiment (Bergen), 1. Trondhjemske nationale Infanterie Regiment (Trondheim) og 2. Trondhjemske nationale Infanterie Regiment (Trondheim). Det var fire oppsettende bataljoner og to korps: Valderske nationale Skarpskytter Batallion, Bergenhuusiske nationale Skarpskytter Batallion, Søndenfieldske Skiløber Batallion, Nordenfieldske Skiløber Batallion, Det Norske Jæger Corps og Røros Bergjæger Corps.

Kavaleriet besto av Det Søndenfieldske dragonregiment, Det Aggershuusiske ridende jægercorps og Trondhjemske dragoncorps. Artilleriet ble samlet i Den norske artilleribrigade. I tillegg hadde man den norske ingeniørbrigade som besto av en stab offiserer.

⁵² Den opprinnelige skrivemåten i avdelingsbetegnelsene benyttes første gang, deretter blir den moderne skrivemåten benyttet.

⁵³ Johannes H. Schjøtz, ”Den Norske hærs organisasjon 1814–1/1 1818. Del 1 og 2”. (Oslo: Særtrykk av *Norsk Militært tidsskrift*, 1910), 144. Når hovedkvarteret ble etablert inngikk det også en marineoffiser, kaptein Holsten, samt lektor Adler som utarbeidet kommunikeer. En del av generalstabens medlemmer ble utplassert som liaison ved forskjellige avdelinger. En adjoint er en offiser uten generalstabseksamen.

⁵⁴ Christophersen, 27. Lindbäck-Larsen, 134–148.

Infanteriets fredsorganisasjon besto av 211 kompanier.⁵⁵ Organiseringen er vist i Appendiks 1. Hvert fredskompani hadde navn etter det området de var utskrevet fra. Skal vi beregne størrelsen på den norske hær i 1814, kan vi imidlertid ikke basere oss på de teoretiske tallene i fredsoppsetningen, det er felthæren som betyr noe, og den var det av praktiske årsaker ikke mulig å få fullt så stor. Som tidligere nevnt, eksisterte ikke regimentet som taktisk forband ved mobilisering. Den taktiske grunnenheten for infanteriet var bataljonen som skulle bestå av 750 menige. Det ble foretatt en omfattende omorganisering av fredsorganisasjonen ved overgang til krigsfot. Feltbataljoner ble dannet ved at hvert ”fredskompani” avgå 75 mann.⁵⁶ Avgitt personell fra to og to kompanier ble slått sammen til det man kalte divisjoner.⁵⁷ Det var mangel på befal, og sammenslåingen medførte besparelser på befalssiden. Feltbataljonene skulle bestå av fem divisjoner – en jegerdivisjon og fire musketerdivisjoner.

Ved mobilisering skulle alle regimenter – vervede som nasjonale – sette opp to feltbataljoner på 750 mann og et depot, også benevnt depotbataljon, på 500 mann. Depotbataljonen fikk også tilført 20 offiserer, 30 underoffiserer og 4 tamburer fra regimentet. De var opprinnelig tenkt som reserveavdelinger med kvarter et sted bak frontlinjen. Hensikten var at feltbataljonene skulle kunne hente reservemannskaper herfra. Slik ble det ikke under felttoget i 1814, mer om dette nedenfor. Det var fastsatt en felles krigsoppsetningsplan for regimentenes feltbataljoner.⁵⁸ Feltbataljonen skulle bestå av 20 offiserer, 7 ikke stridende (stab), 15 spill, 50 underoffiserer og 750 menige, til sammen 842 hoder.⁵⁹

Det var flere typer bataljoner med forskjellig utrustning og størrelse: linjebataljoner, skarpskytterbataljoner, skiløperbataljoner og depotbataljoner. Bataljonene hadde både nasjonale og gevorbne soldater hvor andelen gevorbne var størst i de bataljonene som ble satt opp av de gevorbne regimentene. Bataljonene ble normalt organisert i brigader som også kunne tildeles kavaleri og artilleri. Foruten å være operativt ansvarlig, ble den administrative

⁵⁵ Tabellene i appendiksene det vises til nedenfor, er utarbeidet på grunnlag av tilgjengelig materiale.

⁵⁶ Feltbataljonene ble også benevnt marsjerende bataljoner eller linjebataljoner.

⁵⁷ Divisjonen kan beskrives som et feltkompani.

⁵⁸ Schiøtz, Del 1 og 2, 144.

⁵⁹ Offiserene var: 1 bataljonssjef, 1 major, 5 kapteiner (divisjonssjefer), 5 premierløytnanter, 5 sekondløytnanter, 1 bataljonsadjutant, 1 artillerioffiser og 1 bataljonskirurg. Staben besto av 4 kompanikirurger, 1 bataljonstambur, 1 bøssebærer og 1 profos (bøddel). Av underoffiserene var 10 jegere og 40 musketerer. Spill (Spillemennene) besto av 3 halvmåneblåsere (jakthornblåsere), 8 tamburer og 4 pipere. Halvmåner ble brukt av jegerne, infanteriet brukte tamburer (trommeslagere).

kontroll av personellet i underlagte styrker (som regimentene hadde i fredstid) også pålagt brigadesjefen ved mobilisering. Det er ingen overdrivelse å hevde at krigsorganisasjonen var komplisert. Den kan sammenliknes med en prosjektorganisasjon hvor man må bruke mye tid på å lære å samhandle om felles mål i starten, og hvor det administrative ansvaret er en funksjon av det til enhver tid antall underlagte antall enheter og personer. ”Den største og væsentligste mangel,” skriver Sejersted 3. september 1814 til overkrigskommisjonen, ”er efter min uforgribelige Formening nok at søge i Armeens hidtil værende Organisation; thi der hører mere end menneskelige kræfter til at debrouillere dette Chaos [...]”.⁶⁰

Alle infanteribataljoner skulle ha to små kanoner, 1-punds såkalte amusetter. Navnet er trolig et økenavn som er avledet av ordet ”amusement”.⁶¹ Det kan indikere at artilleristene mente at de hadde liten virkning, at de nærmest var med for fornøyselsens skyld. En gjennomgang av felttoget vil vise om det var tilfelle. Amusettene tilhørte det såkalte regimentsartilleriet.

De selvstendige oppsettende bataljonene beholdt sin fredsorganisasjon ved mobilisering.⁶² Bergenhus Skarpskytterbataljon avga ett av sine fredskompanier som depot og ett kompani ble fordelt på de andre kompaniene. Bataljonens feltoppsetning ble dermed fire skarpskytterkompanier og ett jegerkompani (Lærdalske kompani). Bataljonen satte også opp en artilleriavdeling. Ingen av de øvrige selvstendige bataljoner satte opp depot. Valdres Skarpskytterbataljon satte også opp en artilleriavdeling. Skiløperbataljonene satte ikke opp verken depot eller artilleri. Sønnefjelske skiløperbataljons kompanier ble økt fra 100 til 200 mann, de øvrige kompaniene i de selvstendige bataljonene ble ikke forsterket. I mai 1813 ble det fastsatt en krigsoppsetningsplan for de marsjerende skarpskytterbataljonene.⁶³ De skulle bestå av 12 offiserer, 30 underoffiserer, 12 spill og 600 menige, til sammen 654 hoder.⁶⁴ Røros Bergjegerkorps satte opp to kompanier og en artilleriavdeling.⁶⁵

⁶⁰ Bredo Henrik von Munthe af Morgenstjerne, *Historisk Beretning om Generallieutenant Bernard Ditlef v. Staffeldt's forhold* [...]. II del. (Christiania: Gundersen, Grøndahl og Lehman Enke, 1829), VI. G. Hallager *Norges Høiesterett 1815–1915 Første bind*. (Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1915), 82.

⁶¹ Amusement betyr det samme på fransk og engelsk. Artilleriet brukte mange franske begreper. I enkelte kilder brukes betegnelsen ”amysett”.

⁶² Diss bataljonene hadde dermed kompanier, ikke divisjoner, som sine underavdelinger. For eksempel ”Lærdalske kompani”.

⁶³ Schiøtz, Del 1 og 2, 145.

⁶⁴ Offiserene var 1 bataljonssjef, 6 kapteiner (kompanisjefer) og 6 premierløytnanter.

⁶⁵ Schiøtz, Del 1 og 2, 158.

Akershus Skarpskytterregiment fikk en særskilt oppsetting. Det skulle ved mobilisering avgi sine to gevorbne kompanier til hovedkvarteret og de tre nasjonale (freds)bataljoner skulle disponeres som fremtrygd for de tre brigadene som var planlagt satt opp ifølge forsvarsplanen av 1813. Årsaken var at disse bataljonene hadde sine utskrivningsdistrikter etter hverandre langs grensen. Regimentet skulle ”øremærke” 750 mann fra hver bataljon som ved mobilisering straks skulle møte til tjeneste. Bataljonene fikk dermed samme antall menige som de regulære feltbataljonene og ble satt opp som disse.⁶⁶

Den utskrivningsmåte som ble benyttet – et visst distrikt stilte et bestemt antall mann – førte til at en ikke ubetydelig del av den våpenføre ungdom i enkelte folkerike distrikter enten gikk helt fri, eller først ble tatt til soldat i en relativt sen alder. For å rette på dette ble det ved en kongelig forordning i 1812 bestemt at 13 såkalte fribataljoner skulle opprettes Sønnefjells, og at ”virkelige reserver” – hvor man skulle kunne ta menn helt ned i 18 års alder – skulle tas ut Nordenfjells.⁶⁷ Offiserer til fribataljonene kunne ikke skaffes. Ved hvert gevorbent og nasjonalt kompani Sønnefjells skulle det imidlertid ansettes to ekstra underoffiserer som skulle avgis til fribataljonene når de ble mobilisert.⁶⁸ Fribataljonene ble rekruttert av personelloverskudd fra både infanteri- og kavalerikompanier. De ble trent som infanteri høsten 1813, dels for å forsterke linjetroppene, dels for å danne egne selvstendige bataljoner.⁶⁹ Fribataljonene utgjorde en betydelig økning av antall menige i forhold til hæren av 1808. Da man manglet både befall, våpen og uniformer, eksisterte nok fribataljonene som selvstendige marsjerende bataljoner kun på papiret. Christian Frederik bestemte derfor høsten 1813 at fribataljonenes mannskaper skulle forsterke feltbataljonene slik at de fikk en styrke på 1000 menige, noe som stort sett ble gjennomført ved mobiliseringen, men ikke helt.⁷⁰ Av ikke disponert fribataljonspersonell ble det i 1814 satt opp to rekruttbataljoner.

Det var egentlig meningen at depotbataljonene skulle vedlikeholde feltbataljonenes styrke. Ved mobiliseringen i 1814 ble imidlertid både depot- og landvernsbataljoner brukt som festningsbesetninger og faktisk også i åpen mark på linje med feltbataljonene.⁷¹ Mannskaps-erstatningen var da tenkt å komme fra de to rekruttbataljonene. De nasjonale kompaniene

⁶⁶ Lindbäck-Larsen, 138.

⁶⁷ Schjøtz, Del 1 og 2, 146–149.

⁶⁸ Schjøtz, Del 1 og 2, 147.

⁶⁹ J.G. Meydell, ”Nøjere Oplysninger til felttoget i Norge 1814, samt øvrige Begivenheder vedkommende denne Sag.”(*Norskt Maanedskrift*, 1860), 355.

⁷⁰ Lindbäck-Larsen, 138.

⁷¹ Lindbäck-Larsen, 139.

rulleførte også 50 landvernssoldater. Landvernet var planlagt oppsatt som landvernsbataljoner og ble bemannet med befal fra depotet under mobilisering. I noen tilfelle ble landvernet disponert i grupper på 300 mann.

Infanteriets krigsorganisasjon er vist i Appendiks 2. Den organisasjonsmessige hjemlede styrken av linjesoldater i infanteriet besto av 32 602 mann (inkludert 9750 fribataljons-soldater) organisert i 23 bataljoner, 8 depotbataljoner og 8 selvstendige kompanier. I tillegg til linjesoldatene kom 8150 landvernssoldater. Fribataljonssoldatene er holdt samlet i tabellen da fordelingen på feltbataljoner ikke er kjent i detalj.

Bataljonens tren var 10 enspente (eller fem tospente) patronkjøretøyer, fem tospente vogner for offisersbagasje og divisjonenes ”små fornødenheter”, en vogn for bataljonskirurgen og en tospent børsemakervogn. Vinterstid ble det brukt langsleder. Det ble skrevet ut 38 trekkhester per bataljon og 17 for skiløperbataljonene. Det ble ikke skrevet ut hester for depotbataljoner og landvernsbataljoner, de måtte rekvirere skyss. Ammunisjonen til skiløperbataljonene ble ført med kløv. Det samme gjaldt visstnok også for jegerdivisjonene. Det ble i alt skrevet ut 146 ridehester for offiserene, tre per bataljon og resten for brigadestabene. Infanteristene skulle bære 60 skudd, og 30 skudd per mann skulle i tillegg føres på en patronkjerre.⁷²

Divisjonene og kompaniene førte med seg seks flintsteiner per mann, hvorav soldaten bar tre. Amusettene ble trukket av to hester, i tillegg kom en tospent ammunisjonskjerre.

Ammunisjonen de medførte var 248 kuleskudd, 132 kardetskudd og 30 blikkardesker.⁷³

Avdelingene forutsatt godt oppsatt med leger – en bataljonskirurg og fire divisjonskirurger per infanteribataljon. Det var imidlertid mangel på leger, det var endog vanskelig å skaffe bataljonsleger. Det var ingen mangel på sanitetsutstyr ved avdelingene.

Antall dragonkompanier ble, som tidligere nevnt, redusert til fordel for oppsetting av kanonkompanier.⁷⁴ Kavaleriet i Norge led, som kavaleriet i alle lands armeer, av mangel på fôr til hestene. Hestene ble ikke ”mobilisert” før rett før krigsutbruddet i 1814. Det norske kavaleriet måtte i stor utstrekning trene til fots. I tillegg viste det seg at kavaleriet ikke var særlig velegnet i norsk terreng. Spesielt ikke slik som Christian August førte de norske

⁷² Opprinnelig skulle infanteristene bære 30 skudd, men da fribataljonssoldatene ble tilført infanteribataljonene ble det ikke tilstrekkelig plass på patronkjerrene.

⁷³ Lindbäck-Larsen, 143.

⁷⁴ I alt ble 12 dragonkompanier nedlagt.

styrkene under krigen i 1808 hvor han søkte å unngå åpent flatt terreng så sant det var mulig. Kavaleriets fredsorganisasjon er vist i Appendiks 3.

I krig satte kavaleriet opp eskadroner. Akershus ridende jegerkorps fikk en spesiell oppsetning. Det gevorbne kompani skulle være ordonnans- og dekningsavdeling ved hovedkvarteret, de øvrige kompanier skulle gå til hver sin brigade som skulle trekkes sammen i henhold til forsvarsplanen av 1813. Alle kompaniene var til hest. Sønnafjelske Dragonregiment skulle etter planen sette opp seks eskadroner, idet to og to kompanier skulle slå sammen. Antagelig ble seks av kompanier satt opp med hest og seks til fots. Det ser ut til at eskadronforbandet ikke ble opprettet, eller ikke overholdt, ved oppsettingen i juli 1814. De nasjonale kompanier beholdt sine navn og optrådte i mange tilfelle enkeltvis.⁷⁵ Kavaleriets krigsorganisasjon er vist i Appendiks 4. Den organisasjonsmessige styrken besto av 1115 menige organisert i 14 eskadroner (trolig 8 kompanier og 6 eskadroner).

Artilleriet var i 1814 organisert i den norske artilleribrigade. Den besto av to deler: gevorbent artilleri med seks kompanier og nasjonalt artilleri med seks kompanier. Artilleriets fredsorganisasjon er vist i Appendiks 4. Ved mobilisering satte artilleriet opp batterier. Batteriene besto av 10 skyts, åtte kanoner og to haubitser. Batteriene ble ofte delt i to halve batterier. Et 6-punds batteri besto av 6-punds kanoner og 20-punds haubitser, et 3-punds batteri besto av 3-punds kanoner og 10-punds haubitser.⁷⁶ Det ble satt opp åtte batterier – ett 6-punds og syv 3-punds – på Østlandet i 1814. I tillegg ble det satt opp ytterligere ett 6-punds og to 3-punds batterier i løpet av felttoget. I Trøndelag ble det satt opp to 3-punds batterier, hvorav ett ble sendt til grensen med sterkt redusert bemanning.⁷⁷

Artilleriets organisasjon under felttoget i 1814 er vist i Appendiks 4. Antall mobiliserte menige utgjør 1333 mann. Det gevorbne ridende artillerikompani satte opp sitt ridende batteri med en underlagt nasjonal del. De øvrige fire gevorbne kompanier sønnafjells satte opp fire tre punds batterier ved å ta i bruk den nasjonale delen. Tre 3-punds batterier ble satt opp av den nasjonale Sønnenfjelske artilleribataljon supplert med vervede. Artilleriets egne – og nasjonale hester strakk bare til for ett ridende og fem kjørende batterier. Ett 6-punds og ett 3-

⁷⁵ Lindbäck-Larsen, 144–145. Johannes H. Schjøtz, ”Den Norske hærs organisasjon 1814–1/11818. Del 3 til 8”. (Oslo: Særtrykk av *Norsk Militært tidsskrift*, 1910), 3–6.

⁷⁶ Antall pund angir vekten på granaten.

⁷⁷ Lindbäck-Larsen, 146.

punds batteri fikk ikke hester annet enn ved rekvisisjon (skyss) og egnet seg dermed nesten bare til stasjonært bruk. Batteriene førte med seg betydelig reserveutstyr, som ekstra forstillinger, lavetter og hjul. Ammunisjonsbeholdningen var rikelig. Til et 3-punds batteri som ble oppsatt i Fredrikstad, ble det medført 1400 granater av forskjellig type.⁷⁸ De gevorbne som ikke ble brukt i feltoppsetningene gikk til festningene og arsenalene. Landvernet og den største delen av Den Sønnenfjelske artilleribataljon gikk til festningene.⁷⁹

Skal en få en oversikt over krigsorganisasjonen, må man ikke bare ta med antall menige, men også antall offiserer, underoffiserer og ikke stridende (stab). En samlet oversikt over hærens totale disponible avdelinger og mannskapsressurser er vist i Appendiks 5. Samlet utgjør den norske hær en organisasjonsmessig (teoretisk) styrke på 685 offiserer, 1611 underoffiserer og 37 545 menige, totalt 41 311 mann.⁸⁰ Antall gevorbne er 5043, hvorav 4612 er infanterister. Legger man til landvernet, utgjør den norske hær i 1814 en styrke på ca 49 700 mann.

Det organisasjonsmessige antallet på 49 700 mann er betydelig høyere enn størrelsen på den hæren som kildene peker på som de facto deltok i felttoget i 1814. For å avklare hvor stor andel av krigsorganisasjonen som faktisk deltok i felttoget, må man finne ut hvilke avdelinger som ble mobilisert og trukket sammen på Østlandet til dette bruk. For norske styrker under våpen i felttoget i 1814 kan det imidlertid ikke finnes samtidige styrkelister som viser faktisk bemanning, vi har kun den organisasjonsmessige bemanning. Styrkelister for deltakende avdelinger fra tiden omkring krigsutbruddet er ikke funnet, skriver Lindbäck-Larsen.⁸¹ Det finnes imidlertid en styrkerapport fra begynnelsen av mars, se Tabell 1.2 nedenfor. I alt anslås den norske styrken som deltok i selve felttoget på Østlandet til å være ca 33 000 hoder. Styrkene på Sør- og Vestlandet er da ikke regnet med.⁸² Av denne styrken var ca 5700 mann bundet til festningene som stasjonære festningstropper. De marsjerende styrkene i felt utgjorde dermed omlag 27 000 mann.⁸³ Oversikter over sykefravær samt vakanser i offisers-

⁷⁸ Lindbäck-Larsen, 148.

⁷⁹ Lindbäck-Larsen, 147.

⁸⁰ Georg Ræder hevder at den egentlige hær var på 652 offiserer, 1409 underoffiserer og 23 597 menige, men han har ikke medregnet 535 spillemenn, 620 reserver for kavaleri og artilleri og 9750 fribataljonssoldater, legger man dette til, blir summen 34 502 menige, totalt 36 563. Georg Ræder, ”Norges landforsvar i 1814 og i 1887”. (*Norsk Militært tidsskrift* 52/1889), 12–13.

⁸¹ Lindbäck-Larsen, 136. Jfr J. Mankell, *Fälttåget i Norge år 1814. En kritisk belysning*. (Stockholm: Carl Suneson, 1887), 37.

⁸² Om lag 1000 mann landvern var permittert. Kusker var ikke innkalt og inngår ikke i tabellen.

⁸³ Meydell hevder at styrken er 29 000 mann når en unntar besetningene på festningene. Meydell-b, 365.

og underoffisersstillinger er ikke tilgjengelig. Mankell anslår sykefraværet til 4000 mann.⁸⁴
 Vakansene ser ikke ut til å ha vært betydelige, skriver Lindbäck-Larsen.⁸⁵

Tabell 1.2 Styrkelister fra mars 1814

Enheter	Offiserer	Under-off.	Spill	Menige	Delsum 1	Delsum 2	Sum hoder
Oberstlt Stabell Grenseposter	39	85	26	2015	2165		
Brigade Staffeldt	150	394	113	6900	7557		
Brigade Hegermann	110	318	98	6088	6614		
Oberstlt Krebs Kongsvinger	33	87	28	1802	1950		
Brigade Rode	35	154	65	2623	2877		
Reservebrigade Arenfeldt	44	116	44	3526	3730		
Oberst Weybys kommando	2	35	4	318	359		
Sum marsjerende avdelinger					25252		
Akershus kommandantskap	44	135	43	1505		1727	
Fredrikstad kommandantskap	27	74	15	1271		1387	
Fredriksten kommandantskap	16	117	26	1225		1384	
Blakers kommandantskap	4	12	3	162		181	
Kongsvinger kommandantskap	9	35	16	680		740	
Fredriksvern kommandantskap		12		292		304	
Sum festningsavdelinger						5723	
Sum hoder	513	1574	481	28407			30975

Kilde: Lindbäck-Larsen, 522–525.

Den 9. juni sendte Christian Frederik et opprop til alminnelig væpning av alle våpenføre: ”[...] til Forsvar af Arne, af eget Hjem, til Bevogtning for Kone og Børn, og hvorved enhver Nordmand vil kappes om at vise Mandemod, ligt Fædrenes, der aldri ustraffet lode nogen Fiende betræde Norges lykkelige Dale”.⁸⁶ Den frivillige folkebevæpningen ble kalt ”mannhusinger”. Det synes som om kongen mente at disse irregulære avdelingene skulle drive en form for geriljakrig i sine hjemtrakter uten direkte sammenheng med hæren. De måtte være forberedt på en forsvarskrig slik som den ”såkaldte lille Krig” som våre fjell gir så rik anledning til, skriver han.⁸⁷ Et eksempel fra Telemark viser at det meldte seg 2130 mann i

⁸⁴ Mankell, 17.

⁸⁵ Lindbäck-Larsen, 140.

⁸⁶ Jacob Aall, *Erindringer som bidrag til Norges historie fra 1800 til 1815*. 2. utgave. (Christiania: Cappelen, 1859), 486.

⁸⁷ Aall, 486.

distriktet til 1. nasjonale bataljon og 2368 mann fra 3. nasjonale bataljon.⁸⁸ Det samlede antallet synes å ha vært betydelig. Kun hist og her gjordes noen forberedende tiltak ”hvorved Egennyttten drev sit Spil,” hevder Aall.⁸⁹

Jeg vil nå ta for meg konsekvensene av omorganiseringene i perioden 1810–14. Krigsformene er til enhver tid avhenging av de våpen som er til disposisjon. 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet var lineærtaktikkens tidsalder. Soldatene ble drillet i å operere i tette formasjoner hvor bredden var adskillig større enn dybden som normalt var to eller tre rekker. En bataljon oppstilt i tett formasjon, som sto fast og avga skudd på kort hold på offiserenes ordre, var datidens effektive ”krigsmaskin”. Salvene fra en hel bataljon hvor alle skjøt samtidig, kunne gjøre et alvorlig innhugg i fiendens rekker innenfor en viss avstand – ”drepesonen”. Begynte derimot soldatene å skyte udisiplinert – å plaffe enkeltvis – mistet bataljonen mye av sin ildkraft. Erfaringen viste at etter en viss tids skyting, kom en avdeling inn i en fase med lite effektiv ildgivning. Tiltak for å holde på ilddisiplinen lengst mulig fikk derfor høy prioritet. Et middel, som har vært brukt til alle tider, var å vente med skytingen til fienden var ganske nær. Man kunne i noen tilfeller vente med å skyte til fienden var på kun 40–50 skritts avstand.⁹⁰

De nye jegeravdelingenes oppgave var nettopp å forstyrre den innlærte drillen til de lineære formasjonene. Med jegerne oppstilt 50–100 skritt foran egne linjer tvang man fienden til å starte skytingen så tidlig at han ikke oppnådde maksimal ildkraft mot egne styrker. Hensikten var å tappe fienden for ildkraft før han kom inn i drepesonen hvor egne styrker kunne rammes effektivt av fiendens våpen. Gikk fienden for hardt på, måtte imidlertid jegerne trekkes tilbake for ikke å bli rent overende. Jegerne brukte horn, fordi hornsignalet var det eneste som effektivt kunne høres når man skulle endre formasjoner i felt. Taktikken ble kalt ”adspredd fægtning”, i vårt land kjent som jegertaktikk. Det er vanlig å regne den amerikanske frigjøringskrig (1775–1783) som starten for denne taktikken. Kolonistene utnyttet dekning og skjul i terrenget og brukte riflene sine til å prikkskyte ned soldater i de engelske linje-

⁸⁸ Hans Reynolds, *Telmerne i Norske her-soga*. (Oslo: L.E. Tvedtes forlag, 1909), 116–117.

⁸⁹ Aall, 486. Note 1.

⁹⁰ Terje H. Holm, *Med Plotons! Høire-Sving! Marsch! Marsch!* (Oslo: Forsvarsmuseets småskriftserie, 1991), 39.

formasjonene.⁹¹ De engelske troppene sto seg dårlig mot denne taktikken. Ideen med jegere eller ”lette tropper” kom tidlig til Danmark-Norge.⁹²

Innføring av lette tropper var det virkelig nye i vår hær fra slutten av 1700-tallet. Det norske Jæger Corps ble som nevnt opprettet allerede i 1788. Under krigen i 1808 hadde de lette troppene utmerket seg. Jegerkorpset, ”Staffeldts grønne jegere”, hadde vært brukt over alt med største hell, det gikk ry om dem, hevder Angell.⁹³ Den østerrikske kommissær, generalmajor Steigentesch, hadde uttalt at de norske jegerne hørte til Europas beste tropper i sitt slag. Dette var disiplinerte vervede soldater med mange års utdanning bak seg. Av de øvrige lette tropper hadde særlig lærdølene utmerket seg med sin raskhet, djervhet og nesten rasende angrepslyst. ”Saa skulde der da dannes jæger- og skarpskytterkompanier overalt,” skriver Angell noe sarkastisk.⁹⁴ I 1810 ble det innført regimentsjegere som det foreløpige siste skritt i utviklingen av lette tropper. Hver bataljon fikk et jegerkompani istedenfor det tidligere grenaderkompaniet.⁹⁵ Samtidig fikk hæren flere skarpskytteravdelinger. I bevæpning og taktikk var det lite som skilte skarpskyttere fra jegere.

Muskettdivisjonens hovedoppgave var å danne tette linjefformasjoner og avfyre skuddsalver på offiserenes ordre. Bataljonene dannet tilsvarende en linjeforrasjon med sine muskettkompanier. Ved større slag kunne mange bataljoner være oppstilt ved siden av hverandre. Jegerne stilte opp parvis foran muskettkompaniene for å pådra seg ild fra den angripende fiende. Jegerne ble imidlertid også drillet til å opptre som et muskettkompani. De vervede skarpskytterne og jegerne var betraktet som norske elitesoldater.

Blant militærhistorikere i Norge har det vært en oppfatning at norske tropper i 1808 og 1814 var dyktige i å utnytte terrenget og hadde lært å opptre adspredt. Nordmennene opererte som jegere i stor skala og skilte seg fra det normale i tiden hevdes det. Med henvisning til konkrete trefninger har man påpekt nordmennenes overlegne stridsteknikk. Det er interessant å

⁹¹ B.P. Hughes, *Firepower. Weapons effectiveness on the Battlefield, 1630–1850*. (New York: Sarpedon, 1997), 11.

⁹² ”Lette” betyr her at soldaten skulle være ”lett” på foten, altså rask, ikke at han hadde lettere utstyr enn de andre infanteristene.

⁹³ Angell, *Syv-års-krigen for 17. Mai 1807–1814*. (Christiania: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1914), 240.

⁹⁴ Angell, 240.

⁹⁵ Begrepet Grenader stammer fra hærordningen av 1675. Grenaderer var opprinnelig store og staute soldater som var spesielt utplukket til å kaste granater. Å kaste granater opphørte etter hvert, men man fortsatte å plukke ut grenaderer til 1810. Grenaderene var elitesoldater. I 1808 var det vanlig å samle grenaderene i egne grenaderbataljoner. Mest kjent er trøndergrenaderene fra Trangen i 1808.

observere at det var svært få skarpskyttergevær som var tatt i bruk i krigen på den pyreneiske halvøya mellom franskmenn og spanjoler – støttet av engelske tropper – under siste fase av Napoleonskrigene. De franske troppene hadde ikke skarpskyttergevær. De engelske troppene hadde skarpskyttergevær, men de ble brukt i forpostfektninger og av snikskyttere. Antallet var lite, og det var lite trolig at de hadde noen effekt på den totale ildkraften, sier Huges.⁹⁶ Jegertaktikk var tydeligvis ikke tatt i bruk i de to lands hærer på dette tidspunktet.

Et annet ”bevis” har vært et sitat fra Christian Augusts generelle instruks for hvordan han mente krigen skulle føres. Han skrev til generalmajor de Seue 8. april 1808:

At indprente Tropperne at unngaae at fægte på Plainen, i couperet Terrain tiralliert [skytterlinje o.a.], benytte alle Lukker og Baghold, paa Plainen raskt sammen, mod Cavallerie Front paa alle sider, ei skyde uden ordre, at skyde en bestemt Fiende, at skjule sin styrke, at forbyde blot defensive Posisjoner, de fører fra Posisjon til Posisjon til Lindesnæs, i snevre Passer maae man gjøre Ind- og Utgangen umuelig, bring Kringlen i Erindring, havde Bøndene der taget Position, Sinclair havde trængt igjennem, raskt sammen, raskt fra hverandre, forbyd Exerceerplads-Maneuvre, Syvaars-Krigen er forbi skyd ei uden at ramme, løb Storm, brug Bajonetten, skyd ei før den staaer paa Maven, giv sig ikke fangen, tag tre Fiender med i det andet Liv, o.s.v.⁹⁷

Instruksen har mange radikale løsninger hvis man ser det fra lineærtaktikkens ståsted. Å unngå åpent terreng, skjule styrkene, opptre offensivt og forby ekserserplassmanøvre er alle viktige skritt bort fra lineærtaktikken og peker fremover mot moderne krigføring ut over på 1800-tallet. Spørsmålet er i hvilken grad ideene ble gjennomført i praksis. Jeg vil undersøke dette nærmere i kapitlet om felttoget i 1814.

Den Sønnefjelske nasjonale artilleribataljon ble opprettet i 1811 av åtte Dragonkompanier for å danne fire kjørende 3-punds batterier. Samtidig ble fire dragonkompanier gjort om til to artillerikompanier i Trøndelag. Da de regulære øvelsene ble innstilt i 1813, kunne ikke den nasjonale artilleribataljonen regnes som artilleriseter, i hvert fall ikke ved oppsettingen i februar 1814. Det er dog rimelig å anta at de fikk rikelig tid til å trene fram til felttoget startet. De store militærnasjonene hadde ridende artilleri som var fullt hesteoppsatt. De ridende batterier kunne ri i stor fart – uten å lide tap – inn i en posisjon rett utenfor rekkevidden til fiendens artilleri, prosse av, montere kanonene sammen og trekke dem i skytestilling, sende hestene tilbake i galopp og åpne ild svært raskt. En slik utnyttning av fart for å få kanonene i

⁹⁶ Hughes, 11.

⁹⁷ Werner Nicolay de Seue, Kongelig Dansk General-major Werner Nicolay de Seue's Levnedsløb og Livshistorie. Forfattet av ham selv. (Christiania: 1811), 114.

stilling var også ønskelig i Danmark-Norge, men systemet var svært dyrt. Norge hadde kun ett ridende batteri i 1814. Istedenfor ridende artilleri ble kjørende artilleri innført. Her satt kanonmannskapene på seter på hver side av kanonrøret samt på svansen. Metoden medførte at mange av fordelene med det ridende artilleriet ble innført med mindre kostnader. I tillegg hadde man fotartilleriet hvor artilleristen gikk ved siden av skytset ved forflytninger.⁹⁸ Den norske ingeniørbrigade besto kun av 10 offiserer. Når man skulle bygge veier, feltbefestninger, pongtongbroer og skanser etc., måtte mannskaper tas fra avdelingene.

Den militære organisasjonen klarte ikke i tilstrekkelig grad å utdanne en hær av disiplinerte soldater. En effektiv utdanning krevde dyktige offiserer. For å bedre forholdene for det yngre befalet, og for å avhjelpe bristen på indre homogenitet i troppeenhetene, hadde man i årene før 1814 innkalt nasjonale kompanier til stadig tjenestegjøring. De nasjonale fredskompaniene ble imidlertid splittet og omdannet til divisjoner når de ble brukt i krig. Det logiske hadde vært at freds- og krigsorganisasjonen hadde vært den samme slik at de avdelinger man trente i fredstid, var de samme som ble brukt i krig. Den dualistiske organisasjonen som herved oppsto, viste seg lite fordelaktig. Organiseringen av hæren i en freds- og en krigsorganisasjon har vært kritisert. General Haxthausen fremla i 1813 et utkast til en ny organisasjon hvor han i begrunnelsen for forslaget skriver: ”Kompagnierne sønderrives for at sammensette en ny Divisjon og af disse igjen at sammensete en ny Bataljon, i hvilken verken Officerer, Underofficerer eller Soldater kjende hinanden [...]”⁹⁹

Kan den norske hær i 1814 karakteriseres som en milits?¹⁰⁰ Hærens rekrutteringsmetode, korte årlige øvelser og få vervede tropper, gjør at den må beskrives som en milits i europeisk målestokk. Analyserer man de enkelte trefningene hæren deltok i, var det en god, ”ja til tider en meget god og veldisiplinert milits,” hevder Holm.¹⁰¹

2.3 FORSYNINGER - VÅPEN, PROVIANT, UTRUSNING OG TRANSPORT

For å forsyne landet med levnetsmidler var det opprettet et system med provideringskommisjoner som samarbeidet med danske myndigheter. Da foreningen med Danmark ble oppløst, beholdt man de eksisterende organer for å gjøre forandringene minst mulig. Deres

⁹⁸ Holm, 57.

⁹⁹ *Norsk Militært tidsskrift*. ”Armeplanen af 3die Juli 1817”. (1867), 17–18

¹⁰⁰ En milits er en organisasjon av stridende som består av personer som ellers er sivile, i motsetning til stående hærer av heltidssoldater, enten de er vernepliktige eller yrkessoldater.

¹⁰¹ Holm, 7.

arbeidsområde og kompetanse ble imidlertid delvis forandret. Organisasjonen ble kompleks og fikk et tilfeldig og urasjonelt preg, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁰² Sentrum for den danske korneksporten var Aalborg hvor det var opprettet en særskilt administrasjon for denne virksomheten. De norske provideringskommisjoner samarbeidet med denne administrasjonen. Fra Norge ledet Overprovideringskommisjon forsendelsen av kornet og sørget for finansieringen. Aalborg beholdt sin sentrale stilling i kornoverføringen også etter freden i Kiel. Christian Frederik sendte allerede i slutten av januar en representant (v. Krogh) dit for å formidle pengeoverføringer og transporter.

Finansdepartementet i Norge overtok dels de danske myndigheters plass i systemet, dels en del av Overprovideringskommisjonens oppgaver slik at denne nærmest ble et konsultativt organ for regenten/kongen. Det var syv regionale provideringskommisjoner, hvorav Provideringskommisjonen for Akershus og Kristiansand stifter var den viktigste, det var i dette området de militære styrkene lå forlagt i 1814.¹⁰³ Kommisjonene hadde stor myndighet og ledet den offentlige kornanskaffelse i sitt distrikt.¹⁰⁴ Oppgaven til kommisjonene var å sørge for det offentliges – og krigsmaktens – behov for kornvarer. De skaffet seg forråd, dels ved egen import og dels ved innkjøp fra private importører og produsenter. Det ble også i noen grad foretatt utskrivning av korn.¹⁰⁵ Kommisjonene hadde magasiner i byene og der hvor forsvaret hadde magasiner.

Kommissariatkommisjonen var det øverste organ for forsvarets anskaffelse av næringsmidler, primært ved rekvisisjoner fra provideringskommisjonene. I løpet av 1814 måtte imidlertid Kommissariatkommisjonen også delta i anskaffelsene. Den skulle fordele forrådene etter militære behov. Transport ble derfor en av dens viktigste oppgaver. Generalintendanten var leddet mellom Kommissariatkommisjonen og troppene. Han overvåket overføringen fra magasinene til troppene og ga overkommandoen forslag til hentesteder for de forskjellige avdelinger. Kommissariatkollegiet var det øverste organ for anskaffelse og finansiering av alle typer utstyr for stridskreftene. Under dette kollegiet lå Artilleribrigaden, Ingeniørbrigaden

¹⁰² Lindbäck-Larsen, 81–84.

¹⁰³ Det var følgende Provideringskommisjoner: Akershus og Kristiansand stifter, Kristiansand stift (særskilt), Bratsberg amt, Bergen stift, Trondheim stift, Nordlandenes amt og Finmarks amt.

¹⁰⁴ Overprovideringskommisjonen hadde ingen innflytelse på kommisjonenes virksomheter, den var kun et formidlende ledd.

¹⁰⁵ Et moderne ord for utskrivning kan være ekspropriering.

og Det Norske Munderingsdepot som arbeidet med ansvar for forsyninger av hhv våpenteknisk-, teknisk- og intendanturmateriell.

Forbindelsen mellom hæren og dette store kompleks av institusjoner og myndigheter skulle formidles av generalintendanten – generalløytnant Haxthausen – som var både generalintendant og statsråd i Finansdepartementet. Han løste samarbeidsproblemet ved å plassere seg selv i alle de organer som var av betydning for forsyningstjenesten. Dette var ikke noen heldig løsning og medførte at de forskjellige organers arbeidsområder ble ytterligere blandet sammen. Løsningen fungerte rimelig bra inntil krigen kom, men da krevde arbeidet som generalintendant full oppmerksomhet, og det oppsto ”sterke friksjoner” i det samarbeidet som tidligere var formidlet av Haxthausen, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁰⁶

Jeg vil nå ta for meg det våpentekniske materiellet i 1814. De viktigste geværtyper var: 16-lødig infanterigevær (muskett, derav muskettkompanier), 16-lødig skarpskyttergevær (rifler) og Jegerstudser (karabin) av forskjellige kaliber.¹⁰⁷ Våpnene var konstruert i perioden 1773–91 og var å regne som moderne geværer, mener Lindbäck-Larsen.¹⁰⁸ Mange av geværene var imidlertid slitte og i dårlig stand. Hovedvåpenet for infanteriet var den glattborede flintlåsmusketten. Den ble ladet fra munningen med en ladestokk, og kruttet ble antent ved at en flintstein slo mot et stålstykke og frembrakte gnister. Ladeprosessen var langsom, men med øvede soldater kunne man under optimale forhold regne med en skuddtakt på tre til fem skudd i minuttet ved individuell ladning. Ved samtidig skyting av avdelinger foregikk ladning og skyting ved drill, og da ble skuddtaket lavere. Tekniske problemer satte ofte muskettens funksjon. Høy skuddtakt kunne ikke opprettholdes over lengre tidsrom. Etter en viss tids skyting var det nødvendig med en grundig puss.

Musketten med sin tunge runde kule, store avdrift og lave utgangshastighet, var lite treffsikker. Det skulle en meget god skytter til for å treffe en mann på 100 meter eller mer. En salve kunne ha en mulighet for treff på en større avdeling oppstilt i linjeforrasjon på 180 meter (200 yards) avstand. På 270 meter (300 yards) var skuddene lite effektive og ikke

¹⁰⁶ Lindbäck-Larsen, 84.

¹⁰⁷ Lødig betyr ekte, ren, fullgod.

¹⁰⁸ Lindbäck-Larsen, 110.

lenger dødelige. Man kunne like gjerne sikte på månen som på soldatene på denne avstanden, hevder Hughes.¹⁰⁹ Musketten kunne forlenges med en såkalt døllebajonett.¹¹⁰

Fenomenet ”å eksponere seg” var velkjent og anerkjent i samtiden. Det hang sammen med tidens æresbegreper og det faktum at ildgivningene var langt fra så treffsikker som i senere kriger. De fleste unngikk å bli truffet. Kaptein Dreyer stående på stubben under slaget ved Trangen i 1808 – som oberst Angell gjorde til en hovedperson i sin beretning – er det mest kjente eksempel i vår militærhistorie. Hans handling oppfattes som spesiell, men det finnes flere lignende eksempler på menige og offiserer som er blitt stående midt i ”kuleregnet”. Disse har imidlertid ikke fått samme oppmerksomhet blant militærhistorikere, sier Holm.¹¹¹

Jegerne var utstyrt med skarpskyttergevær. Det hadde rillede løp som satte kulen i rotasjon og økte treffsikkerheten. I tillegg hadde skarpskyttergeværet bedre siktemidler enn musketten. Et skarpskyttergevær ”drepte” opp til 180 meter (200 yards) og var farlig mellom 180 meter og 270 meter (300 yards) når geværet ble brukt av en god skytter. Sagt med andre ord så hadde skarpskyttergeværet dobbelt så lang effektiv rekkevidde og betydelig bedre treffsikkerhet enn musketten.¹¹² Skarpskyttergeværet, som også var av flintlåstypen, var tyngre å lade enn musketten fordi det skulle større kraft til for å støte kulene gjennom rillene. Etter 15–20 skudd klarte soldaten ikke lenger å støte blykula ned fordi avleiringer fra tidligere kuler hadde tettet til løpet. En omfattende rengjøring var da nødvendig. For nærkamper ble skarpskyttergeværet forlenget med en lang jaktkniv (hirschfenger). Dragonenes håndvåpen var et kort gevær (karabin) og en tung sabel (rytterpallask). Skyting fra hesteryggen bød på store problemer, og treffsikkerheten var dårlig.

Det var ingen produksjon av geværer i Norge. Den norske hær hadde fått sine geværer fra Danmark. Den 19. juli 1813 var det ca 19 000 geværer og karabiner som ble ansett som brukbare igjen etter at avdelingene hadde fått det de trengte, skriver Lindbäck-Larsen.¹¹³ Han baserer antallet på en liste over antall geværer i Sønnefjelske arsenaler. Adskillig over

¹⁰⁹ Hughes, 26. Kula falt 1,5 meter (5 fot) vertikalt, i forhold til senterlinjen gjennom geværløpet, på hundre meters avstand fra munningen.

¹¹⁰ Bajonetten ble festet ved hjelp av en sylinder, en ”dølle” som ble tredd nedover løpet.

¹¹¹ Holm, 152–153.

¹¹² Hughes, 29.

¹¹³ Lindbäck-Larsen, 110

halvparten av restbeholdningen var reglementerte modeller, men ca 5000 av dem var i ustand. Henimot 9000 av de overtallige geværene var umiddelbart disponible til bruk.

Arsenalene iverksatte reparasjon av de geværene som var i utstand og øket beholdningen av overtallige infanterigevær med 2000 før felttoget i 1814. Det var ikke tilstrekkelig antall skarpskyttergeværer tilgjengelig, så skarpskytterne var derfor i stor grad utstyrt med vanlig infanterigevær. For skarpskyttergeværene var det ikke mulig å opprettholde et bestemt kaliber, derfor ble det ikke levert ferdige patroner til jegerdivisjonene. Jegerne støpte imidlertid selv sine kuler – akkurat som bøndene – så det ble ikke oppfattet som en mangel. Myndighetene oppfordret også soldatene til å ta med sine private rifler. Det ser nesten ut som dette var et privilegium for jegerne, som var ansett som bataljonenes elitetropper.

Det er tvilsomt om beholdningen av geværer var tilstrekkelig til å utstyre alle fribataljonssoldatene. Om fribataljonenes eksersis fortalte Ola Grøndalen fra Heradsbygd at han mintes ”dei hadde ekstra med ljaaar og staurar dei karane i fribataljonen som inkje kunne faa byrsor, dei eksera med blankskura tviægga spjot satt på ein staur”.¹¹⁴ Bøndene hadde i følge lov av 1687 plikt til å eie gevær. Denneplikten ble flere ganger innskjerpet og kontrollert. At det må ha vært mangel på geværer, viser det faktum at det ble utgitt en armebefaling 13. juli 1813 som ga ordre til å ta opp en liste over nasjonale-, fribataljons- og landvernssoldater som eide geværer. Disse skulle ta dem med når de ble innkalt. Christian Frederik satte også i gang tiltak for å omgjøre bøssemakerverkstedet på Kongsberg til en våpenfabrikk. Fabrikken startet opp i februar 1814, men fikk ingen betydning for felttoget.¹¹⁵ Å kjøpe nye gevær fra utlandet var vanskelig på grunn av blokaden og i praksis omtrent umulig av mangel på klingene mynt.

Norge var avhengig av tilførsler av flintstein fra utlandet. Forbruket var stort, ca en flintstein per 10 skudd. Myndighetene synes først ut på sommeren 1814 å bli klar over at dette kunne bli et kritisk problem. Den 21. juni forlangte Kommissariatkollegiet oppgave over beholdningen av flintsteiner fra Artilleribrigaden.¹¹⁶ Den 10. juli rapporterte Akershus arsenal at det hadde 200 000 steiner for gevær. Kollegiet bestilte umiddelbart 1,5 millioner flintsteiner

¹¹⁴ Angell, 242

¹¹⁵ Lindbäck-Larsen, 111.

¹¹⁶ Lindbäck-Larsen, 111.

fra utlandet. Det ble også satt i gang tiltak for å få hugget stein innenlands. De bestilte steinene fra utlandet nådde ikke fram under felttoget.

Selv om Dobbeltmonarkiet ikke var interessert i å gjøre Norge altfor selvhjulpent militært, fantes det i 1814 atskillig skyts i landet, sier Lindbäck-Larsen.¹¹⁷ Det frivillige kystvern var godt utviklet og hadde mange steder skaffet seg et tallrikt og godt skyts. Kapervesenet hadde vært en viktig faktor her. Typene var imidlertid ganske variert og med forskjellig kaliber, det skapte vanskeligheter for forsyning av ammunisjon. Det fantes tilstrekkelig godt brukbart skyts for marinens og festningenes behov.

Artilleriet hadde svært beskjeden rekkevidde sett med dagens øyne.¹¹⁸ Rekkevidden var omlag 6–800 m for 1-punds (amusetter), 800–1100 m for 3- og 6-punds, og 1200 m for 12-punds kanoner. De tyngre haubitsene hadde en rekkevidde på 1300–1400 m. Antall treff som kunne forventes mot en oppstilt linje infanterister var 100 prosent på 400 meters avstand for 3-punds og 500 meter for 6-punds kanoner. Øket avstanden til det dobbelte sank treffprosenten til om lag 20 prosent.¹¹⁹ På grunn av de korte rekkeviddene finner man at kanonene ofte ble stilt opp foran infanteriet – eller på flankene – i den innledende fasen av et slag. Haubitsene hadde et stort kaliber i forhold til kanonrørlengden og skjøt granater med krum kulebane. Granater og brannbomber kunne på denne måten plasseres bak skanser og festningsmurer. Dårlige eller manglende veier og vanskelige terrengforhold i Norge medførte at det var stort sett 1-punds og 3-punds kanoner som ble benyttet.

Det var tre hovedtyper artilleriammunisjon: 1) rundkule, 2) hule kuler som var fylt med krutt og innsatt lunte og 3) kardesker som nærmest kan beskrives om en stor hagelladning. Rundkulen skulle slå soldaten overende eller knuse festningsmurer (grovt kaliber). Når en hul kule med krutt og brennende lunte slo ned blant soldatene, skulle den sprengte og drepe eller såre soldatene med splinter. Det kunne lett oppstå uro og kanskje panikk når dette skjedde. Kardesken ble fylt med det man hadde for hånden av spiker, nagler, skruer og metall etc. På kort hold ga dette en stoppende effekt på angripende infanteri og kavaleri.

¹¹⁷ Lindbäck-Larsen, 107.

¹¹⁸ Under omvisning ved Waterloo blir man overrasket over hvor korte avstandene på slagfeltet var.

¹¹⁹ Huges, 37.

Kruttbeholdningene var det spørsmål som ga størst grunn til bekymring dersom krigen skulle strekke seg over lengre tid, sier Lindbäck-Larsen.¹²⁰ Det var 4–5 kruttmøller i landet i 1814. Produksjonskapasiteten var derfor ikke noe problem, men det var den sparsomme beholdning av råstoffene svovel og salpeter til produksjonen. I februar var beholdningen på Akershus bare 1500 centner kanonkrutt, og festningene hadde beholdninger som tilsvarte tre firedeler av regulativet.¹²¹ Artilleribrigaden meddelte ved mobiliseringen i februar at en del kjøpmenn i Kristiania satt inne med svovel og salpeter og foreslo dette innkjøpt. Først 2. juni ga imidlertid Christian Frederik ordre om innkjøp av alt som kunne oppdrives av salpeter, svovel og ferdig krutt. Det lyktes å forbedre situasjonen i noen grad før felttoget startet.

Ved slutten av 1700-tallet var det feiltelling (klikk) på 15 prosent av alle skudd ved avfyring av musketten selv i tørt vær.¹²² Feilprosenten ble høyere i regnvær og med vått eller dårlig krutt. Få slag ble utkjempet under optimale værforhold, og det er sannsynlig at nesten en firedel av alle muskettskudd som ble beordret avfyrt aldri forlot munningen.

Den sentrale anskaffelsesmyndighet for uniformer var som nevnt Det Norske Munderingsdepot. Utlevering og anskaffelser foregikk normalt etter anvisning fra Kommissariatkollegiet. Under munderingsdepotet sorterte flere verksteder.¹²³ Munderingsdepotet iverksatte en økning i verkstedenes produksjonskapasitet høsten 1813.¹²⁴ Samtidig som kapasiteten ble økt, ble det i økende omfang gitt leveransekontrakter til byens håndverkere. Det kom også inn ikke ubetydelige kvanta fra København. Anskaffelse av råmateriale (lær, ull, lerret, vadmél etc.) foregikk ved oppkjøp hos private, men også ved utskrivning. Man hadde også god hjelp fra ull- og lerretsfabrikken på Kongsberg som var etablert i 1812 med formål å kunne levere til forsvaret. Umiddelbart etter krigsutbruddet i 1813 søkte Kommissariatkollegiet å gjøre seg uavhengig av grått klede ved å bestille 50 000 alen fra utlandet. Det ankom København først i august 1814.¹²⁵ Ved en lengre krig sto den vanskeligste delen igjen: å frakte det til Norge.

Appendiks 7 viser beholdninger og utlevering av de mest gjengse effekter i 1813 og 1814.

Oversikten viser at det ble levert nok til å forsyne samtlige avdelingens overbekledning nesten

¹²⁰ Lindbäck-Larsen, 112.

¹²¹ En centner er en gammel tysk/skandinavisk vektenhet på 50 kg.

¹²² Hughes, 59.

¹²³ Salmaker-, skomaker- og skredderverksted.

¹²⁴ Lindbäck-Larsen, 102–103. Det ble også opprettet et verksted i Bergen for avdelingene på Vestlandet.

¹²⁵ Carl Th. Sørensen II, *Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814*. (København: Gyldendal, 1871), 298. Jfr. Mankell, 38.

en gang, undertøy en og en halv gang og sko og støvletter nesten to ganger. Til tross for dette ble beholdningene opprettholdt slik at det ved utgangen av 1814 ennå fantes nok råmaterialer og ferdige effekter til å forsyne avdelingene to ganger.¹²⁶ Avdelingene reparerte selv sine effekter, mens munderingsdepotet leverte ut reparasjonsmateriale.

Den norske hær i 1814 var som helhet solid kledd, hærens uniformer var imidlertid ikke egnet til en vinterkrig, noe de heller ikke var beregnet for, hevder Lindbäck-Larsen.¹²⁷ Så lenge den styrke som var under våpen ikke var for stor, var imidlertid munderingsdepotet forberedt på å øke bekledningen. I slutten av september 1813 ble det utlevert yttertrøyer og i januar 1814 overbukser til de oppsatte avdelinger. Det ble også sydd hvite kapper til postene i grensevakten. Men overfor den store mobiliseringen i februar 1814 ga munderingsdepotet opp ethvert forsøk på å skaffe avdelingene vinterklær. Soldatene ble oppmuntret til å bruke sivile klær utenpå uniformene.

Det Lærdalske jegerkompani var postert på Idd ved Fredrikshald høsten 1813. Etter et raid inn i Sverige i desember kom de tilbake til Idd like før jul. Kompanisjefen kaptein Wiegh skrev 22. desember følgende melding direkte til Kommissariatkollegiet:

Det Leirdahlske Jæger Compagnie er indtil Nøgenhed blottet for Undermunderings Stykker og dets Overmundering er aldeles forslidt. Compagniet er stationeret i Forpostkjæden i Nærheten af Fredrikshald, da Forposttjenesten medfører flere Nætter *en suite*, saa vil det være aldeles umuelig at utholde denne Tjeneste uden at være forsynet med de nødvendige Klednings Stykker [...].¹²⁸

Slitningstiden på munderingen var tre år for de vervede – og 12 år for de nasjonale regimentene, deretter ble uniformen gitt til landvernet. De er naturlig at uniformene ble slitt under flere måneders innkvartering med et derpå følgende felttog. Det var avdelinger som var dårlig utstyrt med klær. Kaptein Spørck skrev 7. september til Generalkommandoen at hans divisjon, som hadde vært i felten i 17 måneder og som under våpenstillstanden lå på forpost, vakte medlidenhet hos de svenske offiserer på grunn av sine dårlige klær.¹²⁹

¹²⁶ Det ble anskaffet lite på slutten av året slik at beholdningen pr 1.1.1815 kan betraktes som beholdningen ved slutten av felttoget.

¹²⁷ Lindbäck-Larsen, 105–106. Jfr. Mankell, 44.

¹²⁸ H.J. Barstad, Leirdølernes Saga, eller Leirdalske Kompagnies Historie fra 1801–1817 (Kristiania: Haffner & Hille, 1901), 115.

¹²⁹ Lindbäck-Larsen, 104.

Med unntak av å bestille grått klede ble det ikke satt i verk noe tiltak for å bedre uniforms-situasjonen for vinterforhold. Det er underlig det at det i løpet av 1814 ikke ble gjort noe for å skaffe de uniformsplagg som ville ha vært nødvendig for et eventuelt vinterfelttog 1814–15. Det har ikke en gang vært mulig å finne spor av at saken har vært drøftet, hever Lindbäck-Larsen.¹³⁰ Dette kan enten bety at myndighetene ikke forventet en vinterkrig, eller at de regnet med at legdene sørget for nødvendig vinterutstyr til sine soldater.

Kornhøsten i 1812 slo feil, og våren 1813 oppsto det alvorlig kornmangel i Norge. Hungersnøden våren og sommeren 1813 var den verste Norge var utsatt for under krigen 1807–14, og rammet spesielt Østlandet og Smålenene. Høsten 1813 var avlingen normal og provideringsåret 1813–14 startet derfor på godt grunnlag. Provideringskommisjonene krevde en import på 700 000 tønner fra Danmark.¹³¹ Ved signering av avtalen i Kiel var det mottatt 110 000 tønner, hvorav ca en firedel var for offentlig regning. De private importørene fortsatte oppkjøpene, og fra begynnelsen av februar arbeidet også de offentlige kommisjoner med kornkjøp fra Danmark.¹³²

Den 12. april 1814 erklærte den svenske regjering blokade av norske havner. Samtidig fikk svenskene England til å gjenoppta blokaden. Den trådte i kraft i begynnelsen av mai, men ble utført lemfeldig av norskvennlige engelske sjøoffiserer. Christian Frederik forteller i sin dagbok 4. mai: ”Briggen Lålland [sic] har eskortert 16 000 tønner korn fra Fladstrand [Fredrikshavn o.a.] [...] Med sin konvoi har den passert tvers igjennom en engelsk konvoi, uten at denne gjorde det minste som kunne virke foruroligende.”¹³³ Den engelske blokaden hindret heller ikke import fra England. Etter langvarig påtrykk fra stormaktene måtte den danske kongen til slutt forby handel med Norge 28. mai. Man måtte da se seg om etter nye utveier, og løsningen som oftest ble brukt, var falske skipspapirer for å komme igjennom blokaden. Importen sank kraftig i løpet av sommeren, importørene ventet på høstmørket hvor sannsynligheten for å komme gjennom blokaden uhindret var større.

¹³⁰ Sitert i Lindbäck-Larsen, 105.

¹³¹ Norges årlige kornbehov var anslått av danske myndigheter til 3,4 millioner tønner. Det ble regnet med at det i gjennomsnitt ble produsert 2,7 millioner tønner i landet. Norge skulle etter dette trenge en årlig tilførsel på 0,7 millioner tønner. Tollistene bekrefter ikke denne beregning. I årene 1802–06 ble det i gjennomsnitt innført 450 000 tønner. Lindbäck-Larsen, 84–85.

Tønne er et mål for volum. Den hadde forskjellig størrelse for tørre og flytende varer. En tønne korn tilsvarer 139 liter korn.

¹³² Lindbäck-Larsen, 85–89.

¹³³ *Christian Frederiks dagbok fra 1814*. Oversatt av Jørgen Alnes. (Oslo: Gyldendal, 1954), 102.

Kommissariatkommissjonen leverte 20. januar en beregning over militære behov. Til de faste garnisonene (9500 mann og 50 hester) trengtes ca 3700 tønner korn pr måned.¹³⁴ Felthærens behov (beregnet for 25 000 mann og 2500 hester) for en måned var ca 14 000 tønner korn. Det militære behov under krig var altså 17 700 tønner pr måned, eller ca 590 tønner per dag. I slutten av juli leverte Haxthausen en oppgave over de kornvarer som var kommet inn i Norge over tollstedene fram til ca 1. juli.¹³⁵ Oppgaven viste at det var importert 348 000 tønner, hvorav 113 000 for offentlig regning. Innen utgangen av august var det kommet inn mellom 400 000 og 500 000 tønner, antagelig ”nærmere det siste tallet,” mener Lindbäck-Larsen.¹³⁶ Det manglet således kun 200–300 000 tønner, 7–8 prosent av Norges totalbehov. Importen av korn i provideringsåret 1813–14 ble vurdert som normal. Christian Frederik skrev 28. mai til Carsten Anker: ”[...] betydelige Kornforraad er i den siste Tid innløben i vore Havner, så alle Marker næsten er tilsaade og ingen Mangel spores søndenfjells.”¹³⁷ Sejersted gir i et brev til kongen 31. mai en like positiv rapport for Trøndelag.¹³⁸

Selv om importen av korn hadde gått bra i de første måneder av året, hadde myndighetene ikke på noe tidspunkt kunnet gå ut fra at det virkelige behov var dekket. Det som imidlertid måtte være klart, var at det militære behov ikke ville bli dekket av de kvanta korn som var importert for offentlig regning. Så snart beslutningen om at større deler av hæren skulle mobiliseres og samles på Østlandet var tatt, hadde det vært både fornuftig og strategisk riktig å trekke ut av den private omsetningen de kornforråd som trengtes til det offentlige behov fram til den norske kornhøsten ble tilgjengelig. Dermed hadde man sikret handlefriheten med hensyn til samling og bruk av militære tropper. At dette ikke ble gjort, fikk store konsekvenser for krigen i 1814. Utskrivning av korn ble ikke foretatt da det var et svært upopulært virkemiddel. Aall skriver i sine erindringer: ”Især blev den Udskrivning som ved det norske statholderskabs Placat af 5te October blev paalagt Agershuus og Khristiansands Stifter til Armeens Brug trykkende for mange Egne i Norge.”¹³⁹

Kommissariatkommissjonen konsentrerte isteden sine anstrengelser om å drøye de beholdninger som militæret ble tilgodesett med ved å spare på forbruket. Den var alt for lite

¹³⁴ Lindbäck-Larsen, 89–90. Kornslagene som ble rekvirert var rug, bygg og havre. Behovene er avrundet.

¹³⁵ Lindbäck-Larsen, 88. Nord-Norge er ikke medtatt, landsdelen fikk primært sine kornforsyninger over Arkhangelsk. Det manglet oppgaver fra Molde og Egersund samt fra Sand i Ryfylke etter februar.

¹³⁶ Lindbäck-Larsen, 88.

¹³⁷ C.J. Anker, Christian Frederik og Carsten Ankers brevveksling 1814. (Oslo: Gyldendal 1954), 46.

¹³⁸ Lindbäck-Larsen, 88.

¹³⁹ Aall, 315.

pågående overfor provideringskommisjonene for å sikre forråd for militære beholdninger og synes ikke å ha vært orientert om den samlede forsyningen, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁴⁰

Kommissariatkommisjonen skrev til kongen om saken 28. mai. Den hadde beregnet behovet for garnisonene for ett år og for felthæren for seks måneder og anmodet om at Provideringskommisjonen for Akershus og Kristiansand stifter måtte få skriftlig ordre om å reservere de forlangte kvanta. Kongen tok ikke stilling til saken, og lite skjedde. Dette var svært uheldig. Kongen innskrenket seg til å si i sitt svarbrev at Provideringskommisjonen hadde klar ordre om å forsyne militæretaten med de nødvendige militære forråd.¹⁴¹

Den offentlige beholdningen på Østlandet 1. mars, rett etter innkallingen av hæren, var 40 000 tønner korn hvorav 13 000 lå i militære magasiner. Beholdningen i slutten av juli er vanskelig å bestemme nøyaktig, men et anslag er ca 37 000 tønner hvorav 12 000 lå i militære magasiner, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁴² Provideringskommisjonen hadde altså lyktes å holde beholdningene ved like, men heller ikke mer. For den videre supplering var det nå kun ved offentlige innkjøp en kunne regne med å få økt beholdningene. Uskrivning ville ta for lang tid, og de private beholdningene for små så kort tid før innhøstingen.

Det viste seg at det også var vanskeligheter med både å få kornet malt og å få bakt brød. Da hæren ble samlet i februar, var det lite mel. Når kornet ankom, var det derfor om å gjøre å få malt det så hurtig som mulig. Beholdningen til enhver tid var ikke store nok til at det kunne arbeides på lang sikt. Også brødbakingen skapte store problemer. Behovet for baking ble redusert ved endringer i regulativet og ved å overlate bakingen til avdelingene. Kapasiteten ved de militære bakeriene ble økt betydelig. Bakingen ble også satt bort til private bakerier. For de øvrige viktige proviantartikler kunne behovet dekkes for en lengre periode. Det var fisk i magasinene tilstrekkelig til å sikre hærens behov for en rimelig tid fremover. Den 28. juli var de militære beholdningene ca 1700 tønner sild og ca 1600 skippund fisk, som svarte til omtrent tre måneders forbruk.¹⁴³ Fisk inngikk ikke i det ordinære proviantregulativ, men ble lagt inn våren 1814 for å spare på andre proviantartikler. Behovet for kjøtt og flesk var ikke så kritisk, for det som trengtes kunne alltid skaffes ved reduksjon av besetningene.

¹⁴⁰ Lindbäck-Larsen, 92.

¹⁴¹ Lindbäck-Larsen, 93.

¹⁴² Lindbäck-Larsen, 90. I tillegg kom 6 000 tønner i Bergen og 11 000 i Trondheim.

¹⁴³ Lindbäck-Larsen, 95. Et skippund tilsvarer 160 kg. En tønne fisk er 131,6 liter.

Transporten frem til avdelingene ville heller ikke forårsake transportproblemer, avdelingene ville kunne skaffe det nødvendige ved kjøp eller rekvisisjoner på gårdene i nærheten.

Kommissariatkommissjonen arbeidet langt mer effektivt med å drøye de forråd som de klarte å skrape sammen enn med å øke dem. Kvarterforpleining ble i noen grad brukt. Kvarterbøndene på Hedemark ble pålagt å forpleie de trønderske troppene som ble forlagt der. For de øvrige tropper på Hedemark ble det gjort avtale med en kommisjonær som sørget for å forpleie troppene. Troppene i dette området belastet således ikke de militære beholdningene nevneverdig. Kommissariatkommissjonen presset stadig på for å redusere forpleiningsstyrken. Størsteparten av landvernet ble sendt hjem. I begynnelsen av mars ble det besluttet at avdelingene skulle permittere og sende hjem de mannskapene som bodde slik at en kunne få tak i dem igjen innen en viss frist. For de fleste ble fristen satt til tre døgn. En viss minimumsstyrke skulle imidlertid alltid holdes tilbake – ned mot 20 mann for en divisjon.

I begynnelsen av februar ble det bestemt at det skulle deles ut havremel i stedet for rugbrød.¹⁴⁴ Havren ble levert avdelingene i umalt tilstand. Avdelingene ble oppfordret til å levere havren til kvarterbøndene mot utlevering av tilsvarende kvantum havreflatbrød og rugbrød.¹⁴⁵ Ordningen ble naturlig nok svært dårlig mottatt både blant kvarterbønder og soldater. Med tørrfisk i ranselen og brødpøsen fylt med umalt havre tok soldatene ut på grensevakt. Om kvern ikke fantes, ble havren knust mellom to steiner og kokt til grøt eller velling. Sild og tørrfisk spiste de under marsjen. Det ble gjort endringer i regulativet for å spare på de matvarene som det var mangel på. Brødporsjonen ble for eksempel redusert med en tredel.¹⁴⁶ Ordningen med utdeling av havre varte helt til krigsutbruddet.

Den 18. juli befalte kongen at 500 tønner korn – knapt en dags forbruk – skulle utleveres til hæren og at alle kommende inngående kornlaster til Akershus og Kristiansand stift skulle utleveres til offentlig formål mot erstatning.¹⁴⁷ Den 20. juli gikk det ut en subskripsjonsliste til frivillige gaver til hæren (som i 1808), som ble hilst med allmenn offervillighet, hevder

¹⁴⁴ Ødegaard, 96–97.

¹⁴⁵ Havreflatbrød den ene lønningsdag og rugbrød den andre lønningsdag. En lønningsdag var på 5 dager.

¹⁴⁶ Soldaten fikk etter reduksjonen et fempunds brød hver 5. dag (eller tilsvarende i havre). Som erstatning for reduksjonen skulle soldaten månedlig få 4 pottter byggmel, 2 pottter byggryn, 1 pott erter, 1 skålpund kjøtt og enten 6 skålpund tørrfisk eller 12 vårsild eller 3/8 pott brennevin. 1 skålpund er 0,4981 kg, 1 pott er 0,965 liter.

¹⁴⁷ Mankell, 39.

Sørensen.¹⁴⁸ Gjennom disse tiltak kunne kanskje hæren forpleies fra dag til dag, men en hær kan ikke forpleies over lengre tid med kortsiktige tiltak og frivillige gaver.

Den 27. juli skrev Staffeldt til kongen at hæren måtte ta i bruk feltregulativet.¹⁴⁹ Dette ble ikke tatt til følge. Noen av avdelingene hadde ordnet seg underhånden med magasinene, hvor mange vites ikke. Ved Staffeldts brigade fikk avdelingene proviant for to lønningsdager etter fredsregulativet (umalt havre istedenfor brød) den 30. juli. På slutten av tidagersperioden (6.–8. august) ville dette kunne få alvorlig betydning for stridsdyktigheten til de avdelingene som ikke fikk mer praktiske proviantreserver.

I Appendiks 8 er vist en oversikt over proviantsituasjonen for den norske hær ved krigsutbruddet hvor det er regnet med at 30 000 mann skal forsynes fra de militære magasiner alene. Oversikten viser at det var til rådighet forråd i de militære magasiner som i gjennomsnitt dekket behovet for 1,5–2 måneder. For enkelte artikler var beholdningene noe mindre. Det mest kritiske er den lille beholdningen av rug som kun rakk til for en snau måned. I tillegg til de militære forråd, hadde provideringen ikke ubetydelige offentlige forråd som kunne disponeres av hæren. Problemet var imidlertid at disse forråd var spredt over det hele sønnenfjelske Norge og dessuten lå delvis fastlåst til magasiner som skulle betjene garnisoner og lokalforsvar. Den proviantbeholdningen som sto til fri disposisjon, var så liten at proviant-hensyn kunne komme til å begrense felthærens operasjoner i ”alvorlig grad”, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁵⁰

Det var ingen matmangel i landet, mangelen på tilstrekkelige matforsyninger i de militære magasinene skyldes provideringskommisjonens manglende evne og ikke minst beslutsomhet til å anskaffe nødvendige forsyninger for en eventuell krig. En avgjørende faktor var kongens uvilje mot å iverksette de tiltakene som provideringen ba om.

Kommissariatkommisjonen søkte å holde antall mobiliserte hester i hæren fram til felttoget lavt. De fleste avdelinger som ble samlet i februar, møtte uten hester, og de som hadde tatt med hester, måtte sende dem hjem igjen. I mai fikk en rekke avdelinger ordre fra fungerende kommanderende general Haxthausen om å sette på gress alle de hester de ikke trengte til den

¹⁴⁸ Sørensen II, 299. Jfr. Aall, 243.

¹⁴⁹ Lindbäck-Larsen, 269.

¹⁵⁰ Lindbäck-Larsen, 101–102.

daglige tjeneste, men på en slik måte at de var lett å få tak i dem igjen. Denne ordre ble gitt uten at Generalstaben var klar over at hestene ikke var ved avdelingene, men på sine hjemsteder i distriktene.¹⁵¹ Mangelen på hester kunne bety en alvorlig reduksjon av mobiliteten og operasjonsberedskapen. Enkelte avdelinger (Akershus skarpskytterregiment) var ved krigsutbruddet i nærheten av sitt hesteutskrivningsdistrikt og fikk fatt i hestene like hurtig som sine permitterte mannskaper. De øvrige avdelingene måtte improvisere som best de kunne og rekvirerte hester og sivile kusker fra distriktene hvor de lå forlagt.

Avdelingenes stridstren hentet ammunisjon fra arsenalene og fremskutte depoter.

Kommissariatkollegiet opprettet midlertidige ammunisjonsdepoter i forholdsvis stort antall. I betraktning av den rikelige ammunisjonsmengde som soldatene bar og det avdelingene fraktet i tillegg, var det ammunisjonskjøretøyer nok til å sikre ammunisjonsforsyningene så sant ikke ammunisjonsforbruket var for stort. Dette gjaldt også for kanonbatteriene.¹⁵² Det hendte likevel at det oppsto ammunisjonsmangler, men ingen organisasjon kan vel gi garantier for at slikt ikke skjer. Avdelingene hadde ikke særskilt provianttren. Provianten ble kjørt fram til avdelingene med transportskyss, gjerne for to lønningsdager på en gang.¹⁵³

Hvordan var det norske felttoget finansiert? I 1812 klarte den dansk-norske staten verken å betale avdrag eller renter på sin stasgjeld, en situasjon som kalles statsbankerott. Som en begynnelse til stabilisering på pengevesenet ble en ny bank, *Rigsbanken*, opprettet i 1813 som eneste seddelutstedende bank.¹⁵⁴ Banken skulle forvaltes helt uavhengig av statsfinansene, og den ble ikke en privatbank da den fikk kongelig utnevnt overdirektør, og den øvrige direksjon og administrasjon skulle godkjennes av kongen. Den nye myntenhet – riksbankdaleren – avløste speciemyntfoten og kurantmyntfoten. Riksbankdaleren skulle tilsvare en halv speciedaler. Kursen skulle være 100 riksdaler specie (rd sp) = 200 riksbankdaler (rbd). Riksbankens sedler og mynter ble innført som eneste gangbare mynt i tvillingrikene i løpet av våren 1813. Riksbankdaleren skulle utmyntes i 18 ½ rbd per mark fint sølv og fikk dermed en parikurs på 200 overfor Hamburger banco og speciedaleren.¹⁵⁵ Riksbankdaleren skulle ikke bare ha en sølvverdi, men også en såkalt *navneverdi* som skulle fastsettes to ganger i året – 1. april og 1. august. Riksbanksedlene falt raskt i kurs i løpet av 1813. Den 1. august var kursen

¹⁵¹ Generalstaben ble utnevnt 23. mai.

¹⁵² Lindbäck-Larsen, 151.

¹⁵³ En lønningsdag var på fem dager.

¹⁵⁴ Tidligere hadde det vært tre banker: Kurantbanken, Speciebanken og Depositkassen.

¹⁵⁵ Skaare, Kolbjørn, *Norges mynthistorie*. Bind 1. (Oslo: Universitetsforlaget, 1995), 149–150.

satt til 375. Det innebar at det måtte betales 375 rbd navneverdi i sedler for at det skulle svare til 200 rbd i sølv. Denne verdien fikk stor betydning da Norges pengevesen og finanser ble behandlet av riksforsamlingen på Eidsvoll. Kursen sank ytterligere etter som tiden gikk. Christian Frederik trengte penger og den 27. januar, tre dager etter at han hadde fått melding om Kieltraktaten, utferdiget han ”beviser” til et beløp av 3 millioner rbd. Disse stattholder- eller regnskapsbeviser fikk i dagligtalen navnet prinsesedler. Bevisene hadde nominell verdi som kunne fluktuere.

Under riksforsamlingen på Eidsvoll ble statsgjelden av finanskomiteen vurdert til 5,5 millioner rbd. I tillegg kom de sirkulerende prinsesedlene og de sedlene som var utstedt i Danmark og som fortsatt sirkulerte i Norge. Norges andel av den felles dansk-norske statsgjeld ble ikke tatt med.¹⁵⁶ Den samlede statsgjelden lot seg dermed ikke beregne. Riksforsamlingen satte driftsbudsjettet frem til 1. mars 1815 – da det første storting skulle tre sammen – til 14 millioner rbd. Hele denne summen skulle dekkes ved å utstede nye sedler. Dette kan betraktes som et rentefritt tvangslån da de nye sedlene ble et tvunget betalingsmiddel. Omsen, den av Eidsvollsmennene som hadde best økonomisk innsikt og forståelse, betvilte riksforsamlingens rett til å beskatte nasjonen og forutså at følgene av den store seddelemisjonen var, på tross av garantien, at prisen på alle varer trolig ville stige til det dobbelte. Han avsluttet sin tale til riksforsamlingen med følgende varsel: ”I samme Øjeblikk vi indvilge 14 millioner ufunderede Rigsbanksedler og Ret til at gjøre Flere efter Fornødenhet, I samme Øjeblikk decreterer vi dyrtid, Hungersnød og mange Medborgeres undergang og Død skriver Aall.”¹⁵⁷ På tross av Omsens innlegg vedtok riksforsamlingen garantien – senere kjent som Eidsvollsgarantien – og bevilget en garanti for 14 millioner riksbanksedler til en kurs på 375, mens den virkelige kursen i øyeblikket var på 500 (fastsatt 1. april), men allerede før november var pengene brukt opp. Norges finansielle stilling var svak, og den nye staten var ikke kredittverdig ved eventuelle utenlandske anskaffelser.

2.4 FORSVARSPLANER

Den norske forsvarsplanen for det sørlige Norge ble utarbeidet i 1813 av Sejersted på oppdrag fra Christian Frederik. Et kart over planen er vist i Appendiks 6. Planen ble levert 2. august 1813, godkjent av prinsen og gjennomgått med brigadesjefene som ikke hadde noe å bemerke

¹⁵⁶ Aall, 436–437. Steen, 180. Björilin, 45.

¹⁵⁷ Aall, 440.

til den. Et vesentlig premiss for at planen ble defensiv og ikke offensiv, var at en offensiv inn i nabolandet ifølge Sejersted aldri hadde lykkes, verken fra norsk eller svensk side. Årsaken var at angriperen fikk lange forsyningslinjer og hadde problemer med å beskytte disse. Et annet premiss var at de sparsomme forsyningene i magasinene tilsa at den norske hær burde holde seg på defensiven, men at forsvaret skulle føres aktivt og bevegelig. Sejersted antok at et svensk angrep ville ha som mål å erobre Kristiania og de kornrike traktene rundt Mjøsa.

Festningene Fredrikstad, Fredriksten og Kongsvinger samt Blaker skanse skulle holde ut en beleiring. Sejersted antok at fienden ville angripe langs innfallsveiene fra øst over Rødnes – Blaker og over Elverum, som i 1808. Dette var den korteste veien til hovedstaden. Han fordelte derfor troppene etter disse veiene. Felthæren ble delt i tre brigader hvis hovedstyrker skulle legges bak Glomma. En brigade ble lagt mellom Skiptvet og sørenden av Øyeren, en brigade mellom nordenden av Øyeren og Vorma og den tredje brigaden mellom Flisa og Elverum på begge sider av Glomma. Brigadene skulle selv etablere vakthold langs sin del av grensen. Alvorlige angrep mot Fredrikshald (Halden) og Kongsvinger mente Sejersted var usannsynlig, da det ville føre fienden rett på de sterkeste naturlige hindrene som store elver og defileer, samt de norske festningene. Den avgjørende kamp skulle etter planen skje i området Rakkestad–Høland. Hvis grensevakten ble presset tilbake, skulle den trekke ut til sidene og operere mot fiendens flanker og forbindelser.¹⁵⁸ En del av roflotiljen ble plassert ved Hvaler. Overfor en svensk fremrykning over Rødnes skulle en avgjørende kamp søkes i området Rakkestad–Høland. Her skulle de to sørlige brigader samvirke slik at den ene angrep i fronten og den andre angrep i flanken, enten fra Onstadsund (nordøst for Askim) eller Blaker, avhengig av forholdene. Den neste avgjørelseskamp skulle føres med de to brigadene i forsvarsstilling bak Onstadsund og Leirelva.

Sejersted behandlet også hvordan forsvaret skulle føres i det tilfellet at svenskene mot formodning skulle angripe over Svinesund. Han så for seg to alternativer ved et angrep over sydgrensen, enten et angrep nordover på østsiden av Glomma eller et angrep som krysset Glommas nedre løp. I det sistnevnte alternativet skulle høyre brigade forsterke Fredrikstad og Svinesund og med resten av styrken gå over Onstadsund, forene seg med midtbrigaden og sammen med denne rykke frem over Sekkeland mot Hafslund. Roflotiljen skulle sette i land en bataljon i Sponvika eller Svinesund for å virke i fiendens rygg. Hvis de avgjørende

¹⁵⁸ Grensevakten besto primært av lette tropper, jegere og skarpskyttere.

kampene i det sørlige Smålenene falt uheldig ut, skulle ny kamp i dette alternativet tas opp ved Moss. Svenskenes angrep kom nettopp over sydgrensen mot Glommas nedre løp. Vi legger merke til hvilken viktig rolle Sejersted tillegger Fredrikstad i denne del av planen.

Betrakter man kartet over den sydøstre delen av Norge, er det tre forsvarslinjer hvor terrenget peker seg naturlig ut, hvis man vurderer det ut fra et angrep fra Sverige i 1814. Den første forsvarslinjen – ”Grenselinjen” – ligger tett opp til grensen, den starter ved Svinesund, følger elva Tista (Tistedalselva) og Haldenvassdraget som har en lang rekke nord–sørgående innsjøer, over Ørje, Rømskog, Setskog mot Kongsvinger og deretter langs Glomma mot Elverum. Linjen var forsterket med Fredriksten festning, Kongsvinger Festning med foranliggende Lier skanse og Christianfeld skanse ved Elverum.¹⁵⁹ Fredriksten var Norges sterkeste festning og ble av Carl Johan kalt Nordens Gibraltar.¹⁶⁰ Den andre forsvarslinjen – ”Glomma–Vorma-linjen” – følger Glomma og Vorma. Linjen var forsterket med Fredrikstad festning og Blaker skanse hvor det var et fergested over Glomma. Den tredje forsvarslinjen er Kristianiafjorden opp mot hovedstaden og over Hadeland mot Randsfjorden. Denne linjen var forsterket med Fredriksvern orlogsstasjon og Akershus festning samt flere kystbatterier.

Det var derfor ikke noe revolusjonerende nytt når Sejersted velger Grenselinjen som et område hvor grensevakten skal utplasseres, og Glomma som et egnet område hvor hovedstyrken skulle ligge og etter hvert gå til motangrep. Som en følge av forsvarsplanen ble Glomma–Vorma-linjen forsterket. Det ble bygd en strategisk veg fra Råde over Svinndal (øst for Vansjøen) og Enebakk til Fetsund slik at en lettere kunne transportere forsyninger langs vestsiden av Glomma. Et batteri med plass til fire kanoner ble bygget ved Sannesund der hvor E18 krysser Glomma i dag.¹⁶¹ Sør for Onstadsund ble det bygget en pongtongbru og et brohode med en skanse – Langnes skanse – på en landtunge på Glommas østre bredd. På vestsiden av elva ble det bygd fem batterier med plass til 21 kanoner for å beskytte brohodet. Hele strekningen Sannesund – Fredrikstad ble beskyttet av et sammenhengende system av feltbefestninger. Arbeidet med disse ble igangsatt 13. juli 1814.¹⁶² Dette var imidlertid altfor

¹⁵⁹ Det var også en skanse ved Basmo i Marker, men den ble nedlagt i 1745. En skanse var et forsvarsverk bygget av tre, stein eller jord. Med et moderne ord ville ”fort” være en mer dekkende beskrivelse av de permanente større skansene. Disse hadde murer, festningsverker og bygninger av stein. Blaker skanse, bestykket med kanoner, hadde en liten bemanning gevorbne soldater i fredstid.

¹⁶⁰ Gustaf Björlin, *Kriget i Norge 1814*. (Stockholm, Norstedt: 1895), 41.

¹⁶¹ Sannesund heter i dag Sandesund, den gamle skrivemåten er beholdt.

¹⁶² Lindbäck-Larsen, 233.

sent, og arbeidene ble ikke ferdige. Det har i ettertid vært kritisert at det ikke ble utført langt mer feltarbeid og bygget flere skanser i den lange perioden som tross alt var til disposisjon.

Forsvarsplanen har vært hardt kritisert. Sejersted syntes å ha vært så opptatt av situasjonen i 1808 at det hadde virket skadelig på hans evne til å vurdere svenskernes problemer, mener Lindbäck-Larsen.¹⁶³ Svenskene hadde flere ganger, som innledning på et felttog på senvinteren eller våren, forsøkt overfallslignede angrep gjennom skogtraktene øst for Øyeren, men det var på ingen måte den eneste løsning. På sommerstid hadde alle større angrep gått over grensen i syd.

Planen er et utmerket arbeid hvis man betrakter den som et rent strategisk studium.¹⁶⁴ Glomma, det sønnenfjelske Norges naturlige forsvarslinje mot øst, var utnyttet optimalt og den norske hærens hovedstyrke beskyttet hovedstaden som var fiendens naturlige angrepsmål. Avdelingene var forlagt slik at de forskjellige avdelinger lett kunne trekkes sammen og forsterke hverandre. Planen var fundert på gode strategiske prinsipper. Ved å vike tilbake for overmakten, for så å slå til mot de forfølgende fiendtlige avdelingene når forholdene lå til rette for det, utnyttet man seg av terrengets fordeler på en optimal måte. De mange detaljforskriftene for de forskjellige alternativene som aldri ville inntreffe i virkeligheten, var unødige og skadelige. Følgene ble at når operasjonene startet, konsentrerte ledelsen seg mer om de teoretiske forutsetningene for planen enn de rapporter som kom inn, mener Björilin.¹⁶⁵ Bergsland hevder at planen var for stiv og detaljert slik at den bandt kommandoen for mye, noe som ble særskilt skadelig da krigen ble ført på et annet grunnlag enn det som var planlagt.¹⁶⁶ Planlegging er alt, planen er ingenting, sa Napoleon. Med dette mente han at når angrepet først var i gang måtte man forholde seg til det som virkelig skjedde.

Aall hevder at generalintendant Haxthausen alltid motsatte seg hærens offensive bevegelser og dens konsentrasjon på enkelte punkter fordi Kommissariatkommissjonen ikke kunne levere de fornødne forsyninger. ”Arméen adsplittedes saaledes uhensigtsmessigen i vidtsprede Kantonninger for at lette dens Underholdning og spare tarveligen forsynede magasiner.”¹⁶⁷ Det er trolig at dette bidro til at hæren fikk en mer ugunstig spredt utgruppering enn det som

¹⁶³ Lindbäck-Larsen, 233.

¹⁶⁴ Björilin, 57.

¹⁶⁵ Björilin, 57.

¹⁶⁶ Bergsland, 64.

¹⁶⁷ Aall, 492.

hadde vært ønskelig ut fra et rent militærstrategisk synspunkt. Det var også en risiko forbundet at de valgte områdene for motangrepet var lagt for nære grensen. Gjennom toppenes spredde utplassering – ”en oafvislig føljd av proviantbristen” – måtte sammen-trekningen nødvendigvis skje så langsomt at dersom fienden var rask i sin fremrykning, kunne han nå fram til Rakkestad før de norske brigadene rakk å konsentrere seg, hevder Björlin.¹⁶⁸ Dersom etterretningstjenesten hadde vært tilstrekkelig organisert, hadde kanskje ikke faren vært så stor. Hvis fiendens gruppering var kjent, kunne man i god tid begynt sammen-trekningen. Forårsaket av svak etterretningstjeneste (mer om dette senere) var imidlertid det norske hovedkvarteret svært sårbar overfor rykter og kunne lett kritikkøst la seg lure av alle de ryktene som det svenske hovedkvarter sendte ut. På den annen side kunne det å starte en krig med å trekke seg så langt tilbake som til Rakkestad uten alvorlig motstand lett få karakteren av flukt, og være lite gunstig for moralen til de norske troppene.

Forsvarsplanen av 1813 regnet ikke med landgangsoperasjoner på vestsiden av Kristianiafjorden. Den fundamentale endringen i Norges strategiske situasjon etter atskillelsen fra Danmark burde fått konsekvenser for forsvarsplanen. For første gang under sine mange innfall i Norge hadde svenskene nå overmakten til sjøs. Dermed kunne de sikre hærens forbindelseslinjer frem til Glomma sjøveien. Svenskene hadde nok ikke glemt Tordenskjolds ødeleggelse av de svenske forsyningskip i Dynekilen i 1716 under den store nordiske krig. Den maritime overmakten ga anledning til å omgå den norske hærs forsvarslinje langs Glomma. Ved en fremrykking langs Kristianiafjordens østside kunne Carl Johan utnytte disse fordelene. Her kunne transportene gå innaskjærs i smult farvann og terrenget mellom Fredrikstad og Drøbak kunne gi mange muligheter til landsettinger for å omgå de norske stillingene. Landområdet er relativt flatt og åpent og dermed velegnet for den svenske hær.

Det ser ikke ut til at det ble foretatt noen grundig vurdering av de nye problemer den svenske overmakten til sjøs skapte for forsvaret av Norge. En viss frykt for sjøfronten gjorde seg gjeldende i overkommandoens beslutninger, men førte bare til mer eller mindre tilfeldige tiltak. Den norske hærs gruppering i 1814 ble preget av tilfeldigheter og ikke av en samlet overordnet plan, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁶⁹ Det ble opprettet nye grupper etter hvert som det ble klart at forsvarsplanen ikke tilfredstilte behovene.

¹⁶⁸ Björlin, 57.

¹⁶⁹ Lindbäck-Larsen, 222.

Den norske hærs oppmarsj 26. juli 1814 er vist på Kart 1.2. Av kartet ser vi at det ble dannet en sammenhengende sørfront fra grensen i øst og tvers over Kristianiafjorden. Istedenfor Sejersteds tre brigader med egne fremskutte vaktavdelinger ved grensen er det nå etablert fem brigader og tre grupper. Vaktavdelingene i Smålenene er utpassert langs Grenselinjen som før, men er nå ikke underlagt brigadene. Stabell hadde en selvstendig stilling sideordnet brigade- og gruppesjefene, mens Spørck var underlagt Stabell. I stedet for å ligge som fastpunkter i frontlinjen støttet av landtropper, ligger Fredrikstad og Fredriksten festning svært utsatt til foran de norske hovedstyrkene. Det samme gjelder i enda større grad rokanonbåtflotiljen ved Hvaler.

Av planen fremgår det at bare er Spørcks gruppe i Enningdalen og deler av Norsk Jegerkorps (N.J.) ved Sannesund som er utplassert der svenskenes hovedangrep kom.¹⁷⁰ I tillegg lå det en og en halv divisjon på Hvaler for å beskytte rokanonbåtflotiljen. En vesentlig nyskaping i forhold til forsvarsplanen av 1813 var etableringen av brigade Mejlender som var utplassert i Vestfold som forsvar mot en eventuell svensk landsetting på vestsiden av fjorden. Styrken var på ca 1500 mann.¹⁷¹ Mejlenders brigade var forsterket med en bataljon av Staffeldts brigade. Sejersted protestert kraftig mot denne forandring av hans plan da han ankom hovedkvarteret. En landstigning på vestsiden av fjorden lå innenfor det sannsynlige, men kunne bare ha til formål å splitte de norske tropper og gjøre forsvaret ved Glomma svakere.¹⁷²

Ut fra styrkelisten finner vi at det er disponert hele 11000 mann til forsvar mot innmarsj over området Elverum–Kongsvinger.¹⁷³ Kun 9700 mann var avsatt til forsvaret av Smålenene.¹⁷⁴ En reservebrigade på 3700 mann (Brigade Arenfeldt) var utplassert i området Kristiania–Moss. Resultatet av grupperingen ble at kun en tredel av den norske hæren møtte den svenske hovedstyrkens innmarsj i søndre delen av Smålenene. En drøy tredel var disponert for forsvaret av traktene ved Kongsvinger som kun ble truet av Gahns relativt ubetydelige avdeling. En slik disponering av styrkene, hevder Mankell, kan kun forklares hvis man fullstendig ”sagnadade k nndom angående svenskarnas uppst lling”.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Spørcks gruppe besto av en div av I/Sfj., ett kp av III/Akh. og Lærdal lette kp.

¹⁷¹ Styrken ble organisert som en brigade 12. juni og besto av depotbataljonen og to landvernsgrupper fra Telemarks regiment, rekruttbataljonen i Fredriksvern, en bataljon av Sønnenfjelske regiment og ett redusert batteri.

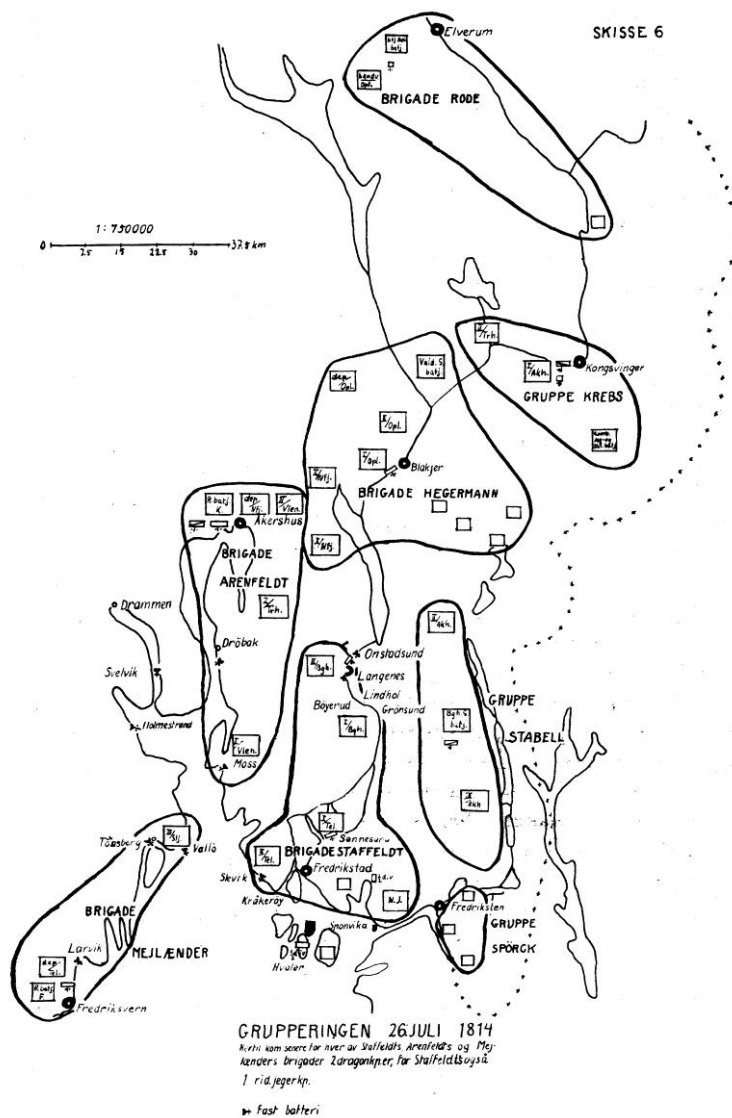
¹⁷² Bj rlin, 52.

¹⁷³ Brigadene Hegermann og Rode samt gruppe Krebs.

¹⁷⁴ Brigade Staffeldt samt gruppene Stabell og Spørck.

¹⁷⁵ Mankell, 34.

Kart 1.2 Den norske hærs oppmarsj 26. juni 1814

Kilde: Lindbäck-Larsen, 234.

Historikerne har diskutert i hvilken grad den norske overkommandoen fikk kjennskap til den svenske oppmarsjen før angrepet startet. Det var en betydelig svakhet at det ikke ble organisert en sentral ledelse av etterretningstjenesten i Norge i 1813–14.¹⁷⁶ Da stortinget overrakte kongen en gave 5. oktober uttalte Christian Frederik: ”Der, hvor vi vare fikk vi ingen Efterretninger, medens Fienden visste alt. At skaffe sig Efterretninger i sit eget land ved

¹⁷⁶ Nielsen, 282. Jfr. Lindbäck-Larsen, 158.

penge falt os ei ind.”¹⁷⁷ Etterretningen ble med varierende effektivitet og innsats organisert lokalt av den enkelte avdeling. Rent intuitivt synes det imidlertid som om oppgaven med å skaffe seg etterretning burde vært en overkommelig oppgave. Oppgaven ble ikke løst, den ble trolig ikke en gang tatt opp. Årsaken var at Christian Frederik, som var den egentlige generalstabssjef inntil Sejersted kom tilbake fra Trondheim, ikke hadde interesse for saken, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁷⁸ Den norske overkommandoen handlet derfor mer eller mindre i blinde inntil grenseetterretningen fikk fatt i en oversikt over den svenske angrepshær. Man maktet ikke å rekonstruere svenskens slagorden, men greide å fastslå hovedretningslinjene i grupperingen og angrepsplanen, skriver Lindbäck-Larsen.¹⁷⁹ Det har ikke vært mulig i finne hvilket belegg han har for denne påstanden. Björilin hevder derimot at det norske hovedkvarteret ikke kjente til fiendens gruppering, og da det fikk vite at fiendens hovedstyrker kom fra syd, slo det ned som en bombe.¹⁸⁰

Det var lenge tvil om den svenske landstigningen ville skje på øst- eller vestsiden av Kristianiafjorden, men dette skyldtes at Carl Johan ikke bestemte seg før i slutten av juni. Allerede 25. mai skrev Staffeldt til kongen at et angrep på Norge innledet på vestsiden ikke var sannsynlig da svenskene i Båhuslen tok ut gårder hvor deres ventende kavaleri kunne gresse ”og da de her anlegger store magasiner, vil deres angrep skje fra denne kant støttet av skjærgårdsbåter om de kan bli herrer til sjøs”.¹⁸¹ Ser man dette i lys av det som virkelig skjedde, fremstår det som svært plausibelt. Men kan vi uten videre anta at det ble godtatt som en alminnelig oppfatning? Brevet kan ha blitt tolket slik at Staffeldt betraktet sin front som den viktigste. Björilin hevder at Christian Frederik 21. juli ennå ikke hadde sikker kunnskap om fiendens hensikter, men han antok, trolig påvirket av Sejersted, at fienden ville angripe over Holmedal og Rødnes.¹⁸² Overkommandoen var ikke i tvil om hvor angrepet kom, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁸³ Han begrunner påstanden med at det fremgår av de operative beslutninger som ble fattet i overkommandoen. Det gjennomgåtte materiale tyder imidlertid på at hvis overkommandoen ikke var i tvil om hvor angrepet kom, så kom ikke erkjennelsen før ca 1. august, først da besluttet den å samle de norske styrkene i søndre Smålenene.

¹⁷⁷ L.M.H. Aubert, Peter Motzfeldts Dagbog fra det overordentlige Storting 1814. (Christiania: H. Aschehoug & Co, 1882), 18.

¹⁷⁸ Lindbäck-Larsen, 170.

¹⁷⁹ Lindbäck-Larsen, 170–180.

¹⁸⁰ Björilin, 57.

¹⁸¹ Sitert i Lindbäck-Larsen, 225.

¹⁸² Björilin, 53.

¹⁸³ Lindbäck-Larsen, 171.

Kjente svenskene den norske forsvarsplanen? Dette spørsmålet har vært diskutert blant norske historikere, og det er en utbredt antagelse at svenskene hadde fått planen ved forræderi før kampene begynte. Aall skriver at Sejersted ytret den formodning at planen var blitt kjent av fienden, ”da dennes indfald stede mestendeels fra andre Punkter en de af ham forutsatte”.¹⁸⁴ Det er ikke så merkelig at Sejersted søker å beskytte sitt ettermæle ved å hevde at siden fienden ikke fulgte de forutsetninger som var lagt til grunn i hans plan, så måtte planen ha vært kjent. Planen var røpet for fienden, hevder Yngvar Nielsen.¹⁸⁵ Også Sverre Steen sier at svenskene på en eller annen måte hadde fått tak i felttogsplanene.¹⁸⁶ Knut Mykland skriver at svenskene hadde fått kjennskap til den norske felttogsplanen og kunne legge opp sin strategi etter den.¹⁸⁷ Ståle Dyrvik skriver også at svenskene kjente den norske forsvarsplanen.¹⁸⁸ Det er aldri blitt bevist at svenskene kjente den norske forsvarsplanen før krigsutbruddet. Yngvar Nielsen hevder at han har sett en avskrift av planen i svenske arkiver, men verken det svenske krigsarkiv eller riksarkiv har kunnet tilveiebringe den, skriver Lindbäck-Larsen.¹⁸⁹ Han hevder at det framgår av de mange detaljer i svenskens angrepsplan at de ikke kjente den norske forsvarsplanen, verken ved utarbeidelsen av planen eller under det avgjørende svenske krigsråd 21. juli.¹⁹⁰ Etter å ha studert planene, støtter jeg Lindbäck-Larsen i hans syn.

Også de operative ideer som forsvarsplanen av 1813 bygget på, ble forlatt, i hvert fall tyder de direktiver som ble utgitt i tiden før krigsutbruddet på det. Oppfatningen i overkommandoen rett før krigsutbruddet var trolig at man ikke lenger fryktet et alvorlig angrep verken over skogtraktene øst for Øyeren eller over Kongsvinger, hevder Lindbäck-Larsen.¹⁹¹ Det synes klart at overkommandoen forventet at hovedangrepet ville bli støttet av et flåteangrep mot Hvaler med landgangstropper. Man regnet med at disse landgangstroppene ville bli brukt i de videre operasjoner på enten øst- eller vestsiden av Kristianiafjorden. Hvor var ikke mulig å forutse, men det ville trolig være avhengig av resultatet av angrepet på Hvaler. Denne situasjonsbedømmelse førte til at forsvaret av søndre Smålenene ble ansett som for risikabel. I krigsrådet 18. juni ble det besluttet at det ikke skulle gjøre hårdnakket motstand på slette-

¹⁸⁴ Aall, 488.

¹⁸⁵ Nielsen, 282.

¹⁸⁶ Steen, 209.

¹⁸⁷ Knut Mykland, *Kampen om Norge 1784–1814*. (Oslo: Cappelen1978), 435.

¹⁸⁸ Ståle Dyrvik og Ole Feldebæk, *Mellom brødre. 1780–1830*. Aschehougs Norgeshistorie. (Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1999), 158.

¹⁸⁹ Lindbäck-Larsen, XXXIV.

¹⁹⁰ Lindbäck-Larsen, 182.

¹⁹¹ Lindbäck-Larsen, 236.

landet i Smålenene, men først ved Glomma, og der skulle det stå tropper rede til å gå mot fienden om han ville gå i land i Moss eller andre steder på østsiden av fjorden.¹⁹²

Hypotesen ovenfor støtter de direktivene som kongen ga ut 2. juli som gikk ut på at grensevaktene under Stabell og Staffeldt bare skulle føre oppholdende strid, uten å gjøre forsøk på å stoppe fienden. Hæren skulle gjøre seg klar til å ta et avgjørende slag lenger tilbake, kanskje langs linjen Moss–Langnes. Kongen pekte på Langnes som et særlig viktig punkt når fremrykningen skulle begynne. Beslutningen skyldes trolig kongens frykt for en eventuell svensk langsetting på østsiden av fjorden, bak egne linjer. Dersom denne scenario-beskrivelse var overkommandoens syn på stillingen, vil det i noen grad forklare den manglende interessen for Fredrikstads forsvarsevne før krigsutbruddet. Ut fra den nye troppedisponeringen ville den ha liten operativ betydning. Alt militært materiell, som ikke var absolutt nødvendig for forsvaret av festningen, ble fjernet fra Fredrikstad.¹⁹³

Da Sejersted kom til overkommandoen 20. juli, kjente han ikke til endringene som var foretatt i hans plan, noe som selvsagt var svært uheldig. Det er tvilsomt om han i løpet av noen få dager fram til krigsutbruddet ble helt klar over i hvilken grad hans plan var endret. Sejersted klager i sitt tilsvarende i prosessen mot Staffeldt at da han kom tilbake fra Trondheim ”blev hans Mening nesten aldrig ubetinget fulgt, og at han var uvidende om de viktigste Krigs-operationer”.¹⁹⁴ Det var også kommet et nytt moment som måtte tas i betraktning. De politiske forhandlingene som ble ført rett før krigsutbruddet, hadde nettopp dreiet seg om festningene og de områder som ifølge kongens direktiv av 2. juli skulle rømmes.¹⁹⁵ Det måtte være vanskelig for Christian Frederik å begynne krigen med å oppgi nettopp de områdene han hadde nektet å overgi til fienden i forhandlinger noen dager før. Sejersteds opprinnelige plan passet derfor adskillig bedre til den nye politiske situasjonen. Hans nye operative planer i den foreliggende situasjon måtte derfor bli å organisere et kraftig fremskutt forsvar. Krigen startet dermed med et forsøk på å komme tilbake til Sejersteds opprinnelige plan, mens brigade- og

¹⁹² Christian Frederiks dagbok, 136.

¹⁹³ Sejersted foretok en befaring av Fredrikstad i januar/februar 1814 og bedømte festningens forsvarsevne temmelig pessimistisk. Hans vurdering var basert på at angrepet var nær forestående og at det var vanskelig å bedre forholdene på vinterstid. Paradoksalt nok var det på bakgrunn av Sejersteds rapport man besluttet å føre bort alt som ikke var nødvendig fra festningen. Lindbäck-Larsen hevder at det ble ført bort kanoner og så mye ammunisjon og kritt at det hadde karakteren av evakuering. Lindbäck-Larsen, 231. Jfr. Meydell 1860, 369–370.

¹⁹⁴ Aall, 289.

¹⁹⁵ Et av kravene som ble fremlagt av stormaktenes representanter, som Christian Frederik ikke aksepterte, var at svenskene skulle besette grensefestningene og landet øst for Glomma.

gruppesjefene var blitt forberedt i overensstemmelse med kongens direktiver av 2. juli. De norske styrker ble imidlertid ikke omlokalisert i tide for et fremskutt forsvar.

Av grupperingen den 27. juli ser man at ved et eventuelt angrep over sydgrensen er begge de norske flankene sikret. Det ligger imidlertid bare noen få norske styrker ved grensen som skal føre oppholdene strid tilbake til Glomma. Brigade Hegermann ligger alt for langt tilbake-trukket i forhold til å kunne ta et avgjørende slag øst for Onstadsund i tide og burde vært flyttet fram dit. Brigade Rode skulle deretter vært flyttet sørover til Blaker. Staffeldts brigade skulle vært trukket sammen og konsentrert ved søndre Glomma. Dermed ville den norske hovedstyrken ha fanget opp det svenske angrepet over sydgrensen langt mer effektivt.

Jeg vil nå ta for meg spørsmålet om et eventuelt angrep på Sverige. Hvorfor mobiliserte Christian Frederik nesten hele den norske hæren vinteren 1814? Den 19. januar mottok Christian Frederik brev fra den danske kongen, datert 29. desember, at våpenstillstanden utløp den 5. januar og at et innfall i Sverige måtte utføres, koste hva det koste ville.¹⁹⁶ Det var uvisst når Carl Johan kom tilbake til Sverige med den svenske hær, men det var klart at skulle den norske hær angripe, så måtte det være nå. I januar 1814 ble det utført omfattende forberedelser for et angrep, samtidig som det var bitter uenighet om et angrep var å anbefale eller ikke. Sejersted utarbeidet en operasjonsplan for et angrep som han leverte Christian Frederik 6. januar.¹⁹⁷ Den 24. januar fikk Christian Frederik definitivt beskjed om at Norge var avstått til kongen av Sverige. Et eventuelt angrep var nå blitt et rent norsk problem, hensynet til dansk krigføring falt bort. Christian Frederik ga ordre om å samle hæren 29. januar.

Planen om en norsk offensiv ble oppgitt. Den norske hær ble samlet i en styrke som ikke sto i et noe som helst rimelig forhold til å avvise et svensk angrep, et angrep som i tillegg var lite sannsynlig.¹⁹⁸ Henrik Wergeland mener at oppmarsjen var en del av Christian Frederiks hemmelige plan om å la seg utrope til konge.¹⁹⁹ Han skriver at soldatene marsjerte mot grensen i den fulle og faste tro at de skulle angripe Sverige.²⁰⁰ I stedet ble de liggende uvirksomme i uke etter uke å tære på de sparsomme forsyningene. På svensk side var det liten aktivitet. De norske troppene ble trukket tilbake og lagt ved Glomma, og i mars ble mange av

¹⁹⁶ Lindbäck-Larsen, 194–195.

¹⁹⁷ Lindbäck-Larsen, 195–196. Sejersted selv var motstander av et angrep på Sverige.

¹⁹⁸ Den svenske hær besto av utskrevne soldater med en styrke på knappe 14 000 mann.

¹⁹⁹ Henrik Wergeland, *Norges konstitusjons historie*. (Christiania: Chr. Tønsberg, 1857), 118.

²⁰⁰ Henrik Wergeland, 117.

soldatene permittert. Kun noen få grensevaktstyrker ble liggende langs grensen. Mejdell argumenterer for at et angrep kunne vært utført allerede på vinteren 1814, om ikke annet så for at hæren kunne levd på svenske forråd, og ikke tæret på sine egne sparsomme magasiner.²⁰¹ Den beste måten å forsvare Norges selvstendighet på var å angripe Sverige mens Carl Johan var i Tyskland, mener han. Hans Järta skrev i slutten av mai til Wirsén at han ikke anså prins Christian som en klok og bestemt general, da ikke for lengst hadde angrepet Sverige. ”Hvad hade vi i februarii månad at sätta emot hans redan då ofantliga [umåtelige o.a.] styrka? Och ännu: hvarför, innan vår Tyska armée kommer hem, icke häldre prevenera oss och söka flytta kriget innom våra gränser – nu då han har mat åt sin armée?”²⁰²

Gustav Wirsén skrev 3. mars at det var svært viktig at man ikke røpet Sveriges svakhet. Det fantes verken befal eller øvede tropper, og de utskrevne soldatene kunne ikke øves i våpenbruk før til våren.²⁰³ Da marskalk Essen i et brev av 3. april sendte sitt forslag til operasjonsplan til Carl Johan, hadde han bare 8000 mann til disposisjon for et eventuelt angrep.²⁰⁴ Kun ved en utskrivning av en ny årsklasse kunne reservearmeen bringes opp på det ønskede antall på 30 000 mann. I tillegg mente Essen at han også trengte 10 000 hjelpetropper for å kunne angripe Norge. Et angrep med reservearmeen kunne ikke utføres før i midten av juni fordi den nye årsklassen måtte trenes og marsjeres fram til sine oppmarsjområder.

Frykten for en lang og seig folkekrig var allmenn i Sverige. Järta skrev 29. mai til Wirsén: Om Norrskarna verkligen äro ifriga att försvare sin pretenderande sjelfstendighet, blir det et svært krig som vi komma at föra. Måtte kronprinsen icke i det förbannade coupeerte landet våga för mycket för sin person. De äro getter Norrska jägarna i de for våra starka, men oviga [tungvinte, o.a.] soldater otillgängliga bergen.²⁰⁵ Järta trøstet seg med at han ikke trodde de norske offiserene dugde stort. Den 12. juni hånte Järta Christians Frederiks militære disposisjoner i et brev. Tiltakene røpet etter hans mening uforstand og engstelse.²⁰⁶

De politiske forhold har vært nevnt som grunn for at Christian Frederik ikke grep offensiven mens han enda hadde muligheten. Med litt mer kjennskap til de svenske forholdene, og særlig

²⁰¹ Mejdell 1815, 1–3.

²⁰² Oscar Alin, *Hans Järtas och G. F. Wirséns Brevväxling år 1814*. (Stockholm: Norstedt. 1897), 78–79.

²⁰³ Alin, 6.

²⁰⁴ Mankell, 18.

²⁰⁵ Alin, 78.

²⁰⁶ Alin, 82.

med litt mot og dristighet hadde han kunnet trenge inn i Sverige på flere punkter. Rent militært sett hadde det vært både strategisk riktig og gjennomførbart. En kan nok ta det for gitt at storparten av offiserene og soldatene ville fulgt Christian Frederik med glede i en angrepskrig, men det er likevel tvilsomt om landet var så forberedt med proviant, våpen og penger at det var forsvarlig å gå til krig, hevder Bergsgård.²⁰⁷ Christian Frederik har trolig hatt mange årsaker til ikke å starte en angrepskrig, men sett i lys av det som hendte senere, kan vi ikke utelukke at han ikke ønsket å blottstille seg i den risikable og uvante rollen som feltherre.

2.5 OPPSUMMERING – DEN NORSKE HÆRS TILSTAND FØR FELTTOGET I 1814

Den norske hær i 1814 hadde seks år med hard tjeneste bak seg, det hadde satt sine spor. Imidlertid var det nettopp det at hæren når som helst kunne forventes å måtte rykke ut på nytt, som gjorde at myndighetene sørget for at tilstanden ikke ble alt for dårlig. Hæren hadde i hele perioden vist at den var i stand til å rykke ut. Mobiliseringen 1813–14 var derfor et tilfeldig tidspunkt i en lang krigsperiode, og tilstanden i hæren må derfor bedømmes ut fra det.

Det var tilstrekkelig med uniformer og personlig bekledning, og etterforsyningene var sikret både med produksjonskapasitet og råstoffer. Uniformen var god. Etterforsyning av grått klede til uniformer var bestilt og ankom til København i august. Hæren var ikke utstyrt for vinterkrig, det var ikke iverksatt tiltak for å skaffe hæren vinterbekledning. Soldatene måtte regne med å bruke private klær under vinterforhold ved en eventuell lengre krig.

Soldatene var relativt godt væpnet og hadde tilstrekkelig ammunisjon. Kvaliteten på en del av geværene var mangelfull, men antallet var tilstrekkelig til å dekke behovet. Om krigen skulle dra i langdrag, var etterforsyningen uviss.

Det kunne oppstå alvorlige problemer med å skaffe flintsteiner og krutt om felttoget skulle trekke ut i langdrag, og det ville være vanskelig å skaffe tilførsler fra utlandet. Kvaliteten på kruttet var dårlig – i hvert fall på deler av det – noe som medførte at soldatene måtte rengjøre geværene oftere enn normalt. Dette kunne påvirke ildkraften til avdelingene. Avdelingene hadde vært feltoppsatt i seks til atten måneder da operasjonene begynte. Kvaliteten kunne derfor i noen grad sammenliknes med datidens stående tropper.²⁰⁸ Ånden syntes å ha vært god, selv om lange grensevaktperioder, arbeidstjeneste og dårlig mat hadde tæret på den

²⁰⁷ Bergsgård, 63.

²⁰⁸ Lindbäck-Larsen, 153.

begeistring soldatene viste under oppsettingen. Avdelingenes antall befal var tynnet ut ved fribataljonssystemet.

Den dualistiske modellen som splittet kompaniene som hadde øvet sammen i fredstid og dannet nye feltkompanier som ble kalt divisjoner, har vært sterkt kritisert. Et av de største ankepunktene var at samholdet var oppløst fordi befal og soldater ikke kjente hverandre. Transportsystemet fungerte tilfredsstillende, og de viktigste forsyningslinjene var organisert og hadde fungert siden troppene ble samlet i februar. Store deler av befolkningen var allerede trukket direkte inn i krigen ved å transportere forsyninger til troppene, ved utskrivning til militære behov og ved at industrielle anlegg, verksteder og håndverksbedrifter var leid, rekvirert eller leverte til de militære styrkene. Samfunnet var dermed i betydelig grad organisert for krig og hadde fått en fornemmelse av de byrder en krig ville medføre.

Det var kommet tilstrekkelig mengder korn til landet til at proviantsituasjonen for hæren kunne vært sikret frem til avlingene kunne høstes i 1814. Myndighetene hadde imidlertid ikke lagt opp beholdninger i magasinene som kunne sikre de militære behov. Ved krigsutbruddet var det kun forsyninger i de militære magasiner for noe over en måned. Dermed var det stor risiko for at proviantmangel kunne legge begrensninger på de militære operasjoner og sette alvorlige beskrankninger på den nødvendige operative frihet. Proviantsmangel var det alvorligste problemet for den norske hæren i 1814. De endringer som Kommisariatkommissjon gjorde i proviantregulativet hadde medført at den norske soldat led vondt også før felttoget.

Norge finansierte felttoget med et rentefritt tvangslån som landet hverken hadde finansielle eller økonomiske ressurser til å betale tilbake. En eventuell langvarig krig ville medføre store oppofrelser i befolkningen i form av dyrtid og matmangel.

3 SAMMENLIKNING MELLOM STRIDSKREFTENE

3.1 DEN SVENSKE HÆR UNDER FELTTOGET MOT NORGE I 1814

Den svenske hær som deltok i felttoget mot Norge i 1814 var inndelt i to armekorps (armékår). Armeen fra Tyskland, som sto under direkte ledelse av Carl Johan, utgjorde det vesentligste av I. armekorps mens reservearmeen, under ledelse av von Essen, utgjorde det vesentligste av II. armekorps. Feltoppsetningen til den svenske hær er vist i Appendiks 9. I. armekorps besto av 1. og 3. fördeling (hver med to brigader), en kavalerifördeling bestående av to kavaleriregimenter med til sammen ti eskadroner, reserveartilleriet med tre kanonbatterier samt et ingeniørkompani (sappørkompani).²⁰⁹ II. armekorps besto av 2., 4., og 5. fördeling (2. og 3. fördeling med to brigader, 5. fördeling med tre), ett kavaleriregiment på åtte eskadroner, en selvstendig eskadron, ett pongtongkompani og ett ingeniørkompani. Artilleriet var her fordelt på brigadene.²¹⁰

Styrken var ifølge innleverte styrkelister på 45 569 mann. Av disse hørte 14 666 mann til I. armekorps, 25 929 mann til II. armekorps og 4 869 mann var selvstendige troppeenheter utenfor korpsforband. 40 216 var infanterister, 1751 kavalerister og 2623 var artillerister.²¹¹ Armeen besto av 1362 offiserer, 1492 underoffiserer, 914 spill og 40 242 menige, i tillegg kom 1222 ikke stridende.²¹² Artilleriet besto samlet av 88 feltkanoner og haubitser av forskjellig kaliber. I tillegg kom beleiringsartilleri og posisjonsartilleri, som sto utenfor korpsforband, med 53 skyts av grovt kaliber, (se Appendiks 9). Antall hester var 3452 ride- og offisershester, mens antall trenhester for forsyningstjeneste kun var 660. Forsyningene til troppene skulle fraktes sjøvegen. De medbrakte trenhester var trolig kun bergegnert til å frakte forsyninger den siste strekningen fram til fronten fra depotskip og/eller fremsutte depoter i sikrede havner.

Den operative styrken besto av 60 bataljoner, 13 jegerbataljoner – hvorav seks ble satt opp den 1. august med mannskaper fra infanteribataljonene – 21 eskadroner og tre ingeniørkompanier. Av den samlede infanteristyrke var 11 000 utskrevne (bevåring) av årgang 1813 og 1814. Gjennomsnittstyrken per bataljon blir ca 570 mann, noe som ble ytterligere redusert

²⁰⁹ En fördeling tilsvare det vi i dag med et moderne begrep benevner en divisjon.

²¹⁰ Björilin, 335–341. Kun en brigade sto operativt under 5. fördeling. En av dens brigader sto i Värmland og en annen i Jemtland.

²¹¹ Björilin, 29.

²¹² Björilin, 329. De ikke stridende besto av leger, veterinærer, prester, auditører, håndverkere, bøssebakere, bødler, skrivere, hovslagere, kusker, offisersoppassere etc.

ved avgivelse til forsyningstjenesten og til de nye jegerbataljonene. Bataljonenes effektive styrke lå i gjennomsnitt rundt 500 mann.²¹³

Den svenske hær besto dels av avdelinger satt opp ved verving, både innenlands og utenlands, dels av avdelinger satt opp ved ordinær utskrivning og dels ved ekstrautskrivning (bevåringslagen). I tillegg kom et ikke ubetydelig antall forsterkningsmannskaper (landvern) som ennå sto i rullene. De fleste soldatene var svensker, men det var en del utlendinger i avdelingene som kom tilbake fra Tyskland. Blant soldatene i ett regiment (Närke) tjente således både polakker og russere samt det vervede infanteriregiment *Royal Suédois* som besto av franskmenn og italienere.²¹⁴

Svenskene hadde kun brukt lineærtaktikken i Tyskland. Det var en stridsform Carl Johan var fortrolig med fra sin lange militære karriere. Hadde svenskene tatt i bruk den nye taktikken spredt fektning før felttoget i Norge? Reservearmeen (II. armekorps) hadde jegerbataljoner og var utvilsomt utdannet i jegertaktikk. Det svenske ekspedisjonskorpset hadde ingen jegerbataljoner ved tilbakekomsten til Sverige. Rett etter at fiendtlighetene startet, ble det dannet fire jegerbataljoner i I. armekorps og to nye jegerbataljoner i II. armekorps. Mannskapene ble tatt fra infanteribataljonene.

For den svenske hæren som kom tilbake fra Tyskland, var bevæpning, ammunisjon og utstyr i ett "førtrefflig skick", hevder Björnin.²¹⁵ De store forsyningene av diverse personlig utstyr og proviant som lå i Tyskland, ble skipet til havnene i Göteborg og Bohuslän. Utrustning av I. armekorps krevde derfor bare ubetydelige utgifter. For II. armekorps og flåten skjedde mobilisering og utrustning, dels ved overskudd og besparelser fra budsjettet for 1813 og dels ved ubrukte midler fra et krigsfond som stendene hadde bevilget i 1812.²¹⁶

Den svenske angrepsplan, som ble endelig bestemt i et krigsråd 21. juni, er vist i Appendiks 10. Flåten skulle innlede operasjonene med et angrep på den norske flåten ved Hvaler og med et landstigningskorps besette øyene. Hovedangrepet skulle konsentreres over en ca 35 km smal front mot Norges sydgrense på begge siden av den nord-sydgående armen av

²¹³ Lindbäck-Larsen, 125.

²¹⁴ Lindbäck-Larsen, 129.

²¹⁵ Björnin, 31.

²¹⁶ Björnin, 32.

Iddefjorden. I. armekorps skulle gå på vestsiden mot Svinesund. Angrepet medførte overføring av tropper over Svinesund for å kunne erobre landet bakenfor. II. armekorps skulle gå veiene på østsiden av Iddefjorden mot Fredrikshald og Fredriksten festning. Etter erobringen av Hvaler skulle en framtrygd settes i land mellom Skjeberg og Fredrikstad og straks gå til beleiring av Fredrikstad, her skulle flåten også delta. Det skulle skilles ut et blokadekorps med oppgave å beleire Fredriksten mens hovedstyrken gikk mot Skjeberg. Her forventet man et angrep fra den norske hovedstyrken. Dette angrepet regnet svenskene med å vinne for deretter å drive de norske styrkene tilbake mot Femsjøen og Ise verk.²¹⁷ Den videre fremrykning skulle vente inntil Fredrikstad var erobret, noe som Carl Johan antok ville skje ganske raskt. Det neste mål var Kristiania og den korteste og beste angrepsaksen var over Moss i nært samarbeid med flåten. Samtidig skulle Brigaden i Värmland gå mot Kongsvinger. Så snart Fredrikstad var falt, skulle den brukes som depot og forsynes sjøveien fra Sverige.

Det er tre trekk ved planen vi merker oss. Det første er at planen ble utarbeidet før festningene Fredrikstad og Fredriksten fikk den politiske og psykologiske betydning de senere fikk på grunn av utviklingen i forhandlingene umiddelbart før krigsutbruddet, det andre er at en landsetting på vestsiden av Kristianiafjorden er oppgitt og det tredje er at det fremgår tydelig av detaljene i planen at svenskene ikke kjente den norske forsvarsplanen.

Hvordan var det svenske felttoget finansiert? Sverige kunne ved krigens begynnelse regne med utenlandske subsidier – 30 000 \$ eller 225 000 riksdaler pr måned – samt de ubrukte utstyrlagrene som lå Tyskland. I tillegg fantes det per 27. april tilgjengelige innenlandske fond på rundt 2 422 000 riksdaler banko.²¹⁸ Krigen ble beregnet å koste 5–600 000 riksdaler per måned. Hvis subsidiene uteble, kunne landet føre krig med de innenlandske fondene ut oktober måned (mai–oktober) uten tilførsel av ekstra midler. Deretter fantes det imidlertid ytterligere innenlandske midler til kongens disposisjon – *lilla og stora kreditiven*. Det førstnevnte var på en og en halv million riksdaler og det andre på to millioner, men kunne bare brukes etter samtykke av Riksdagen. Uansett om subsidiene ble utbetalt eller ikke, kunne dermed kostnadene for en krig dekkes med tilgjengelig innenlandske midler ut året. Først deretter ville de økonomiske byrdene falle på det svenske folk. Sammenliknet med Norges finanser kunne Sveriges ”i denna tid kallas lysande,” skriver Björnin.²¹⁹ Wirsén uttalte

²¹⁷ Femsjøen ligger øst for Veden i Tistedalen og Ise verk øst for Glomma ved Sarpsborg.

²¹⁸ Björnin, 32–33.

²¹⁹ Björnin, 45.

imidlertid flere ganger engstelse for hvordan situasjonen ville bli når Sveriges svakhet ble innlysende og kjent for alle.²²⁰

3.2 SAMMENLIKNING MELLOM STRIDSSTYRKENE

En sammenlikning mellom de to lands hærer basert på nøkkelparametrene er vist i Tabell 4.1 nedenfor. Svenskene hadde 56 infanteribataljoner mot 24 norske på Østlandet. Her skal man imidlertid være oppmerksom på at flertallet av de norske feltbataljonene hadde en styrke på 1000 menige etter at fribataljonssoldatene var tilført.²²¹ De svenske bataljonene var betydelig mindre, enkelte helt ned mot 500 mann. De norske feltbataljonene var utstyrt med eget artilleri (to stk 1-punds), noe de svenske bataljonene ikke var. De svenske avdelingene som kom fra Tyskland, var, som et resultat sin erfaring, mer krigsvant og bedre drillet i lineær-taktikken enn de norske. Disse avdelingene var svenskenes elitetropper.

Antall norske jegerbataljoner var åtte: norsk jegerkorps, to skarpskytterbataljoner, to skiløperbataljoner og tre bataljoner av Akershus Skarpskytterregiment. Svenskene hadde 13 jegerbataljoner hvorav 6, som nevnt ovenfor, ble dannet rett etter at fiendtlighetene startet. Det er rimelig å anta at de nydannede svenske jegerbataljonene ikke var godt opplært til spredt fektning. De norske jegerne var godt utdannet i spredt fektning og hadde hatt suksess med denne stridsformen under krigen i 1808. Nordmennene hadde ”et avgjort förtrede vid striden spridd ordning” som ble oppveid med den større manøverferdighet i sluttet orden (lineærtaktikk) som svenskene hadde ervervet seg på Tysklands sletter, hevder Mankell.²²²

Av tabellen kan man beregne at antall menige per offiser er 1:34 for den svenske hær, mens den er 1:47 for den norske. Dette kan indikere at det var et underskudd på offiserer i den norske hær i forhold til den svenske. Ser man imidlertid nærmere på den svenske organisasjonsplanen, finner man at den var ”topptung”, det var mange stabsoffiserer i stabene både i armekorpsene og fördelingene. En betydelig andel offiserer på dette nivået var også adelige. Antall svenske offiserer i oversikten inneholder også offiserer i generalstabene, felt- og sykehusforvaltningen. Da antallet er ukjent er tilsvarende offiserer er ikke medtatt i de norske styrkelister som inngår i beregningsgrunnlaget. Antall menige per offiser i de operative svenske avdelingene er derfor lavere enn det som er beregnet ovenfor.

²²⁰ Alin, 2, 41, 50, 59, 96.

²²¹ Depotbataljonene var imidlertid mindre og svakere bemannet med befal.

²²² Mankell, 42

Tabell 4.1 Sammenlikning mellom styrkene

På Østlandet	Svenske	Norske	Norske tillegg
Antall mann totalt	45 000	30 000 1)	
Offiserer	1 326	685 1)	
Underoffiserer	1 494	1611 1)	
Infanteribataljoner	56	23 2)	
Jegerbataljoner	13 5)	8	
Eskadroner	20	10 3)	
Ingeniørkompanier	3	0	
12 punds kanoner	8	0	
8 punds kanoner	4	0	
6 punds kanoner	46	8	senere 16
3 punds kanoner	22	43 4)	senere 56
1 punds kanoner	0	38	
20 punds haubitser	0	0	senere 2
10 punds haubitser	0	10	senere 14
8 punds haubitser	6	0	
I Trøndelag 6)			
Infanteribataljoner	3	6	
Jegerbataljoner	1		
Eskadroner	1	2	
3-punds kanoner	6	16	
10-punds haubitser		4	

Merknader:

- 1) Antall mannskaper i Trøndelag er ikke medtatt.
- 2) 2 landvernsgrupper og 2 gevorbne kompanier er regnet som 1 bataljon. Rekruttbataljonene er ikke medregnet.
- 3) 6 eskadroner av dragonregimentet og 4 av det ridende jegerkorpset
- 4) 3 kanoner som det Norske Jegerkorpset hadde i felttogets første del er medtatt.
- 5) 6 jegerbataljoner dannet av infanteribataljonenes mannskaper 1. august er medtatt.
- 6) Bare en mindre del av de norske styrker i Trøndelag var satt opp, heller ikke de svenske styrkene var operasjonsklare.
- 7) De norske styrkene på Vestlandet og Sørlandet og de svenske hjemmeværende styrkene er ikke tatt med. Det svenske beleirings- og posisjonsartilleriet er heller ikke medtatt da dette primært var tenkt brukt mot Fredriksten festning.

Det har kun vært mulig å skaffe forholdstallet for noen få tilfeldige svenske avdelinger. For Oberst Gahns gruppe ved Kongsvinger var forholdstallet 1:51.²²³ Dette indikerer at forskjellen mellom antall offiserer i de to lands felthærer ikke var så stor på avdelingsnivå.

²²³ Lindbäk-Larsen, 154.

Når det gjelder antall menige per underoffiserer, er forholdstallene henholdsvis 1:33 og 1:18 for den svenske og den norske hær. Dette viser at man i den norske hær søkte å kompensere mangelen på offiserer med å ansette flere underoffiserer, noe som var en rimeligere løsning. Ser man på antall skyts (kanoner og haubitser) uten hensyn til kaliber, finner man at den norske hær hadde 99 skyts i starten på felttoget, noe som øket til 120, mens svenskene hadde 86. En vesentlig forskjell var imidlertid at det svenske skyts hadde grovere kaliber. Hele 81 av det norske skytset var 1-punds og 3-punds, mens 64 svenske skyts var 6-punds eller større. Det svenske artilleriet hadde et markant overtak i lett fremkommelig terreng med veier, mens det norske artilleriet egnet seg bedre i kupert og vegløst terreng.

Ved en sammenlikning mellom de to lands hærer kommer man ikke utenom den store overvekt som den svenske hæren hadde i erfarne offiserer. Et stort antall svenske offiserer hadde erfaring både fra Finland og kontinentet, hvor det hadde hatt høye kommandoer og fått god erfaring i å føre tropper i krig. Mankell mener at overvekten først og fremst gjaldt Carl Johan som han riktignok hevder regnes blant de middelmådige av Napoleons marskalker, og som sjelden hadde vist evne til å lede større masser selvstendig.²²⁴ Hans forsiktige krigføring i Tyskland hadde ikke bare vært dårlig likt av de prussiske generalene, men var også blitt skarpt kritisert blant de svenske generalene, riktignok hemmelig.²²⁵ Ikke desto mindre sto han gjennom sin langvarige krigserfaring langt over sin motstander Christian Frederik i så henseende. Bare i Carl Johans person alene hadde den svenske hæren en overlegenhet som den unge og uerfarne Christian Frederik, tross alle anstrengelser, ikke klarte å utjevne.

Hvordan så den norske marine ut i 1814? I 1801 ble det opprettet et kystvern som fra 1804 ble utvidet til å omfatte hele kysten fra Iddefjorden til Finnmark. Utskrivningen omfattet i prinsippet alle menn mellom 16 og 56 år som bodde inntil en mil fra kysten og som ikke allerede sto i hærens eller marinens ruller.²²⁶ Kystvernet, som ble mobilisert under krigen i 1807–14, skulle ikke bare holde utkikk og varsle, men også gripe inn mot inntrengere. I perioden 1807–1814 ble det derfor bygget omlag 100 primitive kystbatterier med over 1000 skyts. De fleste batteriene lå i Sør-Norge. Det er interessant at kun 22 batterier ble finansiert med offentlige midler, resten ble finansiert privat.²²⁷ Det var tydeligvis ingen mangel på

²²⁴ Mankell, 42.

²²⁵ Mankell, 43.

²²⁶ Den gamle ordningen om leidingsplikt for alle som bodde så langt opp som laksen gikk, var et tydelig forbilde.

²²⁷ Ersland og Holm, 286.

forsvarsvilje, selv om kapervirksomhet også var et tungtveiende motiv. Kystvernet var et heimevern og hadde i 1814 en samlet styrke på omkring 50 000 mann. Den personlige bevæpningen var dårlig. En del fikk utlevert geværer, men mange måtte enten bruke sitt eget gevær eller nøye seg med øks, ljà eller stake.²²⁸

Marinen i 1814 besto av seks operative orlogsbrigger, 46 kanonslupper, 51 kanonjoller, åtte kanonskonnerter, en skonnertbrigg og syv flytende batterier.²²⁹ Orlogsbriggene var på 300–450 tonn med opp til 18 stk 18 pounds kanoner og med en besetning på 150 mann.²³⁰ Kanon-sluppene, som var de største båtene i småskipsflåten, var ca 64–66 fot lange, hadde to master som kunne legges ned, 30 årer og ble rodd av to mann per åre. Bemanningen var normalt 70 mann. De hadde to 24 pounds kanoner, en i baugen og en akter. Dertil kunne de ha 4–6 haubitser. Kanonjolla var ca 38 fot, hadde en mast som kunne legges ned, den hadde en 24 pounds kanon i baugen, var utstyrt med 18 årer og ble rodd av en mann per åre. Bemanningen var 24 mann. Både sluppene og jollene var åpne fartøy.

Straks etter at Kielfreden beordret kong Frederik alle danskfødte embetsmenn til å forlate Norge og vende tilbake til Danmark. Denne ordren adlød kontreadmiral Lütken og største--delen av de danske offiserer. Dermed besto den norske marines offiserskorps i 1814 av kun 35 personer.²³¹ Alle var norske – og danskfødte sjøoffiserer som ville bli i Norge, og som dermed tok avskjed fra den danske sjøetat. Til operativ sjøtjeneste var 28 mann disponible. Det fantes god tilgang på ypperlige sjøfolk, dels tilhørende losetaten, dels fra innrullerings-distriktene. Fra losetaten regnet man fem overloser, 64 oldermenn, 881 faste og 1125 reserveloser. Marinen hadde tilgang på 4469 innrullerte krigsdyktige fra distriktene.²³² Den 44 år gamle kommandørkaptein Fredrik Fasting ble gitt kommandoen over Norges ”bevegelige sjømakt og øvrige sjødefensjon”.²³³

Den samlede norske sjøstyrken som var avsatt til forsvar av hele Kristianiafjorden i 1814 var seks orlogsbrigger samt en skjærgårdsflåte på fire kanonskonnerter, 36 kanonslupper, 17

²²⁸ Christophersen, 78.

²²⁹ Ersland og Holm, 288. I tillegg lå en orlogsbrigg som ikke lot seg ikke utruste i opplag.

²³⁰ En brigg er et tomastet mellomstort seilskip med rær på begge mastene og gaffelseil på bakre masten. Navnet på Briggene og kommandantene var: ”Lolland”, (Kaptein O.C. Budde), ”Seagull”, (Premierløytnant J. Lund), ”Allart”, (Premierløytnant S. Lous) ”Langeland”, (Sekondløytnant Løvenskiold), ”Alsen” (Sekondløytnant Bendz) og ”Kiel” (Sekondløytnant Petersen).

²³¹ F. Beutlich, *Norges sjøvæbning 1810–1814*. (Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1940), 375.

²³² Björlin, 41.

²³³ Beutlich, 381.

kanonjoller og to morterslupper. Styrken var delt på to eskadrer.²³⁴ Det var denne sjøstyrken som skulle møte et eventuelt svensk angrep.

Skjærgårdsflåtens stasjonering ved krigsutbruddet var som beskrevet i det etterfølgende.²³⁵ Flåten ved Hvaler, som sto under direkte kommando av Fasting, besto av 43 fartøyer: 33 kanonslupper, tre mortersjalupper og syv kanonjoller. For å hindre fiendtlig landgang var det avgitt en infanteristyrke på 287 mann. Fra Fredriksvern kom det 18 grovkalibrede karronader (kort glattboret forladerkanon) og et mindre antall 12-punds haubitser (trolig 5) som skulle betjenes av soldatene som nærforsvar. Til hjelp fikk de en artillerisersjant. Sandøysund (Hvasser) var besatt med tre kanonslupper og åtte joller. Til avsnittet Fredriksvern (Stavern)–Jomfruland hørte åtte kanonjoller. Risør hadde to kanonjoller. Arendaldivisjonen hadde fire kanonjoller i Arendal og fire i Kristiansand. I tillegg var det to som ble holdt i reserve. En kanonskonnert ble stasjonert i Kristiansand og en i ytre Flekkerøy. Lista divisjon hadde to kanonjoller, det samme hadde Stavanger-divisjonen. Bergenseskadren hadde to kanonskonnerter og fire kanonjoller. Trondheimseskadren hadde to kanonskonnerter, to kanonkuttere og to kanonsjalupper.

Rokanonbåtene (slupper og joller) var et nytt stridsmiddel som kystforsvaret både i Danmark og Norge bygde opp etter tapet av orlogsflåten i 1801. Selv om båtene var konstruert for en ren skjærgårdskrig, viste de seg likevel – innen visse grenser – som et ”fortrinlig egnet” forsvarsmiddel mot sjøgående krigsskip, hevder Beutlich.²³⁶ Årsaken til dette var at rokanonbåten oppfylte tre betingelser for små enheter: for det første at den hadde en bevæpning av tilstrekkelig styrke, for det andre at den var så liten at sårbarheten kunne settes til et minimum og for det tredje, overlegenhet i fart. Orlogsfartøyet og rokanonbåten hadde samme våpen – kanonen – og kjempet således med de samme stridsmidler. Flere rokanonbåter som opererte sammen kunne til dels utligne styrkeforholdet i forhold til et orlogsfartøy. Rokanonbåtene var, tross underlegenhet i styrke, ”den angripende part” i kamp mot sjøgående krigsskip, ikke bare innaskjærs, men også i åpent farvann, under forutsetning av smul sjø, mener Beutlich.²³⁷

²³⁴ Beutlich, 433. En mortar er en svært kort kanon med stort kaliber.

²³⁵ Beutlich, 403–407.

²³⁶ Beutlich, 487.

²³⁷ Beutlich, 488.

Man blir slått av to ting under denne langvarige sjøkrigen, sier Beutlich, for det første at ”kommanderende på kanonbåtene nesten aldri betenker seg på å angripe artilleristisk betydelig overlegne fiendtlige krigsskip” og for det andre at krigsskipene som regel ikke bare holder seg utenfor skjærgården, ”men at de i åpen sjø finner det sikrest å trekke seg tilbake når kanonbåtene rykker frem”.²³⁸ Dette bekreftes også i engelsk sjøkrigshistorie. Den engelske marinehistorikeren Laird Clowes (1856–1905) skriver at selv linjeskip til tider hadde vondt for å klare seg mot disse vepseaktige fiendene.²³⁹ Det var de flytende kanonene som forsvarte Norges kyst, ikke kystbatteriene.²⁴⁰

Under en krig med Sverige måtte man forvente et alvorlig angrep sjøveien, og da mest sannsynlig mot Kristianiafjorden. Dette kunne utføres direkte mot hovedstaden eller mot en landingsplass på øst- eller vestsiden av fjorden. For det første scenarioet kunne kraftige batterier i Drøbaksundet virke som en betydelig hindring. For det andre scenarioet ville befestede anlegg på steder hvor en landgang lot seg utføre være velegnet. Mens de eksisterende anleggene i Kristianiafjorden hovedsakelig hadde vært anlagt som støttepunkter for skjærgårdsflåten, ble de landstrategiske hensyn nå viktige. Det ser imidlertid ikke ut til at en ytterligere befestning av Kristianiafjorden har vært tatt opp da Norge kom i krig med Sverige høsten 1813. Kongen ga imidlertid 23. mai 1814 ordre om å anlegge tre batterier ved Drøbaksundet, og arbeidene ble igangsatt ganske raskt. Anlegget var ikke ferdig ved inngåelse av Mossekonvensjonen.²⁴¹

Den 8. mars 1814 besluttet den svenske kongen at orlogsflåten skulle settes i operativ stand, utrustes og gjøres seilklar så snart det var åpent vann. Strategien var at ”[...] arméns flotta [...] skulle utrustes til det antal som erfordrades for at vara den norske flottan öfverlägen och kunna understödja en landstigning samt arméens operasjoner”.²⁴² Oberst Wirsén, som var sjef for skjærgårdsflåten, ga derfor ordre til at den skulle utruste 85 åpne og 12 dekkede kanon-slupper samt 6 galérer, alle med 24 punds bestykning. Samtidig gikk det ut ordre om å utruste åtte linjeskip (fire skulle armeres halvveis) samt fem fregatter, sistnevnt skulle brukes til

²³⁸ Beutlich, 489.

²³⁹ Gjengitt i Beutlich, 488.

²⁴⁰ Det går en linje fra rokanonbåtene av 1814 til motortorpedobåtene (MTB) som Norge benyttet i sin marine etter 2. verdenskrig, fram til dagens svært hurtiggående rakettkåter. Stor hastighet, god bevæpning og liten sårbarhet er allmenngyldige prinsipper for den delen av en marine som primært opererer innaskjærs.

²⁴¹ Beutlich, 409.

²⁴² Björlin, 30.

fastlandsblokade mellom Lindesnes og svenskegrensen.²⁴³ Videre var ordren å utruste 11 mindre krigsfartøy, to dekkede kanonslupper og syv last- og transportfartøy.²⁴⁴

Blokadeskipene ble ferdig utstyrt og satt i operativ drift som planlagt.²⁴⁵ Utrustning av de øvrige fartøyene tok lengre tid. De 8 linjeskipene var først ferdig utrustet i begynnelsen av juli. Når det gjaldt skjærgårdsflåten, ga utrustningen større problemer enn antatt og antall kanonslupper ble redusert.²⁴⁶ Da den ble samlet i Strømstad før angrepet på Norge, besto den av 12 dekkede og 53 åpne kanonslupper, 5 morterfartøy bestykket med 80 eller 60 pounds mortrer, 14 etterretningsfartøy samt et større antall ammunisjons-, proviant- og spesialfartøy. De fire fullt armerte linjeskipene, det ene på 80 og de tre andre på 60 kanoner, og fem fregatter på 24 til 44 kanoner ble samtidig samlet ved Kosterøyene. De fire halvt armerte linjeskipene skulle dekke transportkonvoiene mellom Göteborg og den norske grensen. Besetningsstyrken var på 4995 mann, iberegnet en landgangsstyrke på 3 infanteribataljoner med utskrevet personell.²⁴⁷

Hvordan var styrkeforholdet mellom de to lands marinere? Innen hovedoperasjonsteateret hadde svenskene en maritim tallmessig overlegenhet som var størst for den havgående del og minst for skjærgårdstyrken. Åtte svenske linjeskip og fem fregatter med overlegen bestyking mot seks mindre norske orlogsbrigger var en overlegenhet som gjorde at den norske havgående flåten ikke kunne utrette stort. Et norsk angrep med orlogsbriggene mot den svenske havgående flåten lå utenfor mulighetenes grenser. Orlogsbriggene representerte derfor en liten trussel for svenskene.

Med den norske skjærgårdsflåten i operasjonsteateret stilte det seg annerledes. Svenskene disponerte 65 rokanonbåter (slupper) mot 40 norske. Den norske rokanonbåtene hadde imidlertid vært i krig siden 1807, hadde dyktige sjøfolk og lang operativ erfaring i å angripe britiske orlogsskip som søkte inn mot norske havner eller opererte i norske farvann.

I siste halvdel av juni foretok marinekaptein Holsten fra generalstaben en befaringsreise av Kristianiafjorden. Han ga kongen en rapport hvor han mente at Fasting – med den styrken

²⁴³ Engelskmennene blokkerte den øvrige kysten.

²⁴⁴ Björnin, 30.

²⁴⁵ Blokadeskipene besto av tre fregatter (to hadde 40 og en hadde 24 kanoner) samt en brigg og en skonnert.

²⁴⁶ Björnin, 31, note 1.

²⁴⁷ Björnin, 73. Beutlich, 433.

som var til disposisjon – mente seg i stand til å forsvare Hvalerøyene mot en betydelig fiendtlig overmakt, så lenge denne ikke var stor nok til ”både å holde sjøstyrken i sjakk og med tropper å erobre øyene omkring”, for da ville han komme mellom dobbelt ild og bli nødt til å gi opp stillingen.²⁴⁸ Da Holsten overbrakte kongens vilje om at roflotiljen ikke skulle ”hasarderes”, hadde Fasting svart at utfallet av det første slaget i den kommende krig hadde stor innflytelse på ”gemyttene” og at Hvalerøyene var et ”overmåte viktig punkt” på grunn av sin beliggenhet ved munningen til Glomma og innløpet til både Kristiania- og Fredrikshaldfjorden med kort avstand til Sverige, skriver Beutlich.²⁴⁹ Seig motstand var derfor det mest hensiktsmessige.

Kongens usikkerhet ligger implisitt i uttrykket om at roflotiljen ikke må ”hasardieres”. Det strategisk riktige ville vært å legge forholden til rette for at Fasting hadde en rimelig mulighet til å kunne forsvare Hvalerøyene. Fasting mente at han med 2000 mann kunne holde stangen mot en styrke som var flere ganger så stor. Men heller ikke da kunne han garantere at øyene kunne holdes. Hvis Fasting fikk tillatelse til å bli ved Hvaler, håpet han å kunne gjøre effektiv motstand om han fikk mer landtropper, men det fikk han ikke. Han ba da uttrykkelig om ordre hvis han skulle trekke seg tilbake fra Hvaler. Kongen ga ordre om tilbaketrekning om kvelden 26. juli hvis han fant fiendens overmakt for stor. Fasting så de svenske styrkene rykke fram samme kveld, men angrepet ble avbrutt på grunn av svak vind for seilskipene. Han ble imidlertid klar over at han hadde en veldig overmakt mot seg og trakk derfor rokanonbåtene ut i løpet natten.²⁵⁰

²⁴⁸ Beutlich, 414.

²⁴⁹ Beutlich, 414.

²⁵⁰ Lindbäck-Larsen, 261. Beutlich, 437. Svenskenes forfulgte de norske flåtestyrkene, men klarte ikke å ta dem igjen. Episoden er blitt betegnet som ”kapproingen ved Hvaler”.

4 FELTTOGET 1814

For å gi et grunnlag for analysen vil det i det etterfølgende bli gitt en beskrivelse av felttoget. Et kart over området for felttoget og den svenske fremrykningen er vist i Appendiks 11.

4.1 ANGREPETS FØRSTE DAGER 27. JULI–4. AUGUST

Krigen i 1814 startet med at svenskene erobret Hvalerøyene den 27. juli med flåten og landsatte et landstigningskorps.²⁵¹ Den norske flåten ved Hvaler trakk seg som nevnt ut om natten og unngikk å bli angrepet og ødelagt av den overlegne svenske flåten. Dette var til skuffelse for Carl Johan som hadde regnet med en stor seier som kunne ha tatt motet fra nordmennene alt fra starten av, sier Bergsgård.²⁵² Etter at Hvaler var tatt, sto I. armekorps under Carl Johan bak Svinesund og II. armekorps under Essen sørøst for Enningdalen. Det var bare små norske grensevaktstyrker sør for Glomma for å møte det svenske angrepet.²⁵³

Angrepet over land ble igangsatt om morgenen 30. juli. Essens styrker ble organisert i to kolonner, en kolonne angrep fra Haugsund (Kornsjø) mot Enningdalen og den andre mot Berby. Svenskene nådde Idd 31. juli etter å ha drevet forsvaret Kaptein Spørck hadde etablert sør for Idd kirke tilbake. Spørck gikk tilbake til Tistedalselva og etablerte en forsvarsstilling i tilknytning til bebyggelsen ved Veden. Lærdal lette kompani lå i Tistedalen i påvente av å bli avløst, og Spørck fikk disponere dette kompaniet til forsvaret. I tillegg disponerte han Tistedalens frivillige jegerkorps og to mindre enheter sendt fra Norsk Jegerkorps.²⁵⁴ Til sammen hadde han ca 500 mann. Spørck var klar over at han hadde overlegne styrker mot seg og mente han bare kunne holde stillingen en kort tid. Han leverte imidlertid et kraftig forsvar, mener Lindbäck-Larsen.²⁵⁵ Ved middagstid 1. august ble feltvakten på sørsiden av Tistedalselva angrepet og trakk seg over elva. Under ildstriden som oppsto rekognoserte svenskene elva etter vadesteder og fant to, ett ved utløpet av Femsjøen og ett lenger ned ved bruksbebyggelsen i Tistedalen. Svenskene sendte ca to bataljoner over hvert vadested og forsøkte å ta de norske troppene i en knipetangmanøver. Spørck klarte å få styrkene ut og

²⁵¹ Beskrivelsen av felttoget er i hovedsak hentet fra Lindbäck-Larsen og Björlin. Lindbäck-Larsen baserer sin beskrivelse av det norske felttoget i hovedsak på Seiersteds operasjonsrapport (ikke trykket) og Morgenstiernes bok om rettssaken mot Staffeldt. Lindbäck-Larsen, XXXI.

²⁵² Bergsgård, 72.

²⁵³ Spørck disponerte to divisjoner i Enningdalen. Forposten til Major Butenschøn ved Svinesund besto av deler av Det Norske Jegerkorps og tre 6-punds kanoner.

²⁵⁴ Dette er et av de få tilfelle det er dokumentert at organiserte frivillige deltok aktivt i kamp i 1814.

²⁵⁵ Lindbäck-Larsen, 281.

trakk seg helt tilbake til Kjølén da han hadde fått melding om at Svinesund var oppgitt, og han var redd for å bli avskåret.²⁵⁶ De norske tap var 100 mann, hvorav 45 ble tatt til fange.²⁵⁷

Den venstre svenske kolonnen ble samme dag ført fram til en avstand på 1,5–2 km fra Fredriksten festning. Svenskene anmodet kommandanten, general Ohme, om å overgi festningen, noe han avsto. Festningen ble beleiret under hele felttoget. Svenskene forsøkte å erobre den både med list, forræderi og kraftig beskytning fra tungt artilleri. Artilleriet hadde liten eller ingen virkning mot de kraftige murene. Festningen motsto alle forsøk på erobring og overga seg ikke så lenge felttoget varte.²⁵⁸ Forsøket på å erobre Fredriksten var det eneste frontavsnittet som ga svenskene alvorlige problemer under felttoget.

I. armekorps fullførte oppmarsjen bak Svinesund 30.–31. juli. Butenschøn fikk om kvelden 31. juli melding fra Spørck om at forsvaret syd for Tistedalselva var oppgitt. Stillingen ved Svinesund ble nå uklar. Butenschøn var både redd for at han ville bli omgått på sin venstre flanke av tropper fra Tistedalen, og for å bli avskåret av eventuell landsetting av tropper lenger ut i sundet. Han sendte melding til Staffeldt og ba om direktiver. Staffeldt svarte at hvis han så den minste fare for å bli avskåret, skulle han trekke seg tilbake. Han sendte kaptein Rosenørn fram til Butenschøn med direktivet og sendte kopi til overkommandoen. Da det ville ta flere timer å inndra de utplasserte vaktpostene, besluttet Butenschøn å trekke seg tilbake natten til 1. august.²⁵⁹ Da kopien av Staffeldts direktiv kom til hovedkvarteret om morgenen 1. august, meddelte det straks at tilbaketrekkingen var unødvendig så lenge Spørck holdt stillingen i Tistedalen. Staffeldt fikk ordre om å besette stillingen ved Svinesund igjen. Samtidig ba overkommandoen Staffeldt ta kontakt med Stabell om mulighetene for et angrep for å drive fienden ut av Enningdalen. Til dette kunne han bruke fire bataljoner, to fra Stabell og to fra egen brigade.²⁶⁰

Staffeldt møtte Butenschøn ved Øyestad om morgenen og ga ham ordre om å besette stillingen igjen. Før dette kunne bli utført, kom meldingen fra Spørck om at svenskene hadde begynt fremrykningen mot Tistedalen. Staffeldt ga da jegerkorpset ordre om å gå i stilling ved

²⁵⁶ Kjølén legger 8–10 km nord for Tistedalen.

²⁵⁷ Lindbäck-Larsen, 282.

²⁵⁸ Ohme var en gammel mann, han overlot i stor grad kommandoen til sin nestkommanderende eidsvollsmannen generalmajor Petersen som skal ha mye av æren for festningens tapre forsvar. Aall, 493, Note 1.

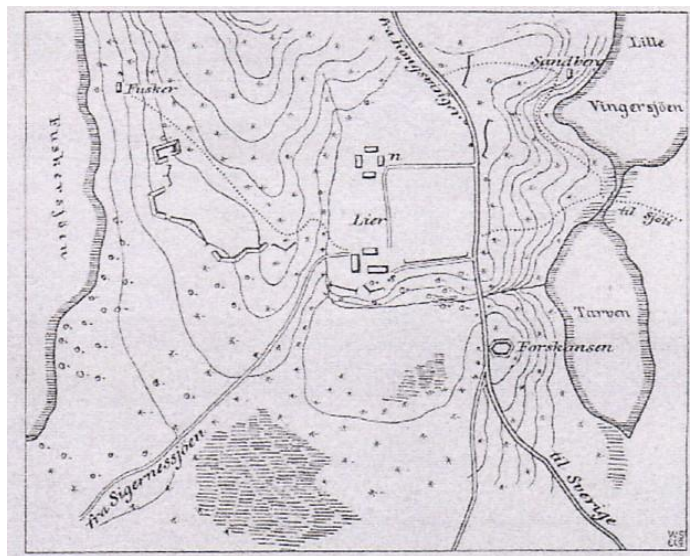
²⁵⁹ Lindbäck-Larsen, 278. Samtidig sendte han som nevnt to mindre enheter til hjelp for Spørck.

²⁶⁰ Lindbäck-Larsen, 279.

Ingedal. Senere på dagen mottok Staffeldt ordren overkommandoen hadde sendt ham om morgenen om å innta stillingen ved Svinesund igjen. Staffeldt sendte en kaptein frem for å rekognosere og fikk beskjed om at Spørck hadde trukket seg tilbake fra Tistedalen.²⁶¹ Han anså det derfor hensiktsløst og forsøke å gjenerobre Svinesund.

Sjefen for de norske styrkene i Kongsvingeravsnittet var oberstløytnant Krebs.²⁶² Hans gruppe besto av to bataljoner, en kombinert jeger- og skiløperbataljon, ett ridende jegerkompani og ett halvbatteri, omlag 2000 mann.²⁶³ Generalmajor Gahn startet fremrykningen mot riksgrensen ved Magnor om kvelden 31. juli med omlag 2200 mann. Krebs førte oppholdende strid tilbake til stillingen ved Lier hvor han samlet sine styrker. Stillingen ved Lier-gårdene ligger omtrent fem km syd for Glomma ved Kongsvinger og er bygd på et lite høydedrag mellom innsjøene Tarven og lille Vingersjøen mot øst og Fuskersjøen mot vest, se kart 1.4

Kart 1.4 Lierstillingen 2. august

Kilde: Angell, 281.

Stillingen var utbygd med sterke forskansninger. På høyre fløy var det myrlendt ned mot Fuskersjøen. Et stykke foran stillingen var det bygd en redutt (forskanse) øst for veien, dels for å bryte opp et fiendtlig angrep, dels for å beskytte mot flankeangrep fra Tarven. Krebs

²⁶¹ Lindbäck-Larsen, 285.

²⁶² Krebs var helten fra kampene ved Berby i 1808.

²⁶³ Gahn hadde fått melding om at den norske styrken var på 4000 mann. En mulig forklaring på at han likevel trodde at det norske forsvar ville falle, var forræderi. Løytnant Bay, som var en norsk spion som hadde fått tillit hos svenskene, påstår at det var han som lokket Gahn til å angripe, og han hadde laget planen for hvordan det skulle gjøres. Bay varslet Krebs 31. juli om at Gahn ville angripe. Lindbäck-Larsen, 285.

plasserte to amusetter i redutten, to 3-punds kanoner vest for bebyggelsen på søndre Lier, to 3-punds kanoner på selve gården og to amusetter med front mot øst bak skansene øst for vegen.²⁶⁴ Alt artilleri var nedgravd. I hovedstillingen bak skansene sto fire divisjoner. Øst for Tavernsjøen sto fire divisjoner. Seks divisjoner og det ridende jegerkompaniet sto som reserve ved Lier gård.

Gahn grupperte sine styrker for angrepet 2. august slik: to divisjoner skulle angripe stillingens venstre fløy mot eidet mellom Tarven og Lille Vingersjøen, en divisjon skulle gå frem langs veien og en divisjon mot stillingens høyre fløy. Etter en kort kraftig ildgivning, trakk den norske jegerkjeden som sto i skogen på begge sider av vegen, seg tilbake.²⁶⁵ Gahn sendte sine seks kanoner fram til ca 300 m fra redutten og åpnet ild samtidig som ytterligere to divisjoner gikk til angrep i sentrum. Han ledet selv angrepet som ble ført fram til en skigard like før redutten. Krebs sendte da to og en halv divisjon fram i et motangrep som traff den svenske midtgruppen i venstre flanke slik at de måtte vike. Det svenske angrepet stoppet dermed opp. Angrepet øst for Tarven ble stanset av den norske ilden. Gahn sendte ytterlig en bataljon fram her, da gikk de norske styrkene litt unna, men satte seg fast igjen. Svenskene forsøkte å storme, men angrepet brøt sammen. De to østvendte amusettene grep meget effektivt inn i denne kampen. Den venstre angrepsgruppen kom ikke i kamp, den satte seg fast i en myr og ble holdt nede av artilleriild. Etter innpå fem timer forsøkte svenskene igjen storm, men et motangrep ledet av Krebs hvor de norske jegerne ledet an, fikk dem til å stanse og snu. Om kvelden trakk Gahn sine styrker ut. Svenske tap var 31 falne og fangede soldater samt 4 offiserer og 67 soldater såret. Nordmennene hadde 3 døde og 27 sårede.²⁶⁶

Den 2. august marsjerte hovedstyrken av II. armekorps fra Idd, gikk over Tistedalselva ved Veden og deretter mot Torpum.²⁶⁷ Da Carl Johan fikk melding om at Svinesund var forlatt, ga han ordre til å flytte I. armekorps over sundet. Om morgenen 2. august gikk en liten styrke over sundet og satte ut en vaktlinje ved Torpum. Der fikk de kontakt med fremtrygden fra I. Armekorps, dermed var det første målet til Carl Johan om å forene de to armekorpsene

²⁶⁴ Plasseringen av de to siste amusettene viste at man hadde tatt lærdom av kampene i 1808, det var ved Tarven svensken brøt igjennom og sikret seieren den gang.

²⁶⁵ Björilin, 242–243.

²⁶⁶ Lindbäck-Larsen, 290.

²⁶⁷ Vegdele to km vest for Berg kirke på vegen mot Ingedal.

oppnådd. I løpet av dagene 2.–3. august ble hele I. armekorps fraktet over sundet på en prefabrikkert pongtongbru som det kun tok en halv times tid å legge ut.²⁶⁸

Den 3. august hadde svenskene hviledag som bl.a. ble brukt til å etablere blokaden av Fredriksten med en styrke på syv bataljoner, en eskadron og to 3-punds kanoner.²⁶⁹ En av bataljonene skulle brukes til sikring mot Kjølén, den ble sendt fram til Rokke.²⁷⁰ Festningen ”bandt” således om lag 3700 mann av svenskenes angrepsstyrke.

Den norske overkommandoen besluttet den 1. august å samle hærens hovedstyrke i det sørlige Småalenene.²⁷¹ I en melding til Staffeldt den 1. august uttrykte kongen sin misnøye over at stillingene ved Svinesund og Tistedalen ”for tidlig og uten nødvendighet” var forlatt.²⁷² Staffeldt fikk ordre, sammen med Stabell, om snarest mulig å jage fienden tilbake over Tistedalselva. Kaptein Kaltenborn ble sendt fram til assistanse for Staffeldt. Stabell hadde allerede fått henvendelse fra Staffeldt 31. juli om muligheten for et angrep mot styrkene i Tistedalen. Han frigjorde en bataljon (III/Akh.) fra vaktstyrken og satte den i marsj mot Kjølén. Staffeldt, Stabell og Kaltenborn møtte Butenschøn hos jegerkorpset ved Ingedal 2. august og rådslo om et eventuelt angrep fra Kjølén mot Tistedalen. Kaltenborn meldte til overkommandoen at han ikke tilrådte at jegerkorpset angrep mot Svinesund og at Stabell ikke anså det fordelaktig å gå til angrep med den styrke som nå sto til rådighet ved Kjølén.

Oberstløytnant Hiermann hadde kommandoen over de norske styrkene på Kråkerøy.²⁷³ Han hadde til disposisjon ca 1100 mann.²⁷⁴ Hiermann delte sin styrke i to grupper og plasserte en fremre gruppe på 700 mann under ledelse av kaptein Grüner på den sørligste delen av Kråkerøy og en bakre gruppe som han selv ledet i området Enhus.²⁷⁵ Ved daggry den 3. august

²⁶⁸ Lindbäck-Larsen, 292. Broens deler lå klar i Saltbacken like sør for grensen ved munningen til Svinesund, den var tauet opp fra Strömstad hvor den var produsert.

²⁶⁹ Fire bataljoner og kanonene beleiret festningen fra sørsiden, tre bataljoner og eskadronen fra nordsiden. Samtidig ble fire kanonslupper og tre mørserbåter lagt ved Brattøya like utenfor byen. Lindbäck-Larsen, 293.

²⁷⁰ Rokke er et veikryss sydvest for Kjølén, drøyt halvveis mellom Kjølén og Tistedalselva.

²⁷¹ Overkommandoen ga ordre til major Schrøder om å besette Sannesund og Rolvsøy med sin bataljon (I/Tel.). Staffeldt fikk ordre om å trekke sine tre vestlandsbataljoner og batteriet Møller fram til Rakkestad, Oberst Hegermann fikk ordre om å marsjere til Trøgstad. To bataljoner (I/Oppl. og II/Nfj.) og halvparten av det ridende batteri ble beordret til Onstadsund.

²⁷² Sitert i Lindbäck-Larsen, 295.

²⁷³ Kråkerøy stenger begge innløp til Fredrikstad, og er åtte km lang og knappe to km bred.

²⁷⁴ Lindbäck-Larsen, 504. Styrken var på syv divisjoner og 50 jegere. Da en divisjon besto av ca 150 mann var den effektive styrken om lag 1100 mann og 15 offiserer.

²⁷⁵ Enhus ligger på den nordre del av øya, ca 3 km sørvest for Fredrikstad festning. Det 48 m høye Enhusfjellet i området gir fin oversikt.

angrep det svenske landstigningskorpset med ca 6000 mann fordelt på tre grupper og mer enn 50 kanonbåter samt deler av flåten. En gruppe gikk mot sørvestsiden, en gruppe mot sørspissen og en gruppe mot østsiden av Kråkerøy.²⁷⁶ Ved femtiden om morgenen åpnet svenskene kanonild mot postene på stranden og gikk i land i sør og sørvest. Kaptein Grüner satte ikke styrken sin inn, men trakk seg tilbake til Holte. Da Hiermann fikk melding om landstinger lengre nord på Kråkerøy samlet han sine styrker i stillingen Enhuskilen–Holte og meldte til kommandanten i Fredrikstad at han ville holde denne stillingen så lenge som mulig. Fem timer etter at svenskene hadde startet kanonbeskytningen, oppga imidlertid Hiermann ethvert forsøk på å forsvare Kråkerøy og trakk sine styrker tilbake til fastlandet. Artilleristriden om batteriene på Huth og Rød varte i halvannen time, så ble også disse punktene oppgitt.²⁷⁷ Svenskene kunne nå skyte med artilleri rett inn i festningen fra Kråkerøy.

Det ble holdt statsråd i Moss den 3. august. Kongen meldte at han selv tok kommandoen over hæren. I tilfelle kongen falt fra eller ble tatt til fange, bestemte han at generalmajor Sejersted, som var norsk av fødsel, burde overta kommandoen over hæren.²⁷⁸

Det ser ut til at overkommandoen regnet med at når Kråkerøy var falt, ville Fredrikstad neppe kunne forsvare seg lenge. Forsvaret av Onsøy og Rolvsøy ble nemlig ordnet uten forbindelse med festningen.²⁷⁹ Det var nå organisert et kraftig forsvar vest for Glomma. Øst for Glomma hadde overkommandoen besluttet å iverksette større operasjoner mot den svenske fremrykking. Dette skulle innledes med et kraftig motstøt fra Kjølén. Ordren om motstøtet skyldtes fra starten av en undervurdering av de svenske styrkene som rykket fram gjennom Enningdalen, men ordren ble opprettholdt.²⁸⁰

Ut på ettermiddagen 2. august var det ved Kjølén samlet to bataljoner og ett kompani som kunne settes inn i et angrep mot Enningdalen.²⁸¹ Da Stabell kom fram til Kjølén om ettermiddagen, var kontakten med fienden gått tapt og oppklaring ble iverksatt. Den viste at det bare var ubetydelige styrker ved Veden i Tistedalen og ca 1000 mann ved Idd. Fiendens hovedkrefter syntes å ha gått vestover. Utsiktene så dermed ikke dårlig ut. Stabell, som kjente

²⁷⁶ Artilleriet besto av fire 8-punds kanoner og seks 3-punds kanoner. Lindbäck-Larsen, 302.

²⁷⁷ Batteriene lå nordvest på Kråkerøya (litt nord for Enhus) og forsvarte innseilingen i Vesterelva.

²⁷⁸ De offiserer som på grunn av eldre ansiennitet ikke ville stå under Sejersted, burde tillates å gå ut av tjenesten. Lindbäck-Larsen, 310.

²⁷⁹ Lindbäck-Larsen, 309.

²⁸⁰ Lindbäck-Larsen, 309.

²⁸¹ Bergenhus Skarpskytterbataljon, III/Akh. og en divisjon av Sønnefjellske regiment.

til kongens misbilligelse med tilbaketog til Tistedalen, sendte kaptein Spørck til hovedkvarteret for å forsvare sin opptreden. Han hadde med seg en melding fra Stabell til kongen som avsluttet med at han anså forsøk på å drive fienden ut av Enningdalen for umulig.²⁸² Stabell beordret Bergenus Skarpskytterbataljon (unntatt Lærdalske kompani) til å marsjere til Hafslund for å støtte jegerkorpset. Dette var en merkelig beslutning, og det er ikke kommet frem noe i kildene om årsaken til den, hevder Lindbäck-Larsen.²⁸³

Staffeldt overnattet i Rakkestad natt til 3. august. Om kvelden kom den andre bergensbataljonen (I/Bgh.) fram til Rakkestad og sendte melding til Staffeldt om dette. Staffeldt fikk ikke meldingen og fikk dermed ikke beordret bataljonen til Kjølen før han selv dro dit om morgenen. Angrepet 3. august var umuliggjort ved et uhell, det manglet to bataljoner som skulle deltatt. Hele 3. august gikk med til å gjenopprette dette, og dyrebar tid gikk tapt. Om kvelden sendte Staffeldt melding om at ”i morgen håper jeg å kunne sende Deres Majestet rapport om utførelsen og resultatet av Deres Majestets ordre av 1. ds.”²⁸⁴ Han pekte dog på at Bodalsveien var dårlig sikret og mente at det derfor ville være risikabelt å bli stående i Tistedalen.²⁸⁵ Om han ikke fikk annen ordre, ville han trekke seg tilbake når han hadde nådd målet. Staffeldt fikk betenkeligheter, i stedet for å slå raskt til, fulgte han samme prinsipp som i 1808 ved Kongsvinger, ”nemlig at indhente den høistkommanderendes billigelse til alle mulige foretagender, og han bad om en ny ordre,” skriver Angel syrlig.²⁸⁶

Den 3. august bestemte svenskene seg for å rekognosere i retning Ingedal for å finne ut om større norske styrker var under samling bak de norske poster som sto foran svenskens vaktlinje som gikk ved Hjelmeland.²⁸⁷ Svenskene sendte en styrke på tre bataljoner og noen husarer under oberst Bergholz fram mot Ingedal.²⁸⁸ Styrken rykket fram med en jegerbataljon som fortropp. Mot den svenske styrken sto Butenschøn med ca 500 mann, tre jegerkompanier,

²⁸² Lindbäck-Larsen, 312.

²⁸³ Lindbäck-Larsen, 313. Det er mulig at det var avtalt mellom Stabell og Staffeldt.

²⁸⁴ Sitert i Lindbäck-Larsen, 313.

²⁸⁵ Veien fra Hafslund over Sekkeland og Bodal til Rakkestad. Bodal ligger en km sør for Rakkestad, vest for Rakkestadelva. Hvis svenskene uhindret kunne rykke fram her, ville kunne de falle de norske styrkene ved Kjølen i ryggen.

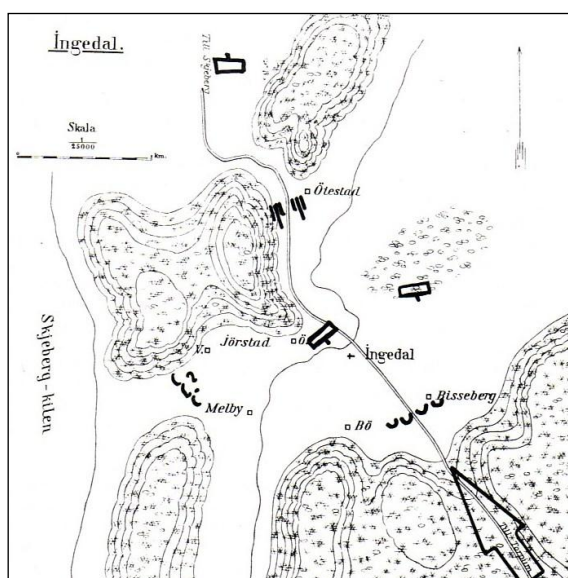
²⁸⁶ Angell, 270.

²⁸⁷ Ingedal ligger 7–8 km nordvest for Torpum hvor svenskens hovedstyrke lå forlagt. Hjelmeland ligger omtrent midtveis mellom Ingedal og Torpum.

²⁸⁸ Dette er ikke første gang at svært store operasjoner ble karakterisert som rekognosering. Selv Gahn omgjorde operasjonen ved Lier til en rekognosering da han skjønnte at det ikke ble noen gjentakelse av seieren fra 1808. Holm, 134.

noe frivillig kystvern og noen jegere. Butenschøn anslo fiendens styrke til 3500 mann og to eskadroner, en styrke som synes urimelig høy.²⁸⁹ Grupperingen fremgår av Kart 2.4.²⁹⁰ En feltvakt på 60 mann under kaptein Rustad sto utgruppert i kjede ved gården Besseberg og var klar til jegerstrid. På stillingens venstre fløy sto kaptein Schleppegrells kompani ved et skogholdt. I sentrum ved gården Jørstad sto kompaniet Fleischer. Begge kompaniene var oppstilt på skytterlinje. Ved veien noen hundre meter bak stillingene sto tre kanoner som imidlertid var ugunstig plassert og kom lite med i kampen. To feltvakter kan ha vært ved høydedraget sydvest for Melby.²⁹¹ Nord for stillingen sto en reserve.

Kart 2.4 Utgangsstillingen ved Ingedal 3. august

Kilde: Holm, 135.

Svenskene rykket fram med en jegerkjede foran og deretter med bataljonene i sluttet formasjon langs veien. De åpnet ild på langt hold, noe som indikerer at de dreide seg om en rekognosering. Den norske feltvakten ved Besseberg åpnet først ild på 100 skritts avstand, men måtte snart trekke seg tilbake og stilte seg opp i skogkanten vest for divisjon Schleppegrell. Dermed kunne svenskene utgruppere sine overlegne styrker til linjeformasjon og angripe, samtidig som de prøvde å utflankere de norske stillinger. Schleppegrell og Rustad måtte etter hvert gå tilbake over elva til Øiestad og etablerte en stilling der med front mot øst.

²⁸⁹ Lindbäck-Larsen, 315. En svensk bataljon var på ca 500 mann, tre bataljoner kan derfor ikke utgjøre 3500 mann.

²⁹⁰ Beskrivelsene av kampen ved Ingedal følger Lindbäck-Larsen, 314–316 og Holm 134–138.

²⁹¹ Holm, 134. Ifølge Butenschøns rapport sto den ene feltvakten i "Jørrestad Fjeldet" og den andre til høyre for den første. Dette kan tyde på at stillingen fulgte bekken. Lindbäck-Larsen, 315 note 1.

Butenschøn avbrøt striden etter to timers kamp og gikk tilbake over Skjeberg til Sekkeland. Svenskene forfulgte ikke de norske styrkene. De hadde fått vite det de kom for, det sto ikke store norske styrker ved Ingedal. De norske tap var en død samt en offiser og ni mann såret.

Carl Johan var en forsiktig hærfører og gikk ikke fort fram. Den svenske hovedstyrken i området Svinesund–Torpum holdt seg rolig også 4. august. Det ble imidlertid sendt ut tre sterke rekognoseringsgrupper mot Glomma. En gruppe ble sendt mot Hafslund hvor den fant trakten fri for tropper.²⁹² En annen gruppe gikk frem til Jale (Jarle?) og oppklarte derfra mot Sannesund.²⁹³ En tredje gruppe gikk fram til Ullerø og Borge og sendte en forpost til Moum, like overfor Greåker.²⁹⁴ Svenskernes forposter hadde dermed den 4. august nådd fram til Glomma nord for Fredrikstad.

Kampene i Ingedal og rekognoseringene hadde gitt svenskene inntrykk at de bare hadde svake norske styrker foran seg i retning Glomma. De norske styrkene måtte altså finnes i en annen retning og vegen over Kjølén fikk dermed øket viktighet. Svenskene bestemte at forposten mot Kjølén skulle økes med en bataljon og at Blokadekorpset skulle omgrupperes slik at bare en bataljon skulle ligge sør for Fredriksten. Dette ble iverksatt 4. august.

Etter statsrådet i Moss 3. august dro overkommandoen til Askim. Kaptein Spørck melde seg for den der. Hans redegjørelse for hendelsene i Enningdalen, Tistedalen og Kjølén gjorde et godt inntrykk og ble ansett som fyllestgjørende. Hans ord ble tillagt ”adskillig vekt” ved de følgende drøftelser av operasjonene i sørøstlige Smålenene, hevder Lindbäck-Larsen.²⁹⁵ Spørck mente at et angrep fra Kjølén hadde liten mulighet for å lykkes, den svenske overlegenheten var for stor. Overkommandoen utarbeidet et direktiv for Staffeldt hvor det sto at de to bergensbataljonene og batteriet Møller var planlagt å inngå i den pågående konsentrasjonen i Rakkestad. Dersom det ikke skulle være noe ”offensivt å foreta mot Tistedalen”, skulle de sendes tilbake til Rakkestad.²⁹⁶ De lette tropper skulle i så fall bli igjen på Kjølén så lenge Butenschøn ikke ble trykket tilbake over Skjeberg og Sekkeland mot Bodal. Spørck reiste natten til 4. august for å levere direktivet til Staffeldt.

²⁹² På østsiden av Glomma, rett øst for Sarpsborg.

²⁹³ Jale (Jarle på dagens kart) ligger midtveis mellom Skjeberg og Sannesund.

²⁹⁴ Lindbäck-Larsen, 316–317.

²⁹⁵ Lindbäck-Larsen, 318.

²⁹⁶ Lindbäck-Larsen, 319. De to bataljonene var tidligere stilt til rådighet for angrepet fra Kjølén.

Om natten kom Staffeldts melding til overkommandoen om at han ville sette i gang angrepet neste morgen (4. august). Overkommandoen svarte straks på meldingen og sa at det ikke truet noen fare fra Bodalsveien. Angrepet burde utføres. Betingelsen var dog at Staffeldt var sikker på sin overlegenhet i Tistedalen og at det ikke kom melding om et alvorlig angrep på jegerkorpset. Kongen skrev med egen hånd et tillegg på meldingen hvor han ga sin tilslutning til angrepet og ønsket Staffeldt hell.²⁹⁷

Kongen skrev også et personlig et brev til kommandanten i Fredrikstad og bemyndiget ham til å forngle kanonene når han ikke lenger kunne holde festningen. Brevet ble sendt uten at generalstabssjefen fikk kjennskap til det, sier Lindbäck-Larsen.²⁹⁸ Brevet ankom ikke kommandanten før etter at festningen var oppgitt. Kongen hadde begynt å operere på egen hånd, uavhengig av overkommandoen.

Den 4. august kl 04.00 kom Staffeldt til Kjølen. Angrepsstyrkene var enda ikke ankommet fra Rakkestad, og han ba Stabell redegjøre for angrepsplanen. Planen gikk ut på at troppene skulle gå mot Veden i tre kolonner, en øst for Femsjøen, en vest for Femsjøen og en langs vegen mot Fredrikshald.²⁹⁹ Staffeldt godkjente planen. Angrepsplanen ble mottatt med glede og begeistring av offiserene, skriver Angell.³⁰⁰ Noen timer senere kom de manglende troppene fram. I stedet for å angripe straks, sammenkalte Staffeldt stabsoffiserene til krigsråd. I løpet av formiddagen fikk de norske styrkene kontakt med bataljonen svenskene hadde sendt fram som forpost til Kjølen. Begge parter gikk i stilling. Mens krigsrådet holdt rådslagninger, kom Spørck med overkommandoen nye direktiv fram til Staffeldt. Direktivet spilte ikke lenger noen rolle, det var det vanskelige tilbaketog fra Tistedalen som gjorde utslaget, hevder Lindbäck-Larsen.³⁰¹ Angrepet ble derfor avlyst.

De norske styrkene ved Kjølen truet svenskens svært sårbare høyre flanke og skaffet dem mye bryderi. Resultatet ble at de splittet sine styrker og øket sin forsiktighet. Etter hvert ble det ført frem store svenske tropestyrker på aksene Kjølen–Rakkestad.

²⁹⁷ Lindbäck-Larsen, 320.

²⁹⁸ Lindbäck-Larsen, 320.

²⁹⁹ Femsjøen ligger rett øst for Veden i Tistedalen.

³⁰⁰ Angell, 270.

³⁰¹ Lindbäck-Larsen, 324.

4.2 FREDRIKSTAD OG RAKKESTAD, DET AVBRUTTE MOTANGREP

Etter at Kråkerøya var tatt, gikk svenske kanonbåter oppover Østerelva og åpnet ild ved 16.00-tiden mot festningen som besvarte ilden. Artilleristriden varte til mørkets frembrudd. Om natten brakte svenskene et 8-punds batteri fra flåten i stilling på Kråkerøy. Ildgivningen startet 4. august ved firetiden om morgenen. Kanonbåter gikk opp Vesterelva og beskjøt festningen fra sundet mellom festningen og forstaden mens andre beskjøt festningen fra Østerelva. En gruppe kanonbåter rodde helt inn på festningen og deltok i beskytningen.³⁰²

Festningen heiste ganske snart det hvite flagget. Kommandanten på festningen var oberstløytnant Hals.³⁰³ Han innledet forhandlinger, og disse strakte seg over hele dagen.³⁰⁴ Vilkårene ble at byens og innbyggernes eiendom skulle respekteres og at byen ikke skulle kunne pålegges krigskontribusjoner og at festningen med inventar skulle overgis til svenskene. For garnisonen var saken uklar. Kapitulasjonsvilkårene fastsetter at garnisonen skulle overgis, men også at det skulle råde våpenhvile inntil kl 20.00. Størstedelen av besetningen marsjerte bort under våpenhvilen.³⁰⁵ Kampen om Fredrikstad hadde ikke kostet nordmennene døde eller sårede. Svenskene erobret et betydelig bytte.³⁰⁶

Festningen kunne holdt seg lenger enn den gjorde. Kommandanten selv regnet i sin rapport med 1–2 døgn. Dette er vel da ikke for optimistisk regnet, skriver Lindbäck-Larsen sarkastisk.³⁰⁷ Disse 1–2 dagene var – eller kunne vært – avgjørende for hele felttoget. Fredrikstads fall 4. august kan direkte, eller indirekte ha forårsaket at kongen oppga å operere øst for Glomma.

Den 4. august rykket svenske styrker frem til Sannesund og etablerte kontakt med egne styrker i Fredrikstad og fremskutte enheter ved Glomma (Hafslund). Rekognosering brakte på det rene at de nordmennene sto ved Kjølberg Bro og Glemmen kirke. En svensk styrke under Cederström brøt opp fra Skjeberg 5. august og gikk mot Hafslund, herfra sendte han en

³⁰² Fredrikstad festning manglet bombefaste hvelvinger til beskyttelse av mannskaper og materiell. De ytre murene var i tillegg altfor lave og ga ingen beskyttelse for soldatene.

³⁰³ Hals hadde aldri hatt noen selvstendige stillinger tidligere. Han hadde fått stillingen i februar etter at den forrige kommandanten hadde søkt avskjed fordi Christian Frederik ikke likte at han hadde skrevet at han anså det som lite sannsynlig at festningen kunne yte effektivt forsvar mot et overfall. Meydell 1860, 370.

³⁰⁴ Lindbäck-Larsen, 328–329.

³⁰⁵ En offiser, 18 underoffiserer og 188 mann ble igjen. Disse ble frigitt av Carl Johan.

³⁰⁶ Svenskernes bytte utgjorde 122 skyts, lavetter, artilleriprosjektiler, ca 30 000 pund krutt, 70 000 patroner og 50 000 flintsteiner. Flintsteinene var et særlig følelig tap. Lindbäck-Larsen, 330.

³⁰⁷ Lindbäck-Larsen, 333. Jfr. Aall, 494.

bataljon og noen husarer mot Sekkeland for å rekognosere. Bataljonen møtte de norske styrkene under Butenschøn i eidet mellom vannene Nipa og Isesjø, men kom ikke over elva Isoa som renner tvers over eidet.³⁰⁸ Svenskene sendte i løpet av dagen fram ytterlige tre bataljoner, men ble drevet tilbake av den norske ilden. Da det så ut til at nordmennene ville angripe, trakk Cedereström hele styrken tilbake til Hafslund.³⁰⁹ Det er ikke funnet noen norsk rapport om disse kampene så styrkedisponering og kampenes utvikling er ikke kjent.

Om morgenen begynte svenskene fremrykningen mot Kjølen med seks bataljoner og en eskadron. Staffeldt trakk sine tropper tilbake til Degernes, ca 8 km sør for Rakkestad. Det ser ikke ut til at det har vært noen kamp.³¹⁰ I løpet av den 5. august hadde de to hærene kommet i kontakt med hverandre på hele fronten fra Kjølberg bro til Degernes.

Det er litt usikkert når meldingen om Fredrikstads fall nådde overkommandoen. Det har gått ut flere meldinger om kapitulasjonen fra forskjellig hold. Det som kan dokumenteres, er at Arenfeldt sendte melding om kapitulasjonen kl 18.00 den 4. august og at meldingen er kommet fram, senest den påfølgende morgen, hevder Lindbäck-Larsen.³¹¹

Ved Rakkestad sto om morgenen 5. august om lag 4000 mann, i tillegg kom ca 1100 mann under Staffeldt ved Kjølen og 1300 mann ved Sekkeland under Butenschøn.³¹² Troppene var ved godt mot, og kongen red langs rekkene for å hilse på dem. Kongen holdt en flammende tale, og gleden og begeistringen var stor. Nu skulle det kjempes. At svenskene da skulle ”faa sin bekomst” det trodde nok de fleste, skriver Angell.³¹³

I løpet av dagen kom den offisielle meldingen om Fredrikstads kapitulasjon, samt meldingene om at Butenschøn var angrepet ved Sekkeland og at Stabell var gått tilbake til Degernes. Stillingen ble diskutert i overkommandoen om ettermiddagen. Kongen besluttet å oppgi angrepet og trekke seg tilbake i stilling bak Glomma. Sejersted protesterte, men kongen fastholdt beslutningen. Avmarsj skulle skje allerede samme kveld.³¹⁴ Stabell fikk ordre om å

³⁰⁸ Eidet er ca 1 km bred og ligger ca 4 km nord for Hafslund og 2 km sør for Sekkeland.

³⁰⁹ Björilin, 173. Mankell, 79.

³¹⁰ Björilin, 177.

³¹¹ Lindbäck-Larsen, 347.

³¹² Angell, 286. Lindbäck-Larsen, 504–505, Bilag 9.

³¹³ Angell, 286.

³¹⁴ Lindbäck-Larsen, 349.

gå tilbake fra Degernes med sin styrke og dekke retretten i en stilling bak Rakkestadelva.³¹⁵ Butenschøn skulle gå tilbake fra Sekkeland med styrken der og støtte Stabell ved Rakkestad.

Jeg vil nå ta for meg den videre utviklingen ved Kongsvingeravsnittet. To dager etter seieren ved Lier 2. august rykket Krebs fram for å avskjære den svenske retretten. Krebs visste at svenskene sto ved Midtskog, med trenet ved Skotterud og at det sto en svensk forpost ved Malmer.³¹⁶ Gahn hadde besluttet å bryte opp og trekke seg tilbake den 5. august om morgenen, og Krebs hadde fått melding om dette. Det er sannsynlig at Krebs hadde fått meldingen fra Hegermann den 4. august om at tre divisjoner under kaptein Haxthausen hadde ordre om å angripe ved Matrand den 5. august ved daggry. Krebs hadde liten tid – han måtte ikke komme for sent – så han fikk ikke organisert samvirke med de tre divisjonene.³¹⁷

Krebs tropper begynte marsjen kl 22.00 og gikk samlet til Åbogen. Her ble syv divisjoner, for det meste lette tropper under ledelse av kaptein Dons, sendt ut på en omgående marsj på ca 20 km sydøstover gjennom delvis vegløst, skogkledd og småkupert terreng for å felle svenskene i ryggen fra øst ved Matrand.³¹⁸ Hovedstyrken fortsatte mot Malmer, herfra ble det sendt 250 mann i en omgående marsj sydvestover mot gården Skinpungrud, snaue 2 km vest for Matrand, for derfra å angripe svenskene fra vest. Krebs fortsatte med ca fem divisjoner og 50 ridende jegere, han hadde åtte kanoner og en haubits.³¹⁹ Feltvakten ved Malmer ble angrepet kl 03.00. Den trakk seg tilbake til forpostbataljonen ved et vegdele ca 1,5 km nord for Matrand. Striden her foregikk omtrent en time. I mellomtiden hadde Gahn gruppert sin hovedstyrke. Batteriet med fire kanoner sto i midten av stillingen mellom kirken og brua ved Matrand. Til høyre for batteriet sto en bataljon nordover langs elva med tilbaketrunket høyre fløy. Til venstre sto en bataljon mellom veien og elva. To bataljoner sto i reserve.

Krebs holdt styrkene tilbake da han var betydelig underlegen. Han hørte ikke noe fra Dons, men styrken over Skinpungrud ankom kl 04.00. Da våget han ikke vente lenger og angrep. Krebs skriver i sin rapport. ”Kl. 4 om Morgenen skede Angrepet mot Fiendens Front og

³¹⁵ Elva hadde navnet Bodalselva i 1814.

³¹⁶ Midtskog heter i dag Eidskog og ligger ca 16–17 km syd for Lier skanse. Eidskog ligger på østsiden av Vrangselva som har sitt utspring rett syd for Lier. Matrand gård ligger vis-á-vis Eidskog på vestsiden av elva. Skotterud ligger ca 5 km sør for Eidskog på østsiden av elva, 9 km fra grensen. Malmer ligger ca 5 km nord for Eidskog på vestsiden av elva.

³¹⁷ Lindbäck-Larsen, 355. Kaptein Haxthausen var sønn av generalen.

³¹⁸ Dons sier i sin rapport at de syv divisjonene besto av jegere, skarpskyttere og infanteri. Holm, 127.

³¹⁹ Batteriet Meidell med fire kanoner og en haubits, og fire kanoner av regimentsartilleriet (amusetter). Holm 127.

venstre Flanke.” Han fortsetter sin knappe rapport slik: ”Etter ongefær 1 times hardnakket Angreb og Forsvar fra begge sider blev Fienden tvungen til Retrait, at forlade Broen ved Mitskoug saavelsom Mitskoug Kirke og videre, dog i orden at trække sig tilbage.”³²⁰

Dons hørte stridslarmen og ble engstelig for å komme for sent. Han bestemte seg for å gripe inn lenger bak i ryggen på svenskene og gikk mot Skotterud. Det var likevel bare så vidt han nådde fram og fikk sperret vegen for trenet.³²¹ Da Gahn fikk melding om at trenet ved Skotterud var angrepet fra begge sider av en overlegen fiende, forserte han marsjen. Dons gikk til angrep på Gahns hovedstyrke, og marsjen stoppet opp. Krebs kom nordfra og bredte sine tropper ut. Begge styrkenes kanoner ble brakt i stilling og det oppsto en ildstrid som varte ca en halv time og brakte store tap. Gahn skriver i sin rapport at nå ble striden ”ett förtviflat försvar, [...] eller masacre, hvarvid mycket folk å ömse sidor stupade”.³²² Krebs utnyttet situasjonen til å omringe fienden.³²³

Gahn besluttet å gjøre et forsøk på å bryte igjennom. Han ga sjefen for Västerbotten regiment ordre om å stille seg i spissen for en bataljon i et forsøk for å komme trosset til unnsetning. Dette lykkes, og bataljonen fikk med seg resten av trossdekningen og deres kanoner. De norske tropper fylte hullet som var slått i deres linjer fort igjen slik at Gahn forble omringet. I mellomtiden hadde kaptein Kuylenstjerna fått prosset på to av sine kanoner, og Gahn samlet de nærmeste infanteriavdelinger. Med kanonene i galopp i spissen utførte Gahn et nytt angrep mot Dons’ tropper og kom igjennom. Kuylenstjerna fikk tid til å vende tilbake og redde enda en kanon sammen med ettertrygdbataljonen.³²⁴ Deretter lukket de norske linjer om de gjenværende svenskene for godt. Kampene sluttet ved 11.00-tiden. På kamplassen lå det da over 300 døde. På norsk side var tapene 120 mann hvorav 20 var tatt til fange.³²⁵

Krebs avslutter sin rapport slik: ”Ved Attaquenes Ende have faa af Folkene mer ammunisjon tilbake, nesten hveranden Geværlaas brystfældig og Folkene saa udmattede, at mange af dem

³²⁰ Sitert i Holm, 127.

³²¹ Lindbäck-Larsen, 356.

³²² Sitert i Holm, 130.

³²³ Holm, 130.

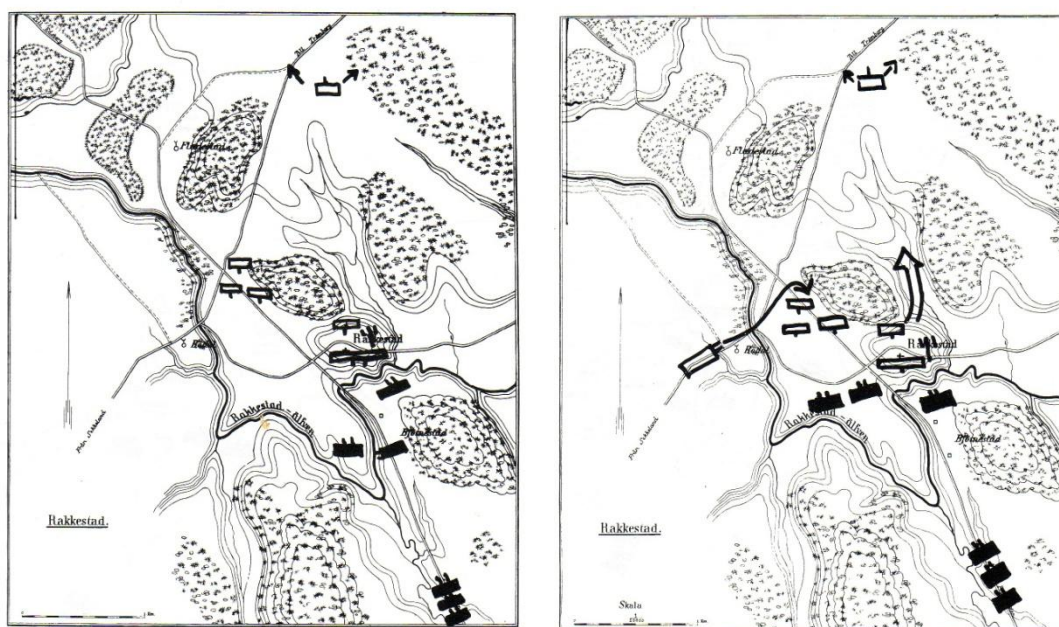
³²⁴ Årsaken til at dette var mulig skyldes trolig at skuddtaket hadde avtatt etter hvert som tiden gikk på grunn av tilsmussing og de tekniske problemene man normalt fikk med geværene ved lengre tids ildgivning.

³²⁵ Holm, 134.

neppe vare istand til at slæbe sig tilbage.³²⁶ Haxthausens divisjoner nådde ikke fram før kampene var over.

Carl Johan besluttet den 5. august å fortsette angrepet i tre retninger. En gruppe under general-løytnant Vegesack skulle ta Rakkestad, en gruppe skulle gå mot Sannesund og hoved-styrken mot Fredrikstad. Vegesack nådde fram til Ertevannet, ca 5 km sør for Degernes, med en styrke på seks bataljoner og en eskadron den 5. august.³²⁷ Den 6. august bestemte Carl Johan at Vegesack skulle fortsette mot Rakkestad og at Cederström skulle gå over Sekkeland mot Rakkestad med fire bataljoner og fire eskadroner og forene seg med Vegesack.³²⁸

Kart 4.4 Rakkestad 6. august

Kilde: Holm, 141–142.

For forsvar av brua over Rakkestadelva valgte Stabell å legge tre lette kompanier og to amusetter på høydedraget ved Rakkestad kirke, se kart 4.4.³²⁹ Noe lenger nordvest hvor veien fra Sekkeland krysset Rakkestadelva ved Bodal, la han to kompanier og to ridende jegerkompanier bak brua. Ytterligere ett kompani sto som reserve ved kirken.

³²⁶ Gjengitt i Holm, 134.

³²⁷ Degernes ligger ca 15 km syd for Rakkestad.

³²⁸ Lindbäck-Larsen, 358–359.

³²⁹ Spørcks divisjon, Lærdalske kompani og ett jegerkompani.

Vegesack besluttet å sette inn et avledende angrep mot nordmennesenes venstre fløy ved å angripe med en bataljon dels mot brua og dels til høyre for denne, samtidig som han lot to bataljoner krysse elva lenger sør for å angripe den norske stillingen i høyre flanke.³³⁰ Bare tre bataljoner av Vegesacks seks bataljoner var disponible fremme under angrepet. De svenske kanonene og infanteriangrepet mot venstre front av stillingen bandt de norske styrkene, og de to bataljonene kunne uhindret rykke fram og slå en bru over elva. Arbeidet pågikk utenfor rekkevidde av de norske amusettene og var skjult av det avledende angrepet. Da bataljonene krysset brua, oppsto en alvorlig situasjon for Stabell, og han hentet inn reserven fra Bodal. Idet reserven gjorde seg klar til å angripe, ble den selv angrepet og måtte tekke seg tilbake. Svenskene trengte fram mot skogen nordvest for kirken, og Stabell innså at han måtte trekke seg tilbake for ikke å bli omgått. Amusettene ble reddet ved at soldatene i siste øyeblikk spente seg inn i selene og trakk dem ut av stilling og inn i en ny stilling lengre bak.

Tilbaketrekkingen ble vellykket fordi Butenschøns styrke nå var kommet fram til Bodal. Han sendte to kompanier av jegerkorpset fram for å støtte Stabell som brukte denne styrken og sin egen reserve som dekning mens han trakk seg ut. Hele Butenschøns styrke ble deretter trengt tilbake av et bajonettangrep og trakk seg tilbake til Fladstad litt lenger nord (se Kart 4.4). Her klarte han igjen å stanse svenskene, og det oppsto en ildstrid som varte en times tid før han trakk seg tilbake. I mellomtiden hadde Stabell fortsatt tilbaketoget. Svenskene forfulgte Stabell ca en halv mil før de stanset.

Den 7. august fikk Vegesack ordre om å forfølge de norske styrker og drive dem bak Glomma, Cederström som sto ved Sekkeland, skulle forene seg med Vegesack. Ytterligere en fördeling skulle samles ved Rakkestad for å være klar til å støtte angrepet.³³¹

Det ble holdt statsråd på Spydeberg 8. august hvor Sejersted og Hegermann var innkalt. Kongen orienterte statsrådet om at det var kommet en henvendelse om våpenhvile fra Carl Johan gjennom godseier Tank dagen før, og at han sa seg villig til å forhandle.³³² Statsrådet ba Sejersted og Hegermann gi en erklæring om deres syn på mulighetene for å forsvare hovedstaden.³³³ Deres erklæring var på fire punkter og kan kort oppsummeres slik: 1) Den

³³⁰ Holm, 139–144. Lindbäck-Larsen, 360–362.

³³¹ I løpet av 7. august hadde svenskene samlet 33–34 bataljoner, 6 eskadroner, 30 kanoner og 4 haubitser i området nord for Rakkestad. Dette var omkring halvparten av invasjonshæren. Björlin, 217.

³³² Dette var trolig lettere nå når han hadde fått melding om Krebs' seier ved Matrand og Skotterud.

³³³ Lindbäck-Larsen, 380.

svenske hær var overlegen fordi den var støttet av flåten. 2) Fredrikstads fall hadde vært årsaken til at Rakkestadoffensiven måtte oppgis, og gjorde det nødvendig å trekke seg tilbake over Glomma. 3) Hæren kunne konsentrere betydelige styrker for å dekke hovedstaden, men da ville venstre flanke være ubeskyttet, og derfor måtte styrken deles. 4) Hæren hadde bare proviant for 14 dager.³³⁴ Det siste punktet bygget på Haxthausens redegjøring. Han hadde imidlertid reservert seg med at hans siste oversikt over situasjonen i magasinene skrev seg fra 18. juli. Samme dag hadde Christian Frederik fått brev fra Carsten Anker om at kongressen i Wien skulle åpnes 1. oktober.³³⁵ Krigen hadde nå fått en mulig tidsbegrensning. Målet burde være å holde krigen gående til Norges sak kunne tas opp der. Det ble drøftet om dette forandret situasjon, men Haxthausen syn gjorde utslaget, hevder Lindbäck-Larsen.³³⁶

Det ble førte offisielle forhandlinger om våpenhvile i Moss fra 10. august.³³⁷ Kamphandlingene stilnet av, og det var ingen kamper 11.–13. august. Det ligger utenfor dette arbeidet å gjøre rede for de forhandlinger som ledet fram til våpenhvilen.

Haxthausen samlet Kommissariatkommisjonen til møte 9. august. Her fikk han ny rapport over proviantsituasjonen som ga et ganske annet bilde av hærens forpleining enn den han hadde gitt i stasrådet dagen før. Den viste at forsyningene var sikret for en måned fremover, og at kommisjonen så seg i stand til å legge opp transportreserver.³³⁸ Resultatet var i realiteten sensasjonelt da Haxthausen dagen før hadde sagt at forrådene kun ville vare til midten av august. Han sendte rapporten til overkommandoen 10. august med et følgebrev. Den som leser følgebrevet og ikke rapporten, måtte få inntrykk av at situasjonen i det vesentlige var slik som generalintendanten hadde beskrevet i statsrådet, sier Lindbäck-Larsen.³³⁹ Skal man dømme etter hendelsene i stasrådet 13. august, ser det ut til å være tilfelle med kongen.

4.3 KAMPENE VED GLOMMA 8.–14. AUGUST

De siste kampene i 1814 sto ved Glomma med sideelver og bruene over dem. Stillingen ved Råde – Karlshusstillingen – var et sentralt punkt for det norske forsvaret ved Glommas søndre

³³⁴ Redegjørelsen fra Sejersted og Hegermann er ikke deres virkelige syn når det gjaldt den avbrutte offensiv, hevder Lindbäck-Larsen. De har trolig gitt etter for press fra kongen. Mest sannsynlig er det kanskje at de hadde mistet troen på at det var mulig å nå militære resultater under kongens ledelse. Lindbäck-Larsen, 380–390.

³³⁵ Anker, 360.

³³⁶ Lindbäck-Larsen, 383.

³³⁷ Nielsen, 291.

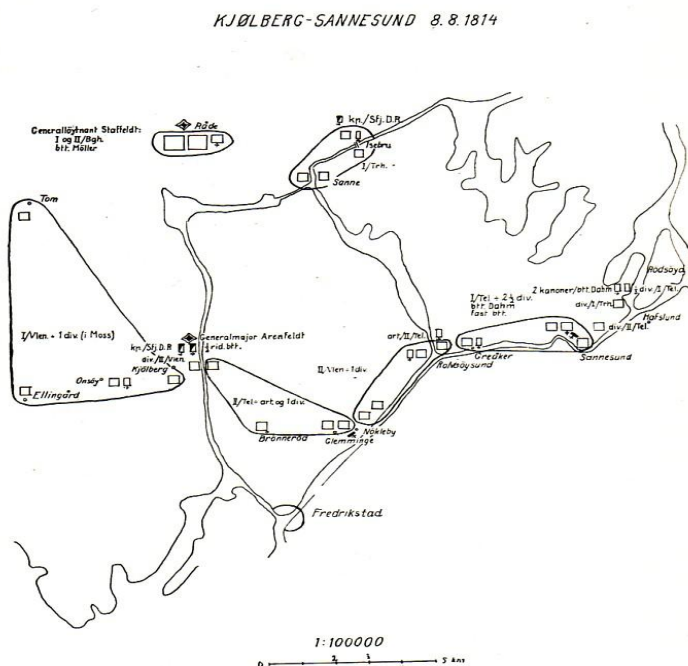
³³⁸ Lindbäck-Larsen, 415–416.

³³⁹ Lindbäck-Larsen, 416.

løp. Veiene fra Sannesund, Isebru og Kjølberg bru møtes her.³⁴⁰ Herfra kunne styrkene trekke seg tilbake enten over Moss eller over Svindal–Våler (øst for Vansjø). Denne delen av fronten var besatt av Arenfeldts brigade. Staffeldt sto nå som forsterkning ved Råde. Disponeringen av de norske styrkene er vist på kart 5.4

Carl Johan lot den 7. august sine tropper marsjere opp mot Glomma og rekognoserte overgangsstedet ved Sannesund. Da den motstående breidd på Tunøy virket sterkt besatt, ble angrepet over Sannesund oppgitt. Svenskene fant at de lettest kunne ta Tunøy fra Rolvsøy. Den 8. august fikk Mörner ordre om å ta Rolvsøy med 3. fördeling. Han sendte fram to bataljoner og noen husarer under oberst Haji mot Kjølberg og en styrke på en bataljon og ett kompani og noen husarer mot Glemmen. Haji angrep stillingene ved Kjølberg bru om ettermiddagen med tre eller fire divisjoner, et halvt ridende batteri og et dragonkompani. Angrepet ble slått tilbake to ganger. Da det begynte å mørkne satte Arenfeldt en divisjon inn til motstøt, og svenskene trakk seg tilbake.

Kart 5.4 Kjølberg, Sannesund og Sande.

Kilde: Lindbäck-Larsen, 384

³⁴⁰ Isebru finnes ikke på dagens kart, det er en gård som heter Isebakke ca to km øst for Sande (Sanne på Kart 5.6) på nordsiden av Ågårdselva, trolig har brua ligget i tilknytning til den. Brua ved gården Kjølberg eksisterer i dag. Den ligger på en sidevei som tar av fra RV 110.

Major Schrøder, som ledet de norske styrkene på Tunøy, fikk om morgenen den 8. august beskjed om at Rødsøy var tatt. Han meldte dette til brigaden som sendte frem en forsterkning på to divisjoner. I kveldingen gikk den østre svenske rekognoseringsstyrken på Rolvsøy fram mot de to divisjonene ved Glemmen. Det foreligger ingen beretning om en eventuell kamp, det ser ut til at den ene divisjonen flyktet i panikk og trakk den andre med seg, hevder Lindbäck-Larsen.³⁴¹ Divisjonene flyktet til Rolvsøysund og har tydeligvis gitt sjefen der, Major Ely, et slikt bilde av situasjonen at han tapte fatningen. Han oppga stillingen på Rolvsøy og trakk styrkene over Rolvsøysund til Tunøy hvor de ble stående ved sundet.

Arenfeldt hadde sendt en melding til Staffeldt hvor han ba om at en bataljon, gjerne også med batteriet, måtte få ordre om å rykke fram til Sannesund. I Staffeldts fravær ble meldingen åpnet av oberst Synnestvedt som straks sendte av gårde en bataljon og halvparten av batteriet Møller og fulgte selv med. Staffeldt fant dette uriktig og beordret bataljonen og halvbatteriet om å vende tilbake da han fikk kjennskap til saken, men sa en divisjon kunne avgis.

Bataljonen var da allerede kommet til Sannesund og returnerte samme natt. Schrøder måtte nå regne med at han kunne bli angrepet fra flere kanter. Han fant stillingen uholdbar med den styrke han hadde til rådighet, og trakk seg ut i løpet av natten etter å ha kastet de monterte kanonene han ikke kunne ta med seg i elven, og gikk tilbake til Isebru.³⁴² Dermed var både Rolvsøy og Tunøy fri for norske styrker.

Den 9. august angrep Haji Kjølborg bru på nytt. Hans styrke besto av tre og en halv bataljon og fire 6-punds kanoner. Den norske styrke ved brua var fem divisjoner, et dragonkompani og et halvt ridende batteri. En divisjon sto foran brua og mottok det første angrepet. Etter en kort skuddveksling trakk den seg tilbake og kastet brua av. Svenskene sendte skytterlinjer ned mot elva, men ble stanset av den norske ilden. Striden fortsatte som en artilleristrid ut over dagen frem til mørkets fembrudd. De norske tap var 3 sårede soldater og 40 fanger.³⁴³

I grålysningen den 10. august rykket oberst Adlercreutz inn over Tunøy med fire bataljoner og noen husarer, ytterligere en bataljon gikk frem fra Rolvsøy. Ved Sande gård sto den norske feltvakten under løytnant Schrøder som hadde fått melding om svenskenes ankomst, og lagt feltvakten i skytterlinje rundt gården. Da vaktavløsningen ledet av løytnant Dietrich ankom,

³⁴¹ Lindbäck-Larsen, 389.

³⁴² Lindbäck-Larsen, 391. De monterte kanonene var tatt fra festningen i Fredrikstad.

³⁴³ Lindbäck-Larsen, 394.

besluttet Schröder å bli stående.³⁴⁴ Svenskene gikk til angrep, og den norske skytterlinje ble drevet tilbake til husene på gården hvor den nye vekten hadde organisert seg. Svenskene ble møtt med kraftig ild og satte etter hvert inn tre kompanier. Etter en times kamp trakk vaktavdelingene seg tilbake over Agårdselva.³⁴⁵

Adlercreutz forsatte mot Isebru og gikk til angrep mot de to norske divisjonene som sto foran brua.³⁴⁶ Divisjonene fikk ordre om å trekke seg tilbake, den ene gikk også, men den andre ble liggende og tok i mot angrepet som ble avvist. Først etter skriftlig ordre trakk divisjonen seg over brua og kastet den av. Svenskene fant at nordsiden av elva ved Isebru var sterkt besatt fra dominerende stillinger, en overgang ville derfor bli vanskelig. Adlercreutz mente å ha funnet et mer egnet overgangssted nærmere Sande. En mindre norsk styrke, som hadde satt seg fast i et skogkledd nes mellom Isebru og Sande, forstyrret den svenske rekognoseringen kraftig med sin ild. Adlercreutz angrep med en bataljon og fordrev styrken. Da det svenske angrepet gikk ned mot elva, ble det møtt med ild fra en divisjon under løytnant Fleischer fra motsatt elvebredd. Løytnant Schröder trakk sine amusetter helt ned til elvebredden og beskjøt svenskene. Da stillingen begynte å se truende ut for amusettene, rykket løytnant Mejlender i springmarsj fram og la divisjonen sin på begge sider av dem. Samtidig tok en halv divisjon stilling til venstre for divisjon Fleischer. Amusettene fra II/Tel. under løytnant M. Rye grep også inn i kampen, likeså to haubitser som ble brakt i stilling på en høyde bak infanteriet. Adlercreutz satte inn tre bataljoner og ytterligere ett og et halvt kompani over Sande gård. Da bataljonen fra Rolvsøy kom fram, ble den også satt inn. Ildstriden varte i tre og en halv time før svenskene trakk seg tilbake. Norske tap var en død og en offiser og 19 soldater såret. De svenske tap var en død, en offiser og 15 soldater såret.³⁴⁷

Svenskene hadde nådd Askim 8. august hvor Vegesacacks og Cederstrøms styrker, 12 bataljoner, ca 5 eskadroner og 10 kanoner ble forlagt. Om kvelden fikk de kontakt med de norske styrkene ved Langnes. Her var det som nevnt lagt en pongtongbru og bygget en skanse, se Appendiks 12. Ved Langnes sto oberst Hegermann med fire bataljoner, to

³⁴⁴ Dietrich fikk kommandoen over begge vaktene. Schröder ble beordret tilbake for å lede amusettene av I/Tel.

³⁴⁵ Lindbäck-Larsen, 396.

³⁴⁶ Lindbäck-Larsen, 396–397.

³⁴⁷ Lindbäck-Larsen, 397.

dragonkompanier og to halvbatterier.³⁴⁸ Styrken var på om lag 2500 mann.³⁴⁹ Vi har en god beskrivelse fra kaptein Blich av forholdene i skansen:

Skansen var besat med kanoner, der var dels placerede lige for indgangen, dels på et inden skansen beliggende bjergplateau, som var omgivet med et lavt brystvern, og hvorfra der måtte skydes over bank, så at dette batteris besetning stod temmelig blottet for virkningen av den fiendlige ild.³⁵⁰

Hegermann ønsket å drive de svenske styrker foran skansen bort og sendte tidlig om morgenen 9. august en bataljon og et halvbatteri fram. Blichs divisjon var fortropp. To svenske bataljoner på fremmarsj i skogen foran skansen møtte det norske angrepet. Det regnet kraftig og halvbatteriet ble sendt tilbake som ubrukelig da det ikke lyktes å beskytte luntene. Amusettenes lunter virket derimot bedre, og disse kanonene hadde god virkning på de åpne flatene. Geværammunisjonen var også blitt fuktig slik at det var vanskelig å få løsnet skudd. Kampen må ha hatt mer karakter av kamp med kolber og bajonetter enn av vanlig taktisk fremmarsj med ildgivning, hevder Holm.³⁵¹ Vi kjenner en del episoder med kamp mann mot mann fra dette angrepet.³⁵² Det lyktes svenskene etter hvert å overfløye den norske høyre fløy og tvinge den tilbake mot Glomma. Nordmennene trakk seg derfor tilbake inn i skansen. Svenskene utførte tre stormangrep mot skansen, og slaget raste hele formiddagen i regnvær og søle. De store åpne jordene var våte og gjørmete og de norske kanonene hadde godt skuddfelt. At svenskene ble slått tilbake, overrasker ikke når vi leser Blichs beretning om virkningen av det norske artilleriet:

Kanonerne, der var placerede ved indgangen og kunne enfilere vejen, var ladte med kugler og kardesker og vel rettede. Virkningen var frygtelig. I det øjeblik, kanonerne var avskudte, så den sluttede kolonne ud, som en vogn hadde gjennomfaret den fra teten til køen. De faldne lå hobevis på hverandre.³⁵³

Dette var første angrepet. Utgangspunktet for de norske styrkene var optimale. De sto beskyttet i faste stillinger hvor avstander til punkter i terrenget var målt, slik at innstilling av

³⁴⁸ Bataljonene var: I, II og dep./Opl. samt Valdres skarpskytterbataljon. Halvbatteriene var batteri Rustad og det ridende batteri. Lindbäck-Larsen, 398.

³⁴⁹ To linjebataljoner, hver på 750 mann, en depotbataljon på 500 mann, Valdres skarpskytterbataljon på 600 mann og to dragonkompanier på til sammen 140 mann. Fribataljonssoldater og eventuelle sårede/drepte i tidligere kamper er ikke medregnet, se appendiks 5.

³⁵⁰ Blich, "En episode fra krigen i 1814". (Oslo: *Norsk Militært Tidsskrift*, 1882), 426. Det faste artilleriet i skansen var syv kanoner, fire 8-punds og tre 3-punds.

³⁵¹ Holm, 145.

³⁵² Angell, 313. Holm, 149. Blich kom under fremrykningen langt foran sine menn. Han kom i nærstrid med en svensk soldat, og etter en hard kamp lyktes det Blich å frata svensken hans gevær for deretter å stikke bajonetten i ham. Geværet og bajonetten finnes i Forsvarsmuseets samlinger.

³⁵³ Blich, 430–431.

kanonene ikke bød på noe problem. Svenskene skiftet nå taktikk. I stedet for å gå frem i kolonner, rykket de fram med jegerkjeder. Ildgivningen fikk ingen virkning på soldatene som sto bak brystvernet, men batteristillingene på høyden inne i skansen ble rammet. To ble drept og løytnant Hauck dødelig såret.³⁵⁴ Under kampen sto Blich og hans divisjon som reserve i skansen. Han oppdaget at selv om han sto godt dekket, så ble tre soldater truffet av fiendens kuler. Det viste seg å være noen svenske skarpskyttere som hadde klatret opp i noen trær utenfor skansen og på denne måten kunne skyte inn i den. Hegermann beskjøt dem med kanonene. ”Ved nogle velrettede skud mot disse, ble de snart tvungne at stige ned, forteller Blich.”³⁵⁵ Etter ca tre timer oppga svensken kampen og trakk seg tilbake. De norske tapene var 6 døde og 15 sårede, mens de svenske tapene angis til ca 100 mann.

Samtidig med at svenskene trakk seg tilbake, kom kongen til stedet. Det sies at da han fikk se liket av Hauck skal han ha uttalt: ”For meget blod for min skyld”, og da Hegermann ville sette i gang motangrep, skal han ha ropt: ”Men min Gud, har de da ikke opofret nok af dette smukke folk?”³⁵⁶ Sikkert er det imidlertid at kongen ga ordre til retrett og at pongtongbrua skulle ødelegges. Generalstabens offiserer var dypt uenige i beslutningen. Den umiddelbare operative konsekvens av at pongtongbrua ble revet var at det ikke lenger var mulig å samvirke med Stabells tropper som sto ved Trøgstad.³⁵⁷ Han trakk seg etter noen mindre kamper mot overlegne styrker helt tilbake til Fetsund og Blaker (nord for Øyeren) hvor han ankom den 12. august.³⁵⁸ Hele den norske hær sto nå bak Glomma.

Overkommandoen beordret i dagene 8.–11. august det som kunne avses av tropper fra andre avsnitt ned til frontavsnittet i Smålenene. Oberst Hegermann ble beordret til Svinndal hvor han skulle stå som reserve med sin brigade. Staffeldt fikk i oppdrag å forsvare Glomma fra nordre del av Tunøy til Øyeren. Han kunne påregne at Stabell som sto nord for Øyeren i området Fet–Blaker, skulle angripe fienden i flanken hvis han gikk over Glomma.³⁵⁹

³⁵⁴ Holm, 145.

³⁵⁵ Blich, 430–431.

³⁵⁶ Lindbäck-Larsen, 402. Jfr. Aall, 500–501, samt note 5.

³⁵⁷ Styrken var på fire bataljoner og en divisjon samt to ridende jegerkompanier. Lindbäck-Larsen, 399.

³⁵⁸ Lindbäck-Larsen, 425.

³⁵⁹ Lindbäck-Larsen, 421.

Kongen tilkalte de to yngre brigadesjefene, generalmajor Arenfeldt og oberst Hegermann, til et kort møte om morgenen før statsrådet den 13. august.³⁶⁰ Det ble utarbeidet en skriftlig erklæring fra møtet. Brigadesjefene understreket at stemningen i hæren var god. Hvis det kunne skaffes tilstrekkelige forsyninger og ”kan hærens operasjoner igjen ledes med enhet og kraft” kunne man absolutt stole på troppene.³⁶¹ Hvis forutsetningene ikke holdt, ville følgen bli hærens oppløsning og landets ruin. Erklæringen har neppe svart til kongens ønsker, men ble forelagt statsrådet sammen med kongens redegjørelse for den militære stilling.

Under statsrådet overleverte kongen det mottatte svenske forslaget til våpenstillstand.³⁶² Kongen uttalte at mangelen på proviant var så alvorlig at det ved Arenfeldts brigade til dels ikke var proviant for mer enn to dager og at mer ikke kunne skaffes. Kongens redegjørelse av den militære situasjonen var svært pessimistisk. Det oppsto en livlig diskusjon, og Haxthausen protesterte straks mot kongens beskrivelse av proviantsituasjonen og sa at hæren var forsynt for en måned og at kongen var underrettet om dette. Kongen utbrøt: ”De dreper meg Haxthausen ved å vedbli og påstå at hæren har levnetsmidler for så lang tid som De sier.”³⁶³ Episoden synes å ha gitt stastrådet inntrykk av at kongen så unødig mørkt på stillingen. Det ble foreslått at kongen skulle overlate ledelsen av krigen til en av generalene, men han avslo. Statsrådet hevdet at folket ønsket et hovedslag før en gikk til den endelige forhandling ”for nasjonens og armeens ære og etter den ånd som hersket i folket,” skriver Steen.³⁶⁴ Kongen ga etter for dette kravet. En kaptein fikk ordre om å dra til Karlshus med en muntlig ordre til Arenfeldt om å angripe Kjølbjerg og Sannesund. Kort etter utstedte kongen en skriftlig kontraordre som ble sendt med ridende ordonnans.³⁶⁵ Før statsrådet ble hevet, ankom professor Sverdrup, og situasjonen ble drøftet på ny.³⁶⁶ Det ser ut til at statsrådet konkluderte med at en langvarig krig ikke kunne føres på grunn av proviantforholdene, våpenstillstand burde derfor søkes, hevder Lindbäck-Larsen.³⁶⁷ Nok en gang ble det på det

³⁶⁰ Staffeldt, som var eldste brigadesjef, hadde tydeligvis ikke lengre kongens tillit. Generalstabssjef Sejersted var falt i unåde og ble ikke innkalt selv om han sannsynligvis hadde den beste samlede oversikt over situasjonen. Lindbäck-Larsen, 431.

³⁶¹ Sitert i Lindbäck-Larsen, 432.

³⁶² Lindbäck-Larsen, 433.

³⁶³ Gjengitt i Lindbäck-Larsen, 433.

³⁶⁴ Steen, 213.

³⁶⁵ Lindbäck-Larsen, 434–435.

³⁶⁶ Ifølge tradisjonen er det professor Sverdrup som ga uttrykk for den alminnelige stemning, da han i dette statsrådet skal ha uttalt overfor kongen at folket klaget ikke over at det var flytt for meget blod, men over at det var flytt for lite. Nielsen, 283.

³⁶⁷ Lindbäck-Larsen, 435.

kraftigste anmodet om ikke armeen kunne gå ”offensivt tilverks,” skriver Aall.³⁶⁸ Statsrådet dro tilbake til Kristiania uten å vite at offensiven var avlyst.

Det sto nå store svenske og norske tropestyrker overfor hverandre langs Glommas vestre løp syd for Vannsjø. Da forhandlerne reiste fra det svenske hovedkvarteret sent om kvelden 13. august hadde ikke Carl Johan særlig tro på at forhandlingene ville føre fram.³⁶⁹ Han beordret derfor et angrep midnatt til den 14. august. Angrepet ble ledet av Mörner – som disponerte fire bataljoner og åtte kanoner – og var rettet mot Kjølberg bru som var forsvart av en divisjon under kaptein Hammer.³⁷⁰ Han ble forsterket med en halv divisjon under løytnant Lund og en divisjon under løytnant Dietrichson. Svenskene iversatte også en avledningsmanøver med artilleriild mot Finstad like ved Kjølberg. Angrepet varte en halv time før det ble oppgitt. Angrepet ble gjenopptatt kl 02.00 med en heftig ildgivning samtidig som en styrke angrep ca 500 m lenger sør hvor det ikke lå noen norske styrker. Bare Lunds avdeling kunne avses fra Kjølberg bru. Svenskene tok seg over elva i båter og drev Lunds avdeling foran seg mot Kjølberg gård. Norske forsterkninger ble brakt inn, og svenskenes angrep stanset opp, og det oppsto kraftig ildstrid. Svenskene trakk fram artilleri på sin side av elva og beskjøt nordmennene i flanken og fortsatte å føre tropper over elva. De norske styrkene ble på morgensiden tvunget til å gå tilbake og trekke seg ut av striden. De norske tap var omlag 60 mann, hvorav halvparten var tatt til fange. Svenskene hadde tre døde og 14 sårede.³⁷¹ Kampene ved Kjølberg bru 14. august var de siste under i felttoget i 1814. Om kvelden samme dag ble Mossekonvensjonen undertegnet.³⁷²

³⁶⁸ Aall, 505.

³⁶⁹ Lindbäck-Larsen, 441.

³⁷⁰ Holm, 146–149

³⁷¹ Lindbäck-Larsen, 451.

³⁷² Den ble først undertegnet av Carl Johan 15. august.

5 ANALYSE AV FELTTOGET

5.1 STRATEGISK LEDELSE

Det var en uerfaren generalstab som skulle lede de militære styrkene i 1814, den ble som nevnt etablert så sent som 22. mai. Generalstaben ble sammensatt av offiserer fra en hær med lange operative tradisjoner, noe som var både en fordel og en ulempe. Det strategiske fundamentet for tradisjonene var basert på unionen med Danmark, nå var unionen oppløst og Norge hadde fått en sjøfront. Mangel på tradisjoner betyr som regel usikkerhet, og det preget den norske generalstab når det gjaldt dens strategiske beslutninger. Den første forsvarsplanen hadde front mot øst og sjøfronten var ikke hensyntatt. Deretter endret generalstaben planen gradvis til en front mot syd og øst hvor flankene var altomfattende sikret – både på begge sider av Kristianiafjorden mot angrep fra sjøen og langs grensen i øst helt opp til Elverum. Da meldingene om det svenske angrepet strømmet inn til generalstaben, ble det ut fra forsvarsplanen igangsatt en offensiv øst for Glomma basert på forutsetningen om at landet mellom Glomma og Kristianiafjorden var sikret. Fredrikstads alt for raske fall var en alvorlig trussel mot denne forutsetningen, og planen ble oppgitt før situasjonen ble farlig.

Deretter begynner usikkerheten i overkommandoen å gjøre seg gjeldene for alvor. Den ene dag ble det besluttet å føre operasjoner i traktene syd for Øyeren i samsvar med de strategiske forutsetningene som var lagt før felttoget startet, for så neste dag å flytte hele hærens hovedtyngde ned i Rådetraktene med begge flankene svakt beskyttet.³⁷³ Konsentrasjonen av de norske hovedstridskrefter så langt sør var dristig. Årsaken til utviklingen var personlige forhold innen hovedkvarteret, muligens også politiske forhold, hevder Lindbäck-Larsen.³⁷⁴ Imidlertid var den reelle årsak til skiftningene i de strategiske valgene at den norske generalstab ikke hadde noen autoritet og tyngde, og heller ikke en viss innebygget treghet slik at nye tanker fikk modnet seg og konsekvensvurdert før de ble iverksatt.

De svenske operasjoner gikk langsomt til tross for den svake norske motstanden. Carl Johans I. armekorps brukte fire dager fra Svinesund til Glomma i et område som var forlatt av norske tropper, en distanse på 30 km som uten særlig vanskelighet kan gås på en dag. Den norske

³⁷³ Fra Tunøyas nordspiss til Øyeren sto Brigade Staffeldt med kun ca 1300 mann. Lindbäck-Larsen, 507. Skjærgårdsflåten lå helt tilbake ved Drøbak.

³⁷⁴ Lindbäck-Larsen, 486.

tropesamlingen ved Rakkestad sinket således svenskenes framrykning indirekte – i forhold til å nå hovedmålet nedre Glomma – i 3–4 dager. I realiteten sinket denne tropesamlingen operasjonene helt fram til 13. august fordi den trakk nesten halvparten av de svenske styrkene til området nord for Rakkestad. Felttoget hadde dermed brakt den norske hær til det området hvor generalstaben hadde planlagt at det store norske angrepet skulle begynne. Det kan derfor hevdes at felttoget til da hadde vært en bonus, selv om resultatet hadde vært mer en funksjon av tilfeldigheter enn en overordnet plan. Men, og det var et stort men, de store tapspostene var tapet av brohodet ved Langnes, slitaskjen på de norske troppene og en faretruende mangl på tillit til den øverste ledelse. Samtiden dømte alle marsjer og kontramarsjer soldatene måtte utføre under Kattekrigen – tilsynelatende til ingen nytte – svært hardt. Hadde det vært en annen hærfører enn Christian Frederik, ville manøvrene kanskje blitt karakterisert som geniale, nå ble de utlagt som tegn på ”svakhet og vankelmodighet,” mener Angell.³⁷⁵

Den løse organisasjonen på topplanet gjenspeilet seg i ledelsen av brigadene og de selvstendige gruppene. Heller ikke disse hadde tradisjon og autoritet. Svenskene var helt overlegne på dette området, hevder Lindbäck-Larsen.³⁷⁶ Usikkerheten i den øverste operative ledelse fikk merkbare konsekvenser for ledelsen av brigadene og gruppene. Disse ble ikke ledet som enhetlige avdelinger med egen ledelse, men mer som en løs sammensetning av bataljoner, divisjoner, eskadroner og batterier som overkommandoen i noen grad detaljstyrte uten å involvere brigade – og gruppesjefene. En slik form for ledelse skaper ikke selvstendighet, og oppmuntrer ikke til operative beslutninger i underlagte ledd.

Den fundamentale endringen i den strategiske situasjonen burde vært nedfelt i et nærmere samvirke mellom land- og sjøstridskrefter. Resultatet var at skjærgårdsflåten ved Hvaler fikk en altfor fremskutt stilling mot syd, uten støtte av tilstrekkelige store landtropper til å kunne holde stillingen. De provisoriske batteriene som ble tildelt, kunne ikke erstatte en infanteristyrke. Da Fastings kanonbåtstyrke ble trukket tilbake fra Hvaler, ble Glommalinjens flanke mot sjøen liggende åpen. Dette måtte imidlertid overkommandoen ha vært klar over. Hva den ikke synes å være klar over, eller ikke hadde planlagt, var den videre disponering av sjøstridskreftene etter tilbaketrekningen fra Hvaler. Skulle den norske kanonbåtstyrken ha kunnet bidratt til det direkte forsvaret mot det svenske angrepet, burde den vært trukket tilbake langs østsiden av fjorden i samvirke med reservebrigaden som hadde som oppgave å dekke denne

³⁷⁵ Angell, 292.

³⁷⁶ Lindbäck-Larsen, 486.

kystlinjen. Det skjedde ikke. I stedet ble kanonbåtstyrken trukket helt opp til Drøbaksundet, alt for tilbaketrukket til å kunne støtte forsvaret av Glommalinjen. En langt mer aktiv bruk av den krigsvante skjærgårdsflåten burde ha funnet sted.

Følgene av manglende samvirke mellom land- og sjøstridskrefter viser seg tydelig under felttoget. Den svenske flåten hadde fritt spillerom. Fredrikstad festning ble overgitt etter å ha vært beskyttet noen få timer fra sjøsiden. Slevik kystbatteri like vest for Fredrikstad, forlates en uke før det overhode viste seg noen fiende i nærheten.³⁷⁷ Etter erobringen av Hvaler hadde den svenske flåten liten militær betydning, unntatt som en potensiell trussel. En av årsakene til at den ikke ble brukt, kan ha vært dårlig vær.

Den norske forsvarsplanen er blitt kritisert for at den norske skjærgårdsflåten ved Hvaler var for liten.³⁷⁸ De britiske orlogsfartøyene som opererte vest for Lindesnes, patruljerte til havs og angrep ikke lenger norske havner. En engelsk landgang i Stavanger, Bergen og Trondheim var ikke sannsynlig. Den engelske blokaden var som nevnt heller ikke særlig aktiv, og det var orlogsbriggenes, ikke skjærgårdsflåtens, rolle å beskytte kornfraktene til havs. En større del av skjærgårdsflåten kunne derfor uten særlig risiko vært tatt fra de andre flåteenhetene og omdisponert til Hvaler. Den norske skjærgårdsflåten ved Hvaler kunne dermed vært gjort dobbelt så stor, 80 fartøyer i stedet for 43. Svenskene angrep Hvaler med fire linjeskip, fem fregatter og 65 rokanonbåter. De svenske seilskipene ville hatt store vanskeligheter med å manøvrere inne i de trange farvannene mellom alle Hvalerøyene hvor de ville være svært sårbare fordi de ikke kunne utnytte sin overlegenhet i artilleribestykning. Seilskipene ville derfor vært henvist til å ligge utenfor kysten og beskytte den norske flåten derfra. Med 80 norske rokanonbåter mot svenskenes 65 ville styreforholdet innaskjærs vært jevnbyrdig, og sammen med et tilstrekkelig antall landtropper, 2000 som Fasting ba om, og aktiv utnytting av det lokale sjølandskapets fordeler, hadde det vært en betydelig sannsynlighet for at det svenske angrepet kunne ha vært avverget, hevder Meydell.³⁷⁹ Med knappe ressurser er det viktig å prioritere, det er ikke mulig å dekke alt slik som disponeringen av skjærgårdsflåten var et forsøk på før det svenske angrepet.

³⁷⁷ Beutlich, 453.

³⁷⁸ Mankell, 31. Meydell 1860, 364.

³⁷⁹ Meydell 1860, 365. Meydell hevder at en meget erfaren høytstående ikke navngitt svensk marineoffiser som deltok i flåteangrepet har kommet med denne vurderingen.

Det har fra svensk side har vært fremholdt at kapproingen fra Hvaler var den eneste manøveren som svenske og norske krigsskip utførte mot hverandre, slik at de norske fartøyene slapp fra krigen uten et eneste skarpt skudd. Dette må tilskrives svenskenes krigføring. Svenskenes unnlot å utnytte en svær maritim overmakt til å forfølge, eller søke opp de norske sjøstridskreftene og angripe dem, hevder Beutlich.³⁸⁰

Var krigen et ”skuespill” mellom partene som var arrangert og avtalt på forhånd? Var det hele bare spillfekteri, og kjempet man kun for æren? Det kan nesten se slik ut. Påfallende er i hvert fall Carl Johans langsomme, nesten hensynsfulle fremmarsj, og Christians Frederiks like hensynsfulle retrett, hevder Angell.³⁸¹ Et slikt skuespill ville krevd mange involverte medspillere. På norsk side ble – bortsett fra Christian Frederik – praktisk talt alle som eventuelt måtte ha medvirket, forhørt så inngående at det høres helt umulig ut at hemmeligheten med skuespillet ikke skulle være røpet. Krigen ble ført på alvor, hevder Lindbäck-Larsen.³⁸² Motzfeldt vil heller ikke tro at en så elskeverdig mann som Christian Frederik ville holde nasjonen for narr på den måten.³⁸³

Både den gangen og senere var det mange som mente at krigen var avtalt spill mellom de to førerne, men det var nok for sterkt sagt, mener Bergsgård.³⁸⁴ Det kan imidlertid være grunn til å tro at Carl Johan og Christian Frederik har hatt en gjensidig forståelse av hverandres mål for krigen, uten at det var inngått en formell avtale. Christian Frederiks mål med krigen kunne være at han trengte et påskudd for å gi fra seg festningene og kongekronen med æren i behold, og at Carl Johan hadde forstått dette. Bergsgård skriver at Adlercercretz, den svenske generalstabssjefen, sa til den preussiske kommisæren Martens like før krigsutbruddet at ”vi lyt slost, men når vi har vunni nokre føremoner, får vi gjera ei gullbru åt han (Chr. Fr.) som han kan koma seg over på”.³⁸⁵ Det virker heller ikke logisk at det skulle ha vært avtalt spill når historikerne ikke har funnet noe bevis for det på 200 år. Krigen var ikke et skuespill, den ble ført på alvor. Kampene ved Langnes, Lier og Matrand er bevis nok for at det var blodig alvor.

³⁸⁰ Beutlich, 455.

³⁸¹ Angell, 287.

³⁸² Lindbäck-Larsen, 454.

³⁸³ Aubert, 40.

³⁸⁴ Bergsgård, 80.

³⁸⁵ Sitert i Bergsgård, 79. Lindbäck-Larsen, 69.

Hvilken rolle spilte kongen under felttoget? Kongens ordre var ofte både uklare og tvetydige. Et typisk eksempel var ordren til Staffeldt om angrepet fra Kjølén mot Tistedalen. Ordren var formet slik at angrepet burde utføres, men betingelsen var at Staffeldt var sikker på sin overlegenhet i Tistedalen og at det ikke kom melding om et alvorlig angrep på Jegerkorpset til Butenschøn. En slik ordre ga god anledning til subjektiv tolkning hos ordremottakeren. Hvis Staffeldt ikke var sikker på sin overlegenhet, kunne han bare la være å angripe. Et eventuelt angrep på Butenschøn var det overkommandoens sak å iverksette tiltak mot, ikke Staffeldts. Ordrene fra overkommandoen inneholdt som regel en retrettmulighet som kunne utnyttes av svake sjefar. Den sikreste måte å unngå feil er å la være å gjøre noe. Ut fra det materialet som er studert, ga kongen aldri en klar ordre som var utformet slik at oppdraget skulle utføres – koste hva det koste ville. Det ble etter hvert en svært uheldig dobbeltkommunikasjon i ledelsen. Kongen gikk utenom generalstaben og fattet beslutninger som sto strid med de planer han selv hadde godkjent, hevder Lindbäck-Larsen.³⁸⁶

Hva var årsaken til at kongen valgte å trekke seg tilbake uten å ta et slag ved Rakkestad? Dette har vært diskutert blant historikerne. Den offisielle beslutningen var begrunnet med Fredrikstads fall. Dette kan ikke ha vært den reelle årsaken, dels fordi kongen selv hadde gitt bemyndigelse til å oppgi festningen, dels fordi meldingen som nevnt må ha foreligget tidligere, mest sannsynlig allerede kvelden før.³⁸⁷ Da Fredrikstad festning var falt, var en av de to elementer som hadde stått i veien for de diplomatiske forhandlingene fjernet. Christian Frederiks befatning med militære emner hadde bare vært av teoretisk og fredsmessig natur. Nå sto fienden bare en snau mil borte og brakte krigens realiter helt inn på livet hans. Det er mulig at Fredrikstads fall ble et fristende påskudd til å gjenoppta forhandlinger i stedet for å gi seg i kast med blodige krigsoperasjoner. En annen årsak kan ha vært at kongen var tynget av det enorme ansvaret og frykten for nederlag, noe som er ganske vanlig i det avgjørende øyeblikket hos svake sjeler, og som kan ha blitt forsterket hos ham ved tanken på hans manglede evne til å lede. Svakheten i ledelsen viste seg nå tydelig for ham ved den begrensede styrke som tross alt var samlet for det avgjørende slaget ved Rakkestad, en begrensning som var forårsaket av en for sterk splitting av styrkene, hevder Mankell.³⁸⁸

³⁸⁶ Lindbäck-Larsen, 431.

³⁸⁷ Lindbäck-Larsen, 349–350.

³⁸⁸ Mankell, 78.

Den mest sannsynlige årsaken til retretten ligger imidlertid trolig i Christian Frederiks strategi for krigen. Hans politikk ser ut til å ha hatt en gjenforening med Danmark som mål. Han må etter hvert ha forstått at noen ny union med Danmark ikke var mulig, motstanden blant stormaktene for en slik løsning var for sterk. Da krigen først var et faktum, hadde det å kjempe hardnakket for norsk selvstendighet over lengre tid derfor ingen hensikt for ham. Da gjaldt det å avslutte krigen med æren i behold så raskt og så skånsomt som mulig. Å unngå store destruktive og blodige slag var i overensstemmelse med en slik holdning, hevder Holm.³⁸⁹ Den store psykologiske feilen kongen gjorde, var å egge sine tropper til kamp, for så trekke seg tilbake like etterpå uten kamp og uten å forklare årsaken. Norske historikere har i stor utstrekning ment at Christian Frederiks mangel på initiativ i krigføringen skyldes feighet og uforstand. Det er mulig at han har hatt disse egenskapene. Handlemåten kan imidlertid også forklares ut fra hans danskvennlige politikk.

Militærhistorikerne har i ettertid hevdet at kongens beslutning om å avblåse offensiven trolig var militærstrategisk riktig.³⁹⁰ De norske styrkene ved Rakkestad var for små til å vinne et avgjørende slag. Nordmennene kunne utvilsomt ha slått de svenske fortroppene, men risikerte å bli bundet opp i et større slag uten mulighet til å løsrive troppene og ville trolig lidd et avgjørende nederlag øst for Glomma. Deretter hadde Carl Johans tropper kunnet angripe og nedkjempe resten av den norske hær bak søndre Glomma og gå rett mot hovedstaden og diktere fredsbetingelsene.

Hva var årsaken til Kongens beslutning om å oppgi skansen ved Langnes og trekke de norske styrkene bak Glomma? Kongens reaksjon støtter opp under teorien om at han ikke lenger så det hensiktsmessig å kjempe for norsk selvstendighet. Tapene han tilsynelatende var så opptatt av, er alt for små til at hans avgjørelse kan være tatt på grunnlag av dem. Kongen hadde dessuten på dette tidspunktet innledet fredsforhandlinger og så en mulighet for å komme ut av situasjonen med ære uten å involvere hæren i større kamphandlinger.

Oppgivelsen av skansen ved Langnes fratok kongen den siste respekt. Samme kvelden gikk disiplinen i Generalstaben i oppløsning i ren frustrasjon og misnøye. Det ble drukket tett etter ankomsten til det nye hovedkvarteret på Vegger, og kongen lot det skje uten å gripe inn. Det tok 45 år før drikkegildet ble offentliggjort:

³⁸⁹ Holm, 13

³⁹⁰ Angell, 288. Bergsgård, 73.

På Vægger gav om Aftenen Uvillien sig først tilkjænde hos Generalstabens Officerer. Man tvang saagodtsom Hofmarschalken, Rittmester Kaas, til at skaffe Ingredientsdene til Punsch, og uagtet denne indtrængende forestillede, at det Værelse man opholdt sig paa, var saa nær kongens Soveværelse, at han ikke kunde faa Ro til at sove, saa vedblev man dog næsten hele Natten med at støie og føre fornærmende Taler mot kongens Person. Raseriet maa være gaaet vidt, naar en Generalstab skal kunne tillade sig saadanne Udskeielser, især når dens Medlemmer bestaa af dannede og veloppdragne Folk, som visseligen her var tilfældet. Paa den anden Side maa den konge, der uden paatale taaler Saadant af sine nærmeste Omgivelser, have tabt al mulig kraft. At den samme Aand ogsaa utbredte sig til den hele øvrige Armee, var en naturlig Følge. Man innsaa nu, at det ikke kunne nytte at fortsætte Krigen.³⁹¹

Blant de tilstedeværende var det endog et par dansker officerer som ikke var bedre i sine taler enn de øvrige, men snarere verre, legger Meydell til for å forsterke alvoret i det som skjedde.

Flere av Christian Frederiks lærere i oppveksten hadde røtter i nyhumanismen, de unge skulle oppdras i allsidig dannelse og kultur, ikke i militære ferdigheter og kunnskaper. Høegh-Guldberg i Århus, som var den ruvende skikkelsen bak opplæringen, skriver i sine brev til prinsen at ”konger som kalles store fordi de fører krig fortjener ikke vår beundring, deres ære er besmittet av blod og kjøpt med utallige drepte medmennesker”, skriver Langslet.³⁹² Prinsen ble tidlig innpodet til å forakte krig, han ble også undervist alene for ikke å få usunne impulser fra skolekamerater. Moren døde da han var åtte år, og faren var for stiv av vesen til å gi gutten den omsorg en mor kunne gi ham. Hans eneste virkelig nære venn i livet var trolig den 40 år eldre Carsten Anker, men han ble mer som en far for ham, en fortrolig venn som viste ham varme og omsorg, noe faren aldri kunne bli, mener Langslet.³⁹³ Mange har ment at den isolerte opplæringen, mangel på venner og morens død resulterte i kontaktproblemer, bak sitt sjarmerende ytre var Christian Frederik et ensomt menneske som hadde vanskelig for å stifte vennskap, hevder Langslet.³⁹⁴

Langslet hevder at Christian Frederik hadde svært gode evner og tidlig utviklet stor selvsikkerhet.³⁹⁵ Hans selvsikkerhet medførte trolig at han hadde overdreven tillit til egne evner slik at han mente at han kunne lede felttoget, samtidig som hans kontaktproblemer hindret ham i å søke erfarne samtalepartnere som kunne gi ham råd om krigføringen. Da

³⁹¹ Meydell 1860, 384.

³⁹² Lars Roar Langslet, Christian Frederik. Konge av Norge (1814), Konge av Danmark (1939–48). Del I. (Oslo: J.W. Cappelen, 1998), 26.

³⁹³ Langslet, 32.

³⁹⁴ Langslet, 23.

³⁹⁵ Langslet, 28.

statsrådet anbefalte ham å overlate krigføringen til en av brigadesjefene av slo han. Christian Frederik hadde ingen grunnleggende militær opplæring eller praktisk erfaring fra krigsoperasjoner å trekke på da han kom til Norge. Han hadde riktignok gjort tjeneste ved garnisonen i Pløen 1805–7 og hadde utført sine plikter uklanderlig, men heller ikke mer, hevder Langslet.³⁹⁶ Christian Frederik var ingen militær av legning og, i motsetning til sin fetter Frederik VI, manglet han interesse for militære anliggender. Han var for god og for bløt til å være kriger, hevder Motzfeldt.³⁹⁷

Som generalstabssjef var Sejersted en svært viktig person i den øverste ledelsen. I en samtale med Carl Johan skal den østerrikske utsending Baron Steigentesch ha sagt at Sejersted har kunnskaper, men at han kun er sterk i teorien og fører krig etter bøker. ”Som Stabschef betragtet er han ei skikket til at indgive kraftige Beslutninger, ligesaa lidt som til at staalsette Prindsen, naar Energi er nødvendig.”³⁹⁸ Meydell gir uttrykk for det samme syn når han sier at Sejersted visstnok var den av sjefene som hadde de beste strategiske innsikter, men han var utvilsomt meget ”ensidig i sine Anskuelse og havde neppe den fulkomne Energi og Charakterstyrke” som kunne vært ønskelig.³⁹⁹ Kongen manglet derfor en sterk rådgiver som han kunne lyttet til og som kunne gi ham de riktige militære råd med faglig militær tyngde og autoritet. Det hadde vært naturlig da krigen var et faktum at den militært uerfarne kongen hadde søkt råd hos en eller annen, men det var ikke tilfellet. Ingen, absolutt ingen hadde hans fortrolighet, hevder Motzfeldt.⁴⁰⁰ Samhold og tillit mellom medlemmer i en overkommando er sentralt for å få den til å fungere effektivt. Kongenes kontaktproblemer preget trolig overkommandoens virksomhet i alvorlig grad.

Kongen synes å ha lyttet mer til sine personlige rådgivere enn til generalstabens erfarne eldre offiserer. Kaptein Holsten, som var ung marineoffiser og neppe kan betegnes som særlig sakkyndig i landkrig, synes å ha vært kongens mest betrodde rådgiver, hevder Lindbäck-Larsen.⁴⁰¹ Det er symptomatisk at kongen, etter det gjennomgåtte materialet å dømme, aldri holdt krigsråd i løpet av felttoget. Istedenfor for å oppmuntre snakket ikke kongen med sine

³⁹⁶ Langslet, 37.

³⁹⁷ Aubert, 23.

³⁹⁸ Gjengitt i Aall, 488. Note 1

³⁹⁹ Meydell 1860, 368. Note.

⁴⁰⁰ Aubert, 40.

⁴⁰¹ Lindbäck-Larsen, 431.

nærmeste sjefer om annet enn hærens mangler og utilstrekkelighet, skriver Motzfeldt.⁴⁰² En svak leder legger gjerne skylden på andre og på utenforliggende forhold, med moderne språkbruk kalt fluktargumentasjon.

Christian Frederik overtok personlig ledelsen av hæren 3. august, men hadde ikke de nødvendige egenskaper som skulle til for å være kommanderende general under ett felttog. Han hadde fått ordet på seg at han var feig og redd, det måtte være tungt å bære for en ung fyrste som hadde ridderlig krigerære og mannsmot som fremste standkrav. En kan vel si at det manglet på den harde og brutale krigsviljen, han var en mann for det fredelige, helst det forfinte kulturlivet, og avskydde krig og blodsutgytelse, hevder Bergsgård.⁴⁰³

I alle kriger har feltherren avskjediget sjefer som viser seg udugelige. Dette skulle også Christian Frederik ha gjort, statuert et eksempel og vist hvem som var sjefen.⁴⁰⁴ Han var alt for overbærende med mange som skulle vært refset for sine mange ”Efterladdenheder og ennu verre Ting” som de hadde gjort seg skyldig i, hevder Motzfeldt.⁴⁰⁵

Felttoget ble ikke oppgitt av militære grunner. Det var kongen som ga opp, trolig fordi hans motstandskraft var brutt. Truslene fra stormaktskommisærene ser ut til å ha knekket ham, hevder Bergsgård.⁴⁰⁶ Aall sier det slik:

[...] Kongen indsa Nødvendigheden af at give efter for Overmagten, og Hørte intet Raad mere, som havde til Hensigt at forlænge Selvstændighedskrigen, om hvis Udfald han liden Tvivl meer nærede. Ordres og Contra-Ordres krydsede hverandre, men hans Plan at træde tilside, naar det kunde skee med Ære, syntes urokkelig, hvor meget Vankelmod der end tilsyneladende herskede i hans Beslutninger[...].⁴⁰⁷

Aall legger til at kongens forhold i de få ukene krigen varte, måtte ha vært en gåte for hans omgivelser og visstnok uriktig fortolket av disse.

⁴⁰² Aubert, 40.

⁴⁰³ Bergsgård, 102.

⁴⁰⁴ Prins Chrisitan August fratok generalmajor de Seue kommandoen og sendte ham hjem etter retretten fra Lier i 1808. Hans brigade ble drevet tilbake over Glomma, og de Seue fikk ansvaret for retretten fordi han ikke hadde vært ved fronten. Prinsen beskyldte ham for å være redd. Saken vakte stor oppsikt i samtiden.

⁴⁰⁵ Aubert, 24.

⁴⁰⁶ Bergsgård, 68.

⁴⁰⁷ Aall, 489.

5.2 OPERATIV LEDELSE

Den norske hær hadde som sin taktiske doktrine bevegelighet og omgåelse av fienden. Dette kommer klart til syne i Staffeltes plan for angrepet fra Kjølén mot Tistedalen, den omfattet to omgående bevegelser, den lengste var 12–15 km og gikk øst for Femsjøen. Et annet eksempel er Krebs' angrep mot Matrand. De norske avdelingene var utdannet for en slik taktikk og viste flere ganger at de kunne ta seg frem i ulendt terreng. Denne taktikken innebærer at ledelsen må gi slipp på detaljkontrollen og stole på sjefene som utfører oppdraget. Undertiden må en unnvære kontrollen i flere dager, et godt eksempel er jegerdivisjonene til kaptein Haxthausen ved angrepet mot Matrand. Det fundamentale ved en slik taktikk er langsiktighet. Mangel på langsiktighet var en avgjørende svakhet ved norske øverste ledelse.

Årsaken til at rømmingen av Svinesund og kampene ved Lier er behandlet relativt detaljert, er at hendelsene er typiske eksempler for mye av det som hendte under felttoget. Det viste seg at det var en ganske vanlig handlemåte blant de høyere norske offiserene som førte kommando over stridende avdelinger, å be neste nivå i kommandokjeden om å ta beslutninger som de i mange tilfelle kunne tatt selv. Mange av offiserene vegret seg tydeligvis for å ta selvstendige viktige beslutninger og ba neste nivå om direktiver. Nest høyere instans sendte gjerne kopi av sin beslutning til overkommandoen. På denne måten ble overkommandoen "neddyngt" av operative meldinger som de tok beslutninger på, og besvarte, og når svarene kom fram til den opprinnelige utsteder hadde situasjonen forandret seg. Dermed oppsto det mange ordre og kontraordre som medførte både misforståelser og feildisponeringer som kunne vært unngått.

Ved Svinesund sto major Butenschøn, sjef for den norske eliteavdelingen Norsk Jegerkorps som besto av erfarne gevorbne kompanier – norske elitetropper. En skulle tro at sjefen for en slik avdeling kunne ta selvstendige beslutninger og ikke bokstavlig talt "stikke av" fra en taktisk svært gunstig stilling uten å ha løsnet et eneste skudd. Hadde svenske tropper kommet bak ham, kunne denne eliteavdelingen tatt en retrett gjennom terrenget, ute av rekkevidde for svenske tropper, riktignok uten de tre kanonene. "Denne retræt uten kamp vakte megen misnøie i hæren baade da og senere," mener Angell.⁴⁰⁸ Kaptein Rosenørn forsvarer imidlertid Butenschøns beslutning og hevder at stillingen var kritisk.⁴⁰⁹ Hovedpoenget er at Butenschøn trakk seg tilbake for tidlig, ikke at han trakk seg tilbake. Jegerkorpset viste sine kvaliteter sør

⁴⁰⁸ Angell, 268.

⁴⁰⁹ Ødegaard, 105.

for Sekkeland. Her sto i en taktisk gunstig stilling og kastet en overlegen svensk styrke tilbake. De hadde sikkert kjempet godt ved Svinesund også om de hadde fått ordre om det.

Oberstløytnant Krebs er i denne sammenheng atypisk, han handlet etter beste evne og sendte melding om hva han gjorde, han spurte ikke om hva han burde gjøre. En av grunnene til at han fikk operere så selvstendig, er den lange avstanden til hovedkvarteret (ca 12 mil). Christian Frederik og overkommandoen hadde ingen mulighet til å detaljkontrollere Krebs, de kunne bare gi langsiktige strategiske, ikke taktiske retningslinjer. Kaptein Spørch, og flere offiserer med han på lavere nivåer, var av samme støpning som Krebs, de handlet, og spurte ikke overordnet instans om hva de skulle gjøre.

Et annet typisk trekk er overkommandoens detaljstyring av troppene. Den ”kortslytting” ofte kommandolinjene til brigade-, gruppe- og endog bataljonssjefer og ga ordre direkte til deres underlagte avdelinger om hvordan de skulle disponeres. På denne måten berøvet man underordnede sjefers handlingsrom og fratok dem ansvar og selvstendighet, noe som strider mot anerkjente lederprinsipper. Staffeldt skal ifølge Olaf Rye ha sagt ved Ise bru: ”Har De ikke sett min brigade? Jeg har før hatt en. Nå vet jeg ved gud ikke hvor den er.”⁴¹⁰ Selv om dette trolig ble sagt i frustrasjon over den beskjedne rolle han hadde fått som reserve bak fronten på dette tidspunktet, så gir det et godt innblikk i hvordan det føltes å bli overstyrt og til dels umyndiggjort av overkommandoen. Man kan hevde at overkommandoen, i stedet for å lede den norske hær gjennom fem brigadesjefer og tre gruppesjefer, i noen grad overtok ledelsen av mange av de bataljoner, eskadroner og batterier som deltok. Dette medførte et høyt detaljnivå og at det ble for mange avdelinger å kontrollere – kontrollspennet var for stort.

Hendelsene ved Kjølén har vært mye diskutert og spilte en hovedrolle i rettssaken mot Staffeldt. De gjenspeiler endringen av fokus i forsvarsplanen. Ifølge kongens direktiv av 2. juni skulle det føres oppholdende strid tilbake til Glomma. Det var dette de fåtallige norske styrkene gjorde etter beste evne i starten av felttoget. Senere ville overkommandoen trolig ha et seigt fremskutt forsvar uten at det var avsatt tilstrekkelig ressurser til dette. En kort oppsummering av hendelsesforløpet vil derfor være hensiktsmessig. Den første ordren fra overkommandoen om angrepet den 1. august var bygget på et feilaktig bilde av situasjonen. I første omgang dreide det seg om et angrep mot Enningdalen, senere om å gjenerobre de

⁴¹⁰ Sitert i Lindbäck-Larsen, 393.

taktisk sterke stillingene bak Svinesund og Tistedalselva. Dette var ikke mulig med de styrkene som sto til rådighet. Både Staffeldt og Stabell hadde forstått det om formiddagen 2. august. Den 3. august var også overkommandoen klar over grensen for de alternative mulighetene som forelå. Det var nå kun en lokal seier som var mulig, og overkommandoen ønsket å utnytte muligheten. Hvor langt fram angrepet skulle gå var da ikke lenger så viktig.

Det nye formålet med angrepet kom imidlertid ikke klart nok fram. Stabell kan ikke ha vært klar over det, noe hans angrepsplan viser. Planen førte troppene rent marsjteknisk fram til Tistedalen, men han mente at dette mål kunne bringe troppene i ulykke fordi retretten ble svært problematisk, ser man på kartet, er det ikke vanskelig å slutte seg til dette syn. Var Staffeldt klar over den endrede målsettingen? Det er et ubesvart spørsmål. Lindbäck-Larsen mener at heller ikke Staffeldt synes å være helt på det rene med overkommandoens reduserte krav.⁴¹¹ Spørck kom for sent tilbake til Kjølén til å kunne gi Staffeldt frihet i valg av mål. Navnet Tistedalen margstjal trolig tankene, kongens urettferdige kritikk av Spøcks og Butenchøns handlinger må ha hatt betydelig psykologisk virkning. Gjennomføringen av planen ble umulig i det øyeblikk den første svenske bataljonen kom fram til Kjølén 4. august. Avgjørelsen om å avbryte det planlagte angrepet mot Veden var derfor militærtaktisk riktig.

Men det var en annen mulighet. Fienden som Staffeldt skulle angripe i Tistedalen, sto nå rett foran ham den 4. august. Det var oppstått en mulighet for å utføre overkommandoens ordre på en langt enklere måte. Han kunne angrepet de svenske styrkene foran seg! De norske styrkene besto av fire bataljoner og ett batteri mot svenskenes to, sannsynligvis svakere, bataljoner. Svenskenes nærmeste støtte lå ca 10–12 km unna.⁴¹² Staffeldt var tydeligvis ingen risikotaker, han var ikke av samme støpning som Krebs og grep ikke den gode muligheten.

De norske avdelingene var nesten alltid henvist til å føre forsvarskamper i fremskutte stillinger hvor de ble involvert i til dels kraftig strid. Selv om de norske styrkene oppnådde en lokal seier, måtte de trekke seg tilbake forårsaket av det vidstrakte operasjonsområdet som det norske terrenget utgjør. Unntaket var operasjonene syd for Kongsvinger, her oppnådd Krebs strategiske resultater av sin resolute ledelse av troppene. Dette støtter opp under uttalelsene til de to brigadesjefene – Arenfeldt og Hegermann – i statsrådet 13. august om at betingelsen

⁴¹¹ Lindbäck-Larsen, 326–327.

⁴¹² Lindbäck-Larsen, 327.

for man med hell skulle fortsette krigen var at ”operasjonene igjen ledes med enhet og kraft”.

Forestillingen om nordmenn i jegerkjeder mot svensker i sluttet tropp bygger på sviktende analyser av hendelsene. En gjennomgang av trefningene har vist at begge parter opererte både med jegerkjeder og sluttede infanterilinj, alt avhengig av situasjonen. En av årsakene til feiltagelsen er trolig at historikerne var opptatt av å beskrive helheten og ikke har hatt nok kunnskaper om tidens militære forhold, hevder Holm.⁴¹³ En annen årsak til at historikerne har vært opptatt av jegerstriden, kan være at den var ny, spennende og heroisk. De gamle tradisjonelle stridsformene tilhørte fortiden, det vil si dansketiden. Dette var en fortid man under den gryende nasjonalismen rundt forrige århundreskifte ville distansere seg fra. Holm mener at jegerens ”frie strid” kan ses på som symbol på det nye frie Norge i 1808–14.⁴¹⁴

Det foreligger lite informasjon om de frivillige oppbud – folkebevæpningen, kystvernet og bykompaniene – og deres innsats i krigen. Bortsett fra ved kampene i Tistedalen og Ingedal finnes det også svært få opplysninger fra operasjonsområdet. En kan derfor konkludere med at de frivillige avdelinger spilte liten rolle i Smålenene, og at de ellers i landet løste sin oppgave, men ble ikke satt på alvorlig prøve, mener Lindbäck-Larsen.⁴¹⁵

Kavaleriet ble vesentlig brukt til oppklaring og ordonnanstjeneste. Hesteavdelingene ser ut til å ha blitt satt inn når fienden trakk seg tilbake, hevder Holm.⁴¹⁶ Kampene ved Lier i 2. august er et godt eksempel. Dragonene kjempet også til fots og forflyttet seg på hesteryggen.

I det etterfølgende vil jeg foreta en kort analyse av de enkelte kampene. Det norske stillingsvalget ved Ingedal ser litt underlig ut i første omgang. Foran stillingen ligger store åpne områder som ville gi en fiende muligheter for utgruppering på linje. Ville ikke for eksempel defileet ved Øiestad være et bedre valg? (Se kart 2.4). Stillingen var imidlertid ikke valgt for å utkjempe et slag, hensikten var å sinke fienden. Foran stillingen var det en liten elv som det ville ta tid for fienden å passere, og bak stillingen smalner terrenget sammen, noe som ytterligere ville forsinke en fremrykkende linjeforrasjon. En velordnet retrett var således sikret. Trefningen i Ingedal er en av de få her i landet fra denne tiden hvor liniærtaktikken

⁴¹³ Holm, 158.

⁴¹⁴ Holm, 159.

⁴¹⁵ Lindbäck-Larsen, 483.

⁴¹⁶ Holm, 12.

virkelig kommer til syne i sin sanne stridsform: tre bataljoner ble utgruppert på linje! Svenskene gikk på over hele fronten, men prøvde iherdig å utflankere de norske styrkene. Dette var en velkjent taktikk og førte nesten alltid til at motstanderen fikk problemer.

Fra kampen ved Ingedal fortelles det en historie om Schleppegrell. Da divisjonen hans mot slutten av kampen ble hardt presset av fienden, ble han stående lengst fremme. Han hoppet da opp på en trestubbe og ropt over mot svenskene: ”Her staar løytnant Schleppegrell, som er ladet i stikken av sine egne; giv meg en Kugle.”⁴¹⁷ Analogien med Dreyer i 1808 er åpenbar. Det manglet ikke på personlig mot hos mange av de lavere offiserene.

Kråkerøys nordlige del ble ikke forsvart med den kraft som situasjonen krevde og som var fullt mulig. Det var en svakhet at den norske styrken ikke disponerte artilleri. Festningen var anlagt for forsvar mot angrep fra øst og var ikke planlagt for forsvar mot angrep over Kråkerøy. Foran byen lå fortet Isegran som var lagt slik at det kunne beskytte begge elveinnløp. Kanonene på fortet var imidlertid fjernet og brukt ved overgangene over Glomma lenger nord.⁴¹⁸ Ut fra et militært synspunkt er det imidlertid mye Hiermann og Hals kunne gjort om de virkelig hadde villet handle og etablere et innbitt forsvar, eller fått klar ordre om å forsvare festingen til det ytterste – uansett konsekvenser. Det var ikke gjort fortifikatoriske forberedelser for forsvaret av Kråkerøy. Fra naturens side egner øya seg godt til forsvar. Den nordlige delen har steile åsrygger som kunne ha blitt utbygget til kraftig forsvar med voller og treskaner og gjort vanskelig å storme ved forhugninger. Linjen Rød Isegran peker seg naturlig ut.⁴¹⁹ Både soldatene og byens borgere kunne vært benyttet til fortifikasjonsarbeidet. Hals kunne ha flyttet kanoner fra festningen over på Huth og Isegran for å beskytte innseilingen. Et heltmodig forsvar av Fredrikstad, på samme måten som av Fredriksten, ville for ”det hele felttog og nationen bagefter hatt den største betydning,” hever Angell.⁴²⁰

Den norske stillingen ved Rakkestad viste sin svakhet ved at den kunne omgås i høyre flanke, og dermed vanskeliggjøre en eventuell retrett. Veggen ved høyre flanke gikk langs elva og det var lett for ingeniørtropper å komme fram og slå ei bru utenfor rekkevidde av de norske styrkene. En mulig løsning ville være å legge en divisjon på høydedraget vest for elva for å

⁴¹⁷ Reynolds, 126.

⁴¹⁸ Kanonene ble demontert 20. juli. Lindbäck-Larsen, 332.

⁴¹⁹ Lindbäck-Larsen, 332.

⁴²⁰ Angell, 276.

gjøre det vanskelig for svenskene og kommer over. Mangel på norsk lengtrekkende artilleri var også en svakhet. Rakkestadstillingen var ment som et forsvar med hensikt å sinke, ikke stanse fienden. Stabell våget trolig ikke å stole på III/Akh. som hadde gjort mytteri. De to opprørske divisjonene ble sendt tilbake til Langnes og Grønsund, resten av bataljonen holdt han tilbake, sier Lindbäck-Larsen.⁴²¹ Dette svekket det norske forsvaret ved Rakkestad.

Et resolutt og fleksibelt forsvar med motstøt i de avgjørende øyeblikk avverget det svenske angrepet ved Lier. Krebs hadde lært av kampene ved Lier i 1808 hvor svenskene seier skyldtes et gjennombruddsangrep mot skansens venstre flanke. Han plasserte to amusetter her, og disse grep avgjørende inn mot det svenske angrepet. I tillegg hadde de norske styrkene rikelig med ammunisjon, noe de ikke hadde i 1808 hvor en av årsakene til nederlaget nettopp var mangel på ammunisjon.

Krebs iverksatte en ”klassisk” dobbelt omfatning med marsjer gjennom terrenget ved angrepet mot Matrand. Planen var ambisiøs, men viser hvor stor tillit Krebs hadde til at avdelingene kunne opptre selvstendig og klare den kompliserte operasjonen som stilte store krav til de kommanderende offiserene. Planen var også risikabel, styrkene var delt i tre kolonner som kunne angripes og slå enkeltvis.

Det taktisk dyktige ved Krebs’ angrep mot Matrand var at han søkte å overfløye de tallmessig overlegne svenske troppenes venstre flanke i stedet for å presse på i mot sentrum. I sentrum hadde svenskene overlegen ildkraft bestående av en bataljon, med ytterligere to liggende bak. Kampene ved Matrand og Skotterud var det blodigste og mest sagnomsuste fra krigen i 1814. De viser den norske hærs evne til å marsjere langt og fortsatt ha kapasitet og vilje til å kjempe. En marsj på 20 km nattestid i vegløst terrenget med full feltoppakning, for umiddelbart å gå til angrep på en overtallig fiende er en imponerende prestasjon. Krebs fikk senere tilnavnet ”Helten fra Matrand”.

Schrøder disponerte en styrke på ca 1800 mann ved Sannesund.⁴²² En rekognosering innover Rolvsøy ville gjort det klart at det ikke truet noen fare fra den kanten. Dette ble ikke gjort, og det var en alvorlig militærtaktisk feil. Tilbaketrekningen virker panikkartet. Schrøder sto i en svært sterk stilling med god artilleristøtte, og det riktige hadde vært å føre et kraftig forsvar.

⁴²¹ Lindbäck-Larsen, 360.

⁴²² Styrken var på ca 12 divisjoner, batteriet Dahm og et fastmontert batteri. Linbäck-Larsen, 390.

Kampene ved Sande er interessante fordi de viser resolutt og uredd opptreden fra flere navngitte yngre offiserer på løytnantsnivå. De handlet ut i fra egen bedømmelse av den operative situasjonen, og valgene var vellykkede. Da avløsningen av feltvaktet kom frem, besluttet sjefen for vaktavløsningen å bli stående slik at det nær forestående svenske angrepet ble møtt av to vaktlinjer. En av de fremskutte divisjonene måtte ha skriftlig ordre for trekke seg tilbake over brua, det viser selvtillit og mot. Da det svenske angrepet truet amusetene som lå nede ved strandkanten, ble de reddet ved at en divisjon løp i springmarsj ned for å redde dem. Det skortet det tydeligvis ikke på initiativ og kampvilje hos de lavere offiserene.

At det var mulig å skyte inn i skansen ved Langnes fra overhøyde, viser at den var uheldig lagt i terrenget. Skansen var bygget året før, men tiden var i ferd med å løpe fra den. Mer langtrekkende geværer som svenskene skal ha fått fra Frankrike og bedre krutt var årsaken.⁴²³

Kjølborg bru var et strategisk viktig knutepunkt og ble angrepet tre ganger. Det første angrepet 8. august må betraktes som en rekognosering. Angrepet 9. august var et større angrep med tre og en halv bataljon. De norske styrker sto fast og motsto angrepet. Under angrepet den 14. august var de svenske styrkene tallmessig overlegne og drev de fåtallige norske styrkene tilbake. De norske styrkene kjempet godt, men tapte på grunn av mannskapsmangel, ikke på grunn av feil taktikk, mener Holm.⁴²⁴

5.3 OFFISERSKORPSET OG SOLDATMATERIELLET

Datidens følelse av norskhet må ikke forveksles med nåtidens. Det var bare en statsmakt, representert ved kongen, og alle statsinstitusjoner hadde sin legitimitet fra ham. Alle offiserer sverget faneed til kongen. Før 1814 var de danske undersåtter selv om de følte seg norske eller var født i Norge. Historikeren Lars Borgersrud hevder at man med moderne begreper kan kalle hæren frem mot 1814 for en dansk kolonihær. Det var ikke noe merkelig at kolonilandets offiserer som var satt til å gjøre tjeneste ute, ikke følte noen lojalitet til folket i koloniene, mener han.⁴²⁵ Krigsskolen som ble etablert i Norge, hadde til formål å skape dyktige og lojale danske offiserer, ikke rebelske norske.

⁴²³ Angell, 316. Jfr. Holm, 146.

⁴²⁴ Holm, 149.

⁴²⁵ Lars Borgersrud, *Konspirasjon og kapitulasjon*, (Oslo: Oktober, 2000), 29.

Mange av de høyere offiserene hadde tjenestegjort i Danmark og hertugdømmene og var kjent med den norske militære styrke i forhold til andre land. Blant disse var ikke håpet om en heldig utgang på krigen mot Sverige så stort, hevder Bjørlin.⁴²⁶ Det gjeldende beordrings-systemet var basert på streng ansiennitet som sammen med utilstrekkelige pensjoner førte til at de høyere offisersstillinger i betydelig grad var besatt med alderdoms-svake og skrøpelige offiserer som var uskikket til tjeneste både i krig og fred.⁴²⁷ ”Det dyktige folk i leddet lytter ikke til slike menn,” skriver Staffeldt i 1808.⁴²⁸

Beslutningen om retretten fra Rakkestad vakte voldsom forbitrelse og skuffelse og tok hardt på moralen blant troppene. Angell hevder at kongens flammende tale lød som den ”bitreste haan paa den sørgelige retræt over Glomma”.⁴²⁹ Talen var mottatt med begeistring, nå lød det bare spottende bemerkninger om den. Rykter om forræderi spredde seg spontant. En offiser i Opplandske Regiment forteller i et brev at han den 5. august var på feltvakt da han fikk ordre om å trekke seg inn til sin divisjon, da han til sin store forundring fant at hele armeen retirerte til Grønsund for å gå over der. Han fikk høre årsaken. Da han passerte fronten av bataljonen, red Staffeldt forbi, og ”kaptein Holck ropte til bataljonen av full hals: ‘Skyt ham den hund! Og går ikke skuddet av, så stikk ham bakfra!’ Man fortalte straks høyt at vår stilling og ethvert skritt vi foretar oss, er forrådt av de to kjeltringer, Staffeldt og Haxthausen”.⁴³⁰ Det fortelles at etter kampene ved Sande var telemarkingen løytnant Olav Rye villvond, han sprang opp på en stein og ropte: ”Den som kan skaffe meg Staffeldt levende eller død, skal faa ti daler af min egen pung.”⁴³¹

Stemningen bak fronten var ikke nådig. Beskyldninger mot den militære ledelsen om å være bestukket og betalt av svenskene florerte. Staffeldt ble ansett som den ansvarlige for retretten fra Rakkestad, og folk kjente til historien om kaptein Holch som i raseri hadde oppfordret troppene til å skyte ham, sier Borgersrud.⁴³² Han ble møtt med angrep og demonstrasjoner da han kom hjem til Larvik slik at han måtte flykte. Den 19. august var det uroligheter i Kristi-

⁴²⁶ Bjørlin, 46.

⁴²⁷ Bjørlin, 42.

⁴²⁸ Gjengitt i Bjørlin, 42.

⁴²⁹ Angell, 288.

⁴³⁰ Gjengitt i Lindbäck-Larsen, 351. Staffeldt var født i svensk Pommern, det er rimelig å anta at dette gjorde det lett å beskyldte ham for å være bestukket av svenskene.

⁴³¹ Reynolds, 129. Episoden er ifølge forfatteren bekreftet av en navngitt fut som var vitne til hendelsen.

⁴³² Borgersrud, 35.

ania og Haxthausens hus ble angrepet av demonstranter.⁴³³ Han var ikke hjemme, og folkemengden dro til landstedet hans på Frogner, hvor han så vidt unngikk å bli lynsjet. Den rasende folkemengden ble stoppet ved at den på stedet ble lovet at det skulle nedsettes en kommisjon for å utrede hans virksomhet. Dagen etter ble han fratatt alle embeter.

Ved en statsrådsbeslutning ble det allerede 26. august 1814 nedsatt en overkrigskomisjon ”for at undersøke de mulige uordener og formodentlige feil, hvorover den offentlige stemme saa høilig beklage sig”.⁴³⁴ Mandatet gir tydelig inntrykk av hvordan folkestemningen var. Også innen Høyesterett var de forskjellige meninger representert. Flertallet fant at flere av de ledende offiserene ikke hadde vært stillingen voksen, ikke ført krigen med tilstrekkelig kraft og delvis ikke fulgt de gitte ordrer. Mindretallet la skylden på Christian Frederik, i det han helt fra først av ikke tenkte på noen alvorlig kamp, og at offiserene bare fulgte hans taktikk.⁴³⁵

På slutten av 1816 kom sakene til generalløytnantene Haxthausen og Staffeldt, oberstløytnant Hals, major Schrøder og kaptein Grüner opp i Høyesterett.⁴³⁶ Haxthausen ble frifunnet fra påtalen om ikke i tilstrekkelig grad å ha sørget for armeens forpleining.⁴³⁷ Staffeldt ble dømt til døden. Tiltalen var omfattende, men hovedårsaken var at hans manglende adlydning av ordene angående operasjonene ved Svinesund og Kjølen. Hals ble dømt fra liv og ære for å ha overgitt Fredrikstad festning uten tilstrekkelig grunn. Schrøder ble frifunnet for tiltalen om retretten fra Sannesund. Kaptein Grüner ble frifunnet for tilbaketrekningen på Kråkerøy.⁴³⁸ Staffeldt ble nærmest gjort til sydebukk, og dommen mot ham synes noe urettferdig. Begge de dødsdømte ble senere frifunnet av Carl Johan.

Sviktet de norske offiserene i 1814? Gjennomgangen av felttoget viser at det var noen enkelt-individer som sviktet i avgjørende øyeblikk. Få hendelser vakte større oppsikt i samtiden enn overgivelsene av Kråkerøy og Fredrikstad. Både Hiermann og Hals ble betraktet som forrædere og kujoner.⁴³⁹ Hendelsene var svært uheldig for offiserskorpset fordi det stigmatiserte mer eller mindre alle de norske offiserene i folkets øyne. Det er langt flere

⁴³³ Bergsgård, 108.

⁴³⁴ Hallager, 82.

⁴³⁵ Hallager, 119.

⁴³⁶ Hallager, 116. Disse offiserer var i overensstemmelse med eget ønske tiltalt for overkrigskommisjonen som avsa dom 15. mars 1816. Her ble Haxthausen og Hals frifunnet, Schrøder dømt og Hals og Grüner frifunnet for videre tiltale. Saken ble anket til høyesterett.

⁴³⁷ Med 5 mot 5 stemmer, formannens stemme ble avgjørende.

⁴³⁸ Hallager, 119.

⁴³⁹ Meydell 1860, 369. Aall, 494.

eksempler på resolutt og heltemodig opptreden, spesielt på løytnants- og kapteinsnivå, men disse fikk ikke samme oppmerksomhet. De høyere offiserer hadde ikke samme frihetsgrad til handlig som de lavere. Da Staffeldt ble kritisert fordi han ikke umiddelbart kom Spørck til hjelp i Tistedalen, forsvare han seg med at han ikke hadde noen selvstendig overkommando, men måtte adlyde kongens ordre. Å bryte den ville være å gjøre seg skyldig i lydighet mot en overordnet. Kongens ordre ble fulgt av offiserene, i mange tilfelle til siste bokstav. ”Kongens Ordres lød overhode paa at vige for Overmagten, og disse meddeltes de underordnede Kommandeurer, der stundom altfor bogstaveligen adløde Befalingen,” hevder Aall.⁴⁴⁰

Offiserskorpset som helhet sviktet ikke i 1814. En håndfull offiserer sviktet i de avgjørende øyeblikk, slik vil det alltid være i en krig. Det deltok imidlertid 500 offiserer som var villige til å kjempe for Norges sak under felttoget om de hadde fått anledning til det. Den som sviktet var kommanderende general – kongen.

Det norske soldatmateriellet var godt. Omdømmet blant de svenske offiserene som deltok i felttoget i 1814 er entydig i en slik vurdering. Det svenske inntrykket var at de norske soldatene var et herdet og modig folk, vant med forsakelser, mener Björnin.⁴⁴¹ C.O. Palmstierna, som tjenestegjorde som stabsadjutant under krigen i 1814 og som siden i flere år besøkte Norge som Essens adjutant mens han var riksstattholder, betraktet det norske kavaleriet som udugelig. Unntaket var det gevorbne ridende jegerkompaniet. Rytterhestene ble ødelagt i kvarteret der de ble kjørt med for tunge vogner, og rytterne kunne ikke ride, i hvert fall ikke vende eller slutte geledd. Ellers var de ”flinka och agila”, og kunne ”simma og vore viga [kjappe o.a.]”.⁴⁴² De kunne ha blitt utmerkede avdelinger, sier han, om de hadde fått mer trening og om hestene hadde vært håndtert bedre. De norske soldatene var etter hans mening generelt sett bedre enn den svenske, men dårligere enn Smålandsregimentene. Troppene hadde lett for å forstå, var lette på foten og utholdende.

Under beleiringen av Fredriksten deserterte det 27 mann av en besetning på 900. De som deserterte, hadde som regel bopel i nærheten. Det var også tilløp til mytteri og desertering i noen avdelinger som deltok felttoget. Dette kan i stor grad henføres til avdelinger som om sommeren hadde ligget ved Fredrikstad, Fredriksten og Hvaler samt i grensetraktene syd for

⁴⁴⁰ Aall, 493.

⁴⁴¹ Björnin, 41–42.

⁴⁴² Sitert i Björnin, 43.

Kongsvinger, altså i de områder som hadde vært mest eksponert for svensk propaganda.⁴⁴³ Da Stabell kom tilbake til Degernes 5. august, fant han at noen avdelinger hadde gjort mytteri. Det dreide seg om to divisjoner og trolig regimentsartilleriet – samtlige fra III/Akh. – som var på sine hjemtrakter.⁴⁴⁴ Mytteristene hevdet at hjemmet deres ble ødelagt av fienden, og her sultet de og kunne ikke stå seg mot overmakten. Stabell fikk brakt orden i den forstand at han fikk satt divisjonene i marsj tilbake til Rakkestad. Men mange rømte om natten, og folkene satte seg ofte ned og sa at de ikke orket å gå lenger hvis de ikke fikk mat.⁴⁴⁵

5.4 FORSYNINGER OG MATERIELL

Allerede den 4. august kom de første meldinger om proviantvanskeligheter og at avdelinger var utslitt av vakthold og bivuakking.⁴⁴⁶ De norske troppene hadde som nevnt fått utlevert proviant etter fredsregulativet for 10 dager ved mobiliseringen 29. juli. Det kunne derfor forventes at dagene før 8. august måtte være kritstiske da de hadde fått proviant som var lite egnet for feltbruk. Slik ble det også. For de fleste avdelingene i Stabells, Butenschøns og Arnfeldts tropper ble det meldt om alvorlige vanskeligheter. Det har vel neppe vært noe bedre hos Staffeldt, hevder Lindbäck-Larsen.⁴⁴⁷

Det finnes flere beretninger om klager på matforsyningen. Den gamle jegersoldat, Olav Ommundsson, forteller:

Sidan fekk me 6 pund brød til 5 dagar, dette brødet var på form som ein murstein, og det var ikkje halvsteikt eingong. Dertil fekk me 2 eller 3 pund rundtorsk som var så ul, so ei mus makeleg hadde kunne ganga millom ryggbeinet og buken; me kunne ikkje svelga denna turre torsken utan vatn til. Annankvar lønningdag fekk med attpå 3 graabeinssildar, som var både gule og stive og det var ikkje fritt dei var ein grand raatne, og saa fekk med 6 potter havremjøl. Meir fekk me ikkje korkje no eller fyrr paa Sumaren.⁴⁴⁸

Olav Ommundsson deltok i kampene ved Rakkestad 6. august. Han forteller at under retretten måtte de bære mange av kompaniet ”så trøtte og utsvoltne var dei”, og da de kom til Grønsund, fikk de endelig mat ”men daa var me utsvoltne, so mange vart sjuke, avdi dei tolde

⁴⁴³ Lindbäck-Larsen, 481.

⁴⁴⁴ Aall, 499. Bataljonen var hovedsaklig rekruttert fra området Rakkestad–Skjeberg, videre var en divisjon fra Idd og en fra Berg.

⁴⁴⁵ Lindbäck-Larsen, 360.

⁴⁴⁶ Lindbäck-Larsen, 331.

⁴⁴⁷ Lindbäck-Larsen, 345.

⁴⁴⁸ Angell, 244.

ikkje eta seg mette”.⁴⁴⁹ Reynolds forteller også at ”mange av soldatane måtte dei til slutt bera, so veike og utsvoltne var dei”.⁴⁵⁰ Hele tiden måtte de ligge ute.

Proviaenteringen den 9. august skapte problemer for de avdelinger som hadde vært forsynt fra magasinet i Fredrikstad, spesielt gjaldt dette for Arnfeldts brigade. Moss magasin henviste hans avdelinger til å hente proviant i Fredrikstad så sent som 6.–7. august. Dette ble det etter hvert ryddet opp i. Ved de avdelinger som ble forsynt fra Akershus, gikk provianteringen uten vanskeligheter, men det oppsto forsinkelser på grunn av de stadige troppeforflytningene. Proviaenteringene ble lettere nå som avdelingene var kommet nærmere magasinene, og den 10. august var provianteringen gjennomført ved alle avdelinger, hevder Lindbäck-Larsen.⁴⁵¹

Det ble holdt statsråd i Kristiania 10. august hvor kongen ikke deltok. Lindbäck-Larsen forteller at Haxthausen la fram en gjenpart av rapporten fra Kommissariatkommisjonen av 9. august og at han ikke la skjul på at den forandret det bilde han etter beste vitende hadde gitt 8. august.⁴⁵² Det ble besluttet å foreslå for kongen å overføre 1000 tønner korn fra Bergen til Fredriksvern sjøvegen. Haxthausen fortalte at det var skrevet kontrakter om tre drifter slaktekveg som ville bli levert i september. Statsrådet besluttet å foreslå for kongen å rette et opprop til folket om frivillige sammenskudd av levnetsmidler til hæren. Neste dag ble det holdt nytt møte i statsrådet for å drøfte muligheten for å sikre hærens provianttilgang ut september.⁴⁵³ Det var nok bygg i magasinene, men det manglet 3500 tønner rug. Statsrådet mente rug kunne kjøpes etter innhøstingen og påtok seg ansvaret å skaffe det. Det ble også bestemt å bruke 50 000 rbd til å kjøpe 800 stk slaktekveg.

Referatene fra statsrådet 10. og 11. august viser hvor avhengig man var av kongens beslutninger selv i mindre saker. Det virker underlig på moderne mennesker at ikke statsrådet kunne beslutte å overføre 1000 tønner korn fra en regional provideringskommisjon til en annen uten en godkjenning av kongen. Det forteller oss også mye om krisen i proviant-situasjonen at et så lite kvantum korn – drøye en og en halv dags forbruk for hele hæren – ble behandlet i statsrådet. Dette burde vært en administrativ sak for Haxthausen. Sett på bakgrunn

⁴⁴⁹ Angell, 290.

⁴⁵⁰ Reynolds, 116.

⁴⁵¹ Lindbäck-Larsen, 414. Stabells avdelinger øst for Glomma fikk proviant to dager senere.

⁴⁵² Lindbäck-Larsen, 417.

⁴⁵³ Lindbäck-Larsen, 417.

av møtene i statsrådet 10. og 11. august virker det merkelig at statsrådet ikke ga et mer positivt syn på proviantsituasjonen vis a vis kongen i statsrådet 13. august.

Proviaenteringen 10. august ble bare oppnådd ved troppenes hensynsløse beslaglegging av all den transportskyss de kunne komme over. Transportbøndene fikk utvilsomt lide en god del, og flere avdelinger stilte spørsmålet om de skulle medtas i proviantrekvisisjonen. Det er ikke kjent om det ble gitt tillatelse til dette, men ved Hegermanns brigade ble de gitt full forpleining. Ved den enorme økningen av transportskyss som ble foretatt de første dagene av august, var også den bakere transporttjenesten ganske godt ivaretatt, og transportbyrdene var fordelt over hele Østlandet.⁴⁵⁴ Det var nok hester til både det sivile og det militære behov.

Regimentsartilleriet var infanteribataljonens artilleri, og de hadde kontroll over bruken. Amusettene var lette, og ofte var det disse man klarte å få med seg i ulendt terreng. Det faktum at de stadig ble tatt med, viser at de ble ansett som nyttige. Artilleribatteriene hadde ikke infanteriet kontroll over, de ble disponert av overkommandoen. Ved en gjennomgang av felttoget er det ofte amusettenes inngripen og virkning vi hører om. Under kampene ved Rakkestad reddet soldatene amusettenes ved å spenne seg selv inn i selene og trekke dem med seg. Ved Sande løp en divisjon fram i springmarsj for å beskytte de truede amusettenes. Ved Lier bidro amusettenes avgjørende til å avverge svenskenes angrep mot stillingens venstre flanke. Amusettenes var tydeligvis pålitelige, ved Langnes tålte luntene deres regnvær bedre enn luntene til de større kanonene.

Det var tilstrekkelig mengde artilleriammunisjon i landet. Det var store beholdninger igjen i arsenalene etter at felttoget var avsluttet.⁴⁵⁵ Av geværammunisjon var det ved krigens slutt 1,5 millioner patroner i magasinene etter at avdelingene hadde fått fylt opp sine beholdninger.⁴⁵⁶

Beholdningen av flintsteiner i magasinene ved krigens slutt var bare 150 000.⁴⁵⁷ Det var bestilt 1,5 millioner som ikke var kommet fram ved krigens slutt. Det er vanskelig å si noe om mulighetene til å anskaffe disse i tide. Behovet for flintsteiner ble ikke behandlet i statsrådet.

⁴⁵⁴ Lindbäck-Larsen, 414.

⁴⁵⁵ Lindbäck-Larsen, 108.

⁴⁵⁶ Lindbäck-Larsen, 111.

⁴⁵⁷ Lindbäck-Larsen, 111.

Det var mange klager på kruttet og at flere av geværene var gamle og slitte. Sejersted skriver videre i sitt brev av 3. september 1814 til Overkrigskommisjonen:

[...] og dertil kommer den yderst ringe kvalitet af krigsnødvendighetene, f. Ex. Geværer og Krudt. Vore fiender have gode nye Geværer og fiint riffelkrudt i deres Musquetters patroner, vi derimot have gamle elendige geværer, på nogle faae batallioner nær, og gammelt grovt forligget Krudt uten Kraft.⁴⁵⁸

I juli skriver Norsk Jegerkorps i en rapport at en tredel av kruttbeholdningen var testet ved skiveskyting og funnet god og behørig sterk. Resten av kruttet var derimot etter skyteprøving mot skiver funnet meget svakere, da det på 200 skritt traff lavere på skiven og at det ofte på denne avstanden ”ei gaar gjennom Skivebordene” og at det forurenses så mye at skytteren må pusse riflen for annethvert skudd ”da Kuglen ellers vanskelig gaar ned i Løbet”.⁴⁵⁹

Vi har vitenmål fra de meniges rekker fra kampene ved Lier. Soldatene klagde over at kruttet ikke dugde stort. Skarpskytterne kunne ikke benytte geværene sine til noe særlig nytte over 200 alen, mens svenskene kunne begynne å skyte på 400 alen. Men svenskene skjøt ikke så sikkert som norske jegere og skarpskyttere. ”Svensken var ikkje komen lenger med skjoting i 1814 enn han var i 1808, dei skaut støtt salvor, alle mann paa ein gong; dei norske tok det helst på jægervis og skaut på eigi hand,” forteller Ola Brænd fra Storelvdalen.⁴⁶⁰

Fra Krebs' rapport fra Matrand leser vi at etter slaget var ”nesten hveranden Geværlaas brystfædig”. Kampene hadde vart mer eller mindre sammenhengene i ca syv timer, og med vår kunnskap om flintlåsgeværenes svakheter er det ikke så overraskende at nesten halvparten hadde fått mekaniske problemer. Rapporten indikerer at ved et lengre felttog ville det kunne bli problemer med å få reparert geværene. Verkstedkapasiteten var liten, arsenalene klarte som nevnt ovenfor bare å reparere 2000 geværer i løpet av ett år før felttoget.

Ved krigens slutt var det bare 1100 centner kanonkrutt og 1600 centner geværkrutt i magasinene.⁴⁶¹ Det var iverksatt innenlandsk produksjon av krutt som ville kunne avhjelpe situasjonen noe ved en eventuell forlengelse av krigen.

⁴⁵⁸ Morgenstjerne, VI.

⁴⁵⁹ V. Ødegaard., *Norske Jægerkorp's historie 1788–1888*. (Christiania: Cammermeyer, 1890), 98.

⁴⁶⁰ Aall, 282.

⁴⁶¹ Lindbäck-Larsen, 112.

6 KONKLUSJONER

Den norske hær var betydelig underlegen den svenske så vel finansielt som militært. Hva var det som fikk det norske folket til å kjempe mot overmakten? Årsakene er trolig mange. Overvurdering av egen styrke kan bero på folkets manglende kunnskap om landets virkelige maktstilling og økonomi. Christian Frederiks patriotiske og til dels ganske villedende proklamasjoner bidro trolig ytterligere til at virkelighetsoppfatningen ble mindre realistisk. Minnene fra fordums grensekriger mot Sverige kan ha bidratt til å overdrive egen militær styrke. I tidligere kriger mot Norge hadde Sverige samtidig ligget i alvorlig krig med andre, mektigere stater og hadde derfor ikke sendt sine beste tropper mot Norge. Unntaket var Carl XIIIs angrep på Norge, men da var Sverige krigstrett og utarmet av mange års krig. Det er lett å undervurdere en motstander hvis man aldri har møtt hans fulle militære styrke. Nordmennene hadde hatt den danske militære kapasiteten i ryggen, spesielt den Dansk-norske flåten, før 1814. Dette hadde preget den militærstrategiske tankegangen siden slutten av 1600 tallet. Nå sto Norge helt alene, den fulle konsekvensen av dette hadde trolig ikke påvirket virkelighetsoppfatningen til folket i nevneverdig grad under frigjøringsbegeistringene i 1814.

Hvorfor mobiliserte ikke Christian Frederik hele den norske hær i 1814? Dette har vært diskutert blant militærhistorikerne. I henhold til de beregninger som er utført, kunne den norske hær ved full mobilisering blitt tallmessig på størrelse med den svenske. På krigsfot kunne hæren mønstre ca 41 000 menn i linjen og ca 49 700 når landvernet inkluderes, (se Appendiks 5).⁴⁶² Da vi skulle kjempe ”paa Liv og Død for vor Selvstendighed og Bestaaen”, maktet vi ikke å sette på feltet mer enn omtrent 26 000 mann i hjertet av landet, sier oberst Georg Ræder.⁴⁶³ Årsakene til at ikke hele hæren ble mobilisert er sikkert flere, utstyrsmangel er en av dem. Det var utvilsomt riktig at ikke hele hæren ble mobilisert i februar på grunn av de forpleinings- og innkvarteringsproblemer man hadde. Å mobilisere resten av den norske hær og forflytte dem til operasjonsteateret på Østlandet ville ta tid, og måtte trolig ha skjedd senest i juni for å nå fram i tide.⁴⁶⁴ Christian Frederik ønsket ingen krig og kalte ikke inn resten av hæren i tide. På grunn av den korte tiden som var til disposisjon fra bruddet i forhandlingene til krigen kom, hadde det liten hensikt å kalle inn resten av den norske hær

⁴⁶² Meydell hevder at den norske hær ”uten overdrivelse” utgjorde 50 000 mann. Meydell 1860, 356.

⁴⁶³ Georg Ræder. ”Om Norges væbnede Landmakt”. (*Norsk Militært tidsskrift*, 16/1853), 95.

⁴⁶⁴ De avdelingene som ikke var mobilisert lå på Sørlandet, Vestlandet og i Trøndelag.

hvis man forventet et kort felttog. Ved et villet lengre felttog hadde det trolig vært riktig å kalle inn resten av hæren.

Mye har vært skrevet om manglene på proviant, våpen og utstyr som den norske hær led under i 1814. Det er lett å peke på detaljer og generalisere disse som karakteristiske for hærens tilstand, det har også vært gjort. Manglene er trolig i flere henseende blitt overdrevet i ettertid som årsaksforklaringer på nederlaget. Imidlertid er de alvorlige manglene mindre et resultat av manglende mulighet til å oppfylle dem, enn av den utilgivelige forsømmelse som Christian Frederik viste ved å unnlate å forberede hæren tilstrekkelig til en krig. En kan si dette er et bevis på politisk lettsinn, all den stund Christian Frederik førte en politikk som måtte føre til krig, men helst er det nok et vitnesbyrd om at han aldri tenkte å føre noen krig, et klart utslag av tvetydigheten i hans politikk, hevder Bergsgård.⁴⁶⁵

Det mest kritikkverdige mangelen var Christian Frederiks forsømmelse når det gjaldt å skaffe krigsmakten de nødvendige forråd av korn for å kunne føre en krig over lengre tid. Han ble stadig gjort oppmerksom på kornmangelen, men unnlot å ta den på alvor, trolig fordi han visste at tvangsutskrivning ville gjøre ham upopulær, men også fordi han ikke hadde tenkt å føre noen krig. Med fasthet og vilje hadde det vært fullt mulig å skaffe det nødvendige kvantum korn for å legge opp tilstrekkelige depoter ved beslaglegging eller utskrivning, uten at det hadde gått ut over befolkningen i nevneverdig grad. Det var ikke kornmangel i landet, og det var en urimelighet på grensen til det absurde at soldatene sultet mens befolkningen ikke led noen særlig nød i perioden fra mobiliseringen til felttoget var over. Det er svært trolig at folket hadde vært villige til et større offer dersom Christian Frederik hadde anvendt sitt propagandaapparat og appellert til dem om å bidra til å bedre forsynings situasjonen.

Svensk overlegenhet til tross, for en styrke på drøyt 30 000 mann – understøttet av landvern, festninger og skanser, og som opererte i kupert terreng med utallige elver, sjøer, myrer og vanskelig tilgjengelige pass og fjellbygder – hevder Bergsgård at å forsvare seg i sitt eget land mot en angripende fiende på 45 000 burde være en overkommelig oppgave.⁴⁶⁶ Jeg slutter meg til dette synet. At det ikke ble slik, berodde mer på stridskreftenes utrustning, organisasjon og ledelse enn på den tallmessige underlegenheten, mener Bjørlin.⁴⁶⁷ Mangler på våpen, proviant

⁴⁶⁵ Bergsgård, 66.

⁴⁶⁶ Bergsgård, 68.

⁴⁶⁷ Bjørlin, 41.

og utstyr er viktige faktorer, men spiller ikke alltid en avgjørende rolle i et felttog. For det norske felttoget var fravær av kompetent overordnet lederskap en avgjørende faktor.

Fantes det ingen nordmann som kunne ta førerskapet i 1814? Var det ikke en stor fallitterklæring at krigen skulle være så helt og holdent bundet til Christian Frederik? Det fantes sikkert, men slik kjente ikke folket det den gangen, man var bundet til fyrsten og den etablerte hierarkiske orden på en måte som er helt ukjent for oss i dag, sier Bergsgård⁴⁶⁸ Skulle Norge fått en annen feltherre i 1814, måtte Christian Frederik ha innsett sin egen begrensning og sørget for at det ble funnet en erfaren feltherre til å føre krigen.

Christian Frederiks overordnede strategi ser ut til å ha hatt en gjenforening med Danmark som mål. Han må etter hvert ha forstått at en ny union med Danmark var umulig. Da krigen først var et faktum, hadde det å kjempe innbitt for norsk selvstendighet over lengre tid ingen hensikt for ham. Å kjempe for Norges sak var ikke viktig nok for ham. Han søkte ikke krigens laurbær. Mannsmot og krigerære var imidlertid viktige standskrav for en konge. Derfor gjaldt det for Christian Frederik å avslutte krigen med æren i behold så raskt og så skånsomt som mulig. Å unngå store, destruktive og blodige slag var i overensstemmelse med en slik holdning. Den avbrutte motoffensiv ved Rakkestad og oppgivelsen av skansen ved Langnes er eksempler som støtter dette syn. Christian Frederik hadde ikke den strategiske innsikten, viljen og den kyniske, rå og kompromissløse innstillingen som trengs hos en feltherre. Christian Frederik var nok en dyktig diplomat, men ingen hardbarket soldat.

Norske historikere har i stor utstrekning ment at Christian Frederiks mangel på initiativ i krigføringen skyldes feighet og uforstand. Den svake og vakkende krigsinnsatsen fikk store psykologiske konsekvenser i Norge. Folket følte seg vanæret og ble rasende, de hadde forventet en heltekrig. Avstanden mellom pompøs nasjonal retorikk og de skamfulle og nedverdiggende realitetene i Kattekrigen ble for stor. Det oppsto ren lynsjestemming mot enkelte norske offiserer. Akkurat som Carl Johan trolig hadde beregnet ved å gå til krig og ikke godta det siste meglingsforslaget fra stormaktsutsendingene, ble helteglorien fratatt ”sagakongen” som et resultat av krigen, han var ikke slik som folk hadde trodd, han var feig og tålte ikke blod. Det er mulig at han har hatt disse egenskapene, men handlemåten kan også forklares ut fra hans danskvennlige politikk.

⁴⁶⁸ Bergsgård, 105.

Min konklusjon er at det den norske hær manglet mest av alt i 1814 var en dyktig feltherre. Christian Frederik var ikke i stand til å bekle denne rollen. Det detaljerte studium som er utført både av forberedelsene til felttoget, hvor han var den faktiske sjef for generalstaben inntil Sejersted overtok, og av selve felttoget, viser dette. Hans manglende strategiske kunnskaper kommer til syne i utplasseringen av de norske stridskreftene før krigshandlingene. Han prøvde å dekke seg mot omtrent alle mulige scenarier for svenske angrep i stedet å konsentrere stridskreftene, både hæren og marinen, mot den forventede svenske angrepsaksen. De norske stridskreftene ble dermed liggende alt for spredt, og bare en tredel av den norske hær kunne møte det svenske angrepet i første omgang. Rokanonbåtflåten ved Hvaler kunne uten særlig risiko blitt fordoblet og dermed hatt en mulighet for å avverge det svenske flåteangrepet. Kongens svakheter kommer tydeligst fram i hans ordregiving under kampens gang. Den var usikker og tvetydig, han tok aldri noen kalkulert risiko. Han manglet tydeligvis motiverende egenskaper og klaget alltid på utenforliggende årsaker når noe gikk galt.

En av de største feilene som ble begått av Christian Frederik, var at han ikke organiserte et overordnet etterretningsvesen med formål å finne ut hvor det svenske angrepet kom, i stedet for å basere forsvaret på de mer eller mindre vidløftige teoretiske utredningene til Sejersted. Det er vanskelig å forstå hvorfor ikke den norske overkommandoen antok at Carl Johan ville utnytte den store svenske maritime overlegenheten til sin fordel. Det mest logiske ville da være å angripe fra syd, hvor han kunne utnytte denne overlegenheten optimalt ved et intimt samvirke mellom land- og sjøstridskrefter. Hvis man hadde konsentrert etterretningen mot syd, burde det ikke vært vanskelig å finne ut at svenskene ville angripe herfra, spesielt hvis man ser det på bakgrunn av den store konsentrasjonen av depoter, tropper og marinefartøyer som svenskene foretok syd for grensen i god tid før felttoget startet. Svenskene brukte lang tid til oppmarsj og sammentrekking av styrkene, så det var nok tid til å finne ut hvor hovedangrepet kom. Mangelen på et effektivt etterretningsvesen gjorde den norske overkommandoen svært sårbar overfor den effektive svenske villedende propagandaen. Da det viste seg at hovedangrepet kom fra syd, slo det ned som en bombe i det norske hovedkvarteret.

Var Norge forberedt på å føre en langvarig krig i 1814? Basert på det materialet som er studert og det som er funnet ved gjennomgang av hvordan historikerne har tolket kildene, er min påstand at den norske hær hadde ressurser til å holde den svenske hær stangen til

utgangen av oktober 1814. Det burde derfor ha vært et ambisiøst, men relativt realistisk mål, for den norske hær å holde krigen gående til Wienerkongressen hadde etablert seg. Manglene var ikke større enn at de kunne vært overvunnet, eller tålt, slik at felttoget i alle fall kunne ha strukket seg ut over høsten. Steen støtter denne påstanden.⁴⁶⁹ Det er tvilsomt om hæren ville holde ut et vinterfelttog. Hvis det skulle være mulig, måtte man enten ha fått hjelp utenfra, eller det måtte ha oppstått en folkereisning. Det oppsto ingen folkereisning i Norge etter at hæren var sendt hjem. Skulle det ha skjedd, var det behov for en samlende figur som sto fram og tok ledelsen. Det var en del som fantaserte om det, men det skjedde ikke. Ingen av de store selvstendighetslederne ble stående på post for selvstendighetspolitikken, ”vi merkar han ikkje i brev og dagbøker eingong,” hevder Bergsgård.⁴⁷⁰

Dersom svenskene hadde okkupert Norge og hatt troppstyrker stående i hovedstaden og på strategiske steder i resten av landet i lengre tid, hadde det vært større sannsynlighet for at geriljakrig hadde oppstått. Da hadde fienden blitt synlig for alle og trolig upopulær i det norske samfunnet, noe som okkupasjonstropper som brukes som våpen for å tvinge gjennom en uønsket endring vanligvis blir. En geriljakrig, eller spansk krig som den ble kalt i samtiden, var et skremsel som spøkte for svenskene ennå i mange år etter 1814. Selv så sent som i 1827 da det tilspisset seg i en unionsstrid, skrev Hans Järta om faren ved en spansk krig i Norge.⁴⁷¹

Natten til 13. august ankom resultatet av våpenhvilforhandlingene med Christian Frederik til Carl Johan. Det norske forslaget ville gjøre det formelt klart at det norske folk hadde rett til å velge sin konge i mai, og nå valgte en ny konge fordi den første hadde abdisert. Kieltraktaten var satt tilside, og unionsspørsmålet et mellomværende som de to folk avgjorde seg i mellom på fritt grunnlag. Carl Johan første reaksjon var raseri, han ville ikke gi etter og besluttet umiddelbart å gjenoppta operasjonene og la våpnene avgjøre utfallet, hevder Bjørlin.⁴⁷² Men han ble ”lugnare ju längre det lifit på dagen, og på samma gång återvunnit sitt politiske skarpsinne,” skriver Bjørlin videre. Carl Johan så med betenkeligheter på konsekvensen av hva en gjenopptakelse av krigen ville få. Høsten sto for døren, og alle offensive operasjoner ville bli betydelig vanskeligere. Dersom man ikke lykkes med å få til en rask avgjørelse, skulle ”arméen kanskje hela vintern öfver nödgas stå kvar i Norge, utsatt för et guerillakrigs

⁴⁶⁹ Steen, 209.

⁴⁷⁰ Bergsgård 115.

⁴⁷¹ Bergsgård, 99.

⁴⁷² Bjørlin, 296–297.

alla chikaner”.⁴⁷³ Carl Johans strategiske stilling var god rent militært sett, men han kunne neppe regne med at de militære operasjoner og de derpå følgende politiske avgjørelser kunne avsluttes innen vinteren kom, mener Lindbäck-Larsen.⁴⁷⁴ Ut fra det militære styrkeforholdet kunne han ikke forvente noen snarlig seier.

Hadde spørsmålet bare dreid seg om å beseire den norske hær, besette Kristiania og jage Christian Frederik ut av Norge, hadde ikke svenskene trengt å bekymre seg så mye for det endelige sluttresultatet. Imidlertid skulle Wienerkongressen snart tre sammen, og Carl Johan måtte regne med at Norgesspørsmålet ville bli tatt opp der hvis det ikke var avgjort på forhånd. Svenskene tålte ikke en langvarig geriljakrig i Norge i 1814 på grunn av den europeiske storpolitikken med de intrigene som kunne bli dannet mot Carl Johan på Wienerkongressen. Ikke tålte de svenske finansene en langvarig krig heller. Jeg vil hevde at Carl Johan visste at han skulle være konge for nordmennene og derfor ikke ville utnytte en militær seier til å tvinge sin vilje igjennom. Dette var hovedgrunnene til at Carl Johan godtok Mossekonvensjonen – gaven til det norske folk.

Hvor forberedt var den norske hær forberedt på krig i 1814? Den norske hær var forberedt på noen områder. Hæren hadde godt soldatmateriale og var den svenske overlegen i å bevege seg i terrenget. Troppene hadde høy moral før krigen startet og var villige til å kjempe, men dårlig overordnet ledelse medførte at tilliten til de høyere offiserer og den øverste ledelsen sank til et lavmål i løpet av krigen. Hæren var tilstrekkelig, men heller ikke mer, utrustet hva angår uniformer, våpen, artilleri, ammunisjon og transportkapasitet til å gjennomføre et felttog.

Utilstrekkelig proviantforsyning var det alvorligste problemet, her var hæren svært dårlig forberedt, noe som svekket både moralen og den fysiske yteevnen til de norske troppene. Den norske hær var dårlig forberedt når det gjaldt etterretning og manglet en overordnet strategi for samordning av land og sjøstridskrefter. Utgangsdisponeringen av styrkene før krigen var dårlig gjennomtenkt og ikke forankret i en realistisk strategi. Hæren var dårlig forberedt og trent for ledelse av større forband – i form av brigader. Den norske overkommando var uerfaren og lite egnet til å lede et felttog, noe som i stor grad skyldtes kongen inn gripen. Min hovedkonklusjon er at svakhetene ble avgjørende for utfallet av felttoget.

⁴⁷³ Björlin, 299.

⁴⁷⁴ Lindbäck-Larsen, 439.

BIBLIOGRAFI

Trykte kilder

- Aall, Jacob. Erindringer som bidrag til Norges historie fra 1800 til 1815. 2. utgave.
Christiania: Cappelen, 1859.
- Alin, Oscar. Hans Järtas och G.F. Wirséns Brevväxling år 1814. Stockholm: Norstedt, 1897.
- Anker, C.J. *Christian Frederik og Carsten Anker brevveksling 1814*. Christiania:
Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1901.
- Christian Frederiks dagbok fra 1814. Oversatt av Jan Jørgen Alnæs, Oslo: Gyldendal, 1954.
- Aubert, L.M.H. Peter Motzfeldts Dagbog fra det overordentlige Storting 1814. Christiania:
H. Aschehoug & Co, 1882.
- Seue, Werner Nicolay. Kongelig Dansk General-major Werner Nicolay de Saue's Levnedsløb
og Livs-historie. Forfattet av ham selv. Christiania: 1811.

Litteratur

- Angell, H. *Syv-års-krigen for 17. Mai 1807–1814*, Christiania: H. Aschehoug & Co.
(W.Nygaard), 1914.
- Barstad, H.J. Leirdølernes Saga, eller Leirdalske Kompagnies Historie fra 1801–1817.
Kristiania: Haffner & Hille, 1901.
- Bergsgård, Arne, *Året 1814. Del I og II*. H. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1945.
- Beutlich, F. *Norges sjøvæbning 1810–1814*. Oslo: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1940.
- Björilin, Gustaf. *Kriget i Norge 1814*. Stockholm: Norstedt, 1893.
- Blich. "En episode fra krigen i 1814". *Norsk Militært Tidsskrift*, 1882.
- Borgersrud, Lars. Konspirasjon og kapitulasjon. Nytt lys på forsvarshistorien fra 1814 til
1940. Oslo: Oktober, 2000.
- Christophersen, Bjørn. Vårt forsvars historie. En oversikt frem til 1940. Oslo: Gyldendal,
1978.
- Dyrvik, Ståle og Feldbæck, Ole. *Mellom brødre. 1780–1830*. Aschehougs Norgeshistorie.
Oslo: H. Aschehoug & Co (W. Nygaard), 1999.
- Dyrvik, Ståle. *Året 1814*, Oslo: Det Norske Samlaget, 2005.
- Ersland, Geir Atle og Holm, Terje. *Norsk forsvarshistorie. Krigsmakt og kongemakt 900
1814*. Bergen: Eide forlag, 2000.
- Hobson, Rolf. Krig og strategisk tenkning i Europa 1500–1945. Oslo: Cappelen, 2005.

- Hallager, G. *Norges Høiesterett 1815–1915 Første bind*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1915.
- Holm, Terje H. *Med Plotons! Høire-Sving! Marsch! Marsch!* Oslo: Forsvarsmuseets småskriftserie, 1991.
- Hughes, B.P. *Firepower. Weapons effectiveness on the Battlefield, 1630–1850*. New York: Sarpedon, 1997.
- Langslet, Lars Roar. *Christian Frederik. Konge av Norge (1814), Konge av Danmark (1839-48)*. Del I. Oslo: J.W. Cappelen, 1998.
- Lindbäck-Larsen, Odd. *Den norske hær og 1814*, Oslo: Krigshistorisk institutt. Forsvarsdepartement, 1945.
- Mankell, J. *Fälttåget i Norge år1814. En kritisk belysning*. Stockholm: Carl Suneson, 1887.
- Meydell, J.G. *Feldtoget i Norge 1814*. Christiania: Jacob Lebmann, 1815.
- _____. ”Nøjere Oplysninger til felttoget i Norge 1814, samt øvrige Begivenheder vedkommende denne Sag”. *Norskt Maanedskrift*, (1860): 350–398.
- Montgomery of Alamain. *Krigskunstens historie*. Oslo: Gyldendal, 1968.
- Morgenstjerne, Bredo Henrik von Munthe af. *Historisk Beretning om Generallieutenant Bernard Ditlef v. Staffeldt's forhold under det norske Felttog imod Sverig, under overcommando af Norges daværende Konge Hans kongl. Høihed Prinds Christian Frederik af Danmark; den imod Generallieutenanten anlagte tiltale Action, dens udfald og Staffeldts endelige Skjebne*. II del. Christiania: Gundersen, Grøndahl og Lehman's Enke, 1829.
- Mykland, Knut. *Kampen om Norge 1784–1814*, Oslo: Cappelen, 1978.
- Christian Fredrik i J.G Arntzen (red), *Norsk biografisk leksikon*, bind 2, Oslo: Kunnskapsforlaget, 2000.
- Nielsen, Yngvar. *Norge i 1814*, Christiania: Stenersen & Co, 1905.
- Norsk Militært tidsskrift*, ”Armeplanen af 3die Juli 1817”. (1867): 17.
- Reynolds, Hans. *Telene i den Norske her-soga*, Oslo: L.E. Tvedtes forlag, 1909.
- Rian, Øystein. *Maktens historie i dansketiden*. Makt og demokratiutredingen, rapport nr. 68, Oslo: 2003.
- _____. ”Hva og hvem var staten i Norge”? i (red) Petersen, Erling Ladevig. *Magtstaten i Norden i 1600 tallet og dens sociale konsekvenser*. Rapporter til den XIX nordiske historiekongress 1984: 73–97.
- Ræder, Georg. ”Om Norges væbnede Landmakt”. *Norsk Militært tidsskrift*, 16/1853: 32–113.
- _____. ”Norges landforsvar i 1814 og i 1887”. *Norsk Militært tidsskrift* 52/1889: 10–25.

- Sars, Ernst. *Historisk Indledning til Grundloven*, Kristiania: Bibliothek for de tusen hjem, 1882.
- _____. *Norges historie fremstillet for det norske folk*. Bind VI. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard), 1913.
- Schiøtz, Johannes H. "Den Norske hærs organisasjon 1814–1/1 1818. Del 1 og 2." Særtrykk av *Norsk Militært tidsskrift* (1910): 133–158.
- _____. "Den Norske hærs organisasjon 1814–1/1 1818. Del 3 til 8". Særtrykk av *Norsk Militært tidsskrift* (1910): 1–18.
- Seip, Jens Arup. *Utsikt over Norges historie*. Oslo: Gyldendal. 3. utgave, 2002.
- Skaare, Kolbjørn. *Norges mynthisorie*. Bind 1. Oslo: Universitetsforlaget, 1995.
- Steen, Sverre. *1814*, Oslo: Cappelen. Utgave 1989.
- Sørensen, Carl Th. I og II, *Kampen om Norge i Aarene 1813 og 1814*. København: Gyldendal, 1871.
- Vasstvedt, Oddvar. *Norge som selvstendig stat? Et anonymt skrift fra 1814*. Oslo: Riksarkivet, 1996.
- Wergeland, Henrik. *Norges konstitusjons historie*. Christiania: Chr. Tønsberg, 1857.
- Ødegaard. V. *Norske Jægerkorp's historie 1788–1888*. Christiania: Cammermeyer, 1890.

VEDLEGG

Appendiks 1

Antall og type infanterikompanier i fredsorganisasjonen i 1814

Oppsettende avdeling	Oppsettende avdeling besto av						Sum kp
	Gevorbne kp		Nasjonale kp				
	Muske- ter	Jeger	Muske- ter	Jeger	Skarp- skytter	Ski- løper	
Sønnefjellske gev. IR	8	2	10	2			22
Nordenfjellske gev. IR	8	2	10	2			22
Opplandske gev. IR	8	2	10	2			22
Akershus SR		2		3	15		20
Telemark IR	1	1	15	3			20
1. Trondhjemske IR	1	1	15	3			20
2. Trondhjemske IR	1	1	15	3			20
Vesterlenske IR	1	1	15	3			20
Norske Jegerkorps		4					4
Bergenhusske IR	1	1	15	3			20
Valdres Skarpskytterbn				1	5		6
Bergenus Skarpskytterbn				1	6		7
Søndenfjellske Skiløperbn						3	3
Nordenfjellske Skiløperbn						3	3
Røros Bergjegerkorps				2			2
Sum	29	17	105	28	26	6	211

Appendiks 2

Infanteriets krigsorganisasjon

Oppsettende avdeling	Bn	Kp	Depot bn	Depot kp	Ant menige	Ant Fribn menige	Lv Bn	Ant Lv Bn menige	Sum
Søndenfjellske gev. IR	2		1		2000		1	600	
Nordenfjellske gev. IR	2		1		2000		1	600	
Opplandske gev. IR	2		1		2000		1	600	
Akershus SR 1)	3	2			2450		1	900	
Telemark IR	2		1		2000		1	900	
1. Trondhjemske IR	2		1		2000		1	900	
2. Trondhjemske IR	2		1		2000		1	900	
Vesterlenske IR	2		1		2000		1	900	
Bergenhusske IR	2		1		2000		1	900	
Norsk Jegerkorps		4			512			512	
Valdres Skarpskytterbn	1				600			300	
Bergenus Skarpskytterbn	1			1	700			350	
Søndenfjellske Skiløperbn	1				600			150	
Nordenfjellske Skiløperbn	1				300			150	
Røros Bergjegerkorps		2			390				
Rekruttbataljoner (2 stk)					1300				
Sum selvst. kp		4		1					5
Sum bataljoner	23		8				9		40
Sum menige linjen					22852	9750			32602
Sum menige landvern								8150	8150

1) Det er ikke kjent om skarpskytterregimentet satte opp depot.

Appendiks 3

Kavaleriets fredsorganisasjon

Oppsettende avdeling	Type kompanier			Antall menige			
	Gev.	Nasj.	Lv- esk	Gev.	Nasj.	Lv	Reserv- ister
Akershus ridende jegerkorps	1			50			
Akershus ridende jegerkorps		3			225	90	60
Sønnefjellske Dragonregiment		12			900	360	240
Trondheimske Dragonkorps		4			300	120	80
Trondheimske Dragonkorps			1			120	
Sum	1	19	1	50	1425	690	380

Kavaleriets krigsorganisasjon

Oppsettende avdeling	Type avdelinger						Menige				Sum Lv
	Gev. kp	Nasj. kp	Esk 1)	Lv- esk	Dep.	Sum avd.	Gev.	Nasj.	Dep.	Sum Men.	
Akershus ridende jegerkorps	1	3					50	225		275	
Sønnefjellske Dragonregiment 1)			6	1	1			720	120	840	300
Trondheimske Dragonkorps 2)		4		1							
Sum kp	1	7				8					
Sum esk			6			6					
Sum Lv.esk						1					
Sum depot						1					
Sum menige										1115	
Sum Lv menige											300

1) Utskrevet fribataljonspersonell inngår i rekruttbataljonene

2) Ble ikke satt opp i 1814

Appendiks 4

Artilleriets fredsorganisasjon

Den Norske Artilleri- brigade	Avdelinger				Menige					
	Gevorbne		Nasjonale		Kjørende kp		Ridende kp		Sum linjen	Sum Lv 1)
	Kjørende Kp 2)	Ridende kp	Sønnefj artbn. kp	Trondh. kp	Gev.	Nasj. del	Gev.	Nasj. del		
Gev artilleri	5	1			300	500	81	72	959	
Nasj artilleri			4	2		1126			1126	566
Sum kp	5	1	4	2					12	
Sum menige					300	1626	81	72	2079	
Sum Lv										566

1) i tillegg disponerte Artilleribrigaden 182 reservister og 183 interimsreservister.

2) Ett kompani lå i Trondheim.

Artilleriets organisasjon under felttoget i 1814

Type artilleri	Gevorbne batterier		Nasjonale batterier		Satt opp under felttoget 2)	Sum menige	Hester
	Kjørende	Ridende	Sønnefj.	Nordenfj			
Gev artilleri	4	1					
Nasj artilleri			3	2			
6 punds	1				(1)	160	200
3 punds	3		3	2 1)	(2)	1020	600
3 punds ridende		1				153	215
Sum	4	1	3	2		1333	1015

1) Antall menige er ukjent og er ikke tatt med i beregningen. Batteriene var svakt oppsatt med personell.

2) Antall menige er ikke tatt med i beregningen.

Appendiks 5

Den norske hærs krigsorganisasjon og styrke i 1814

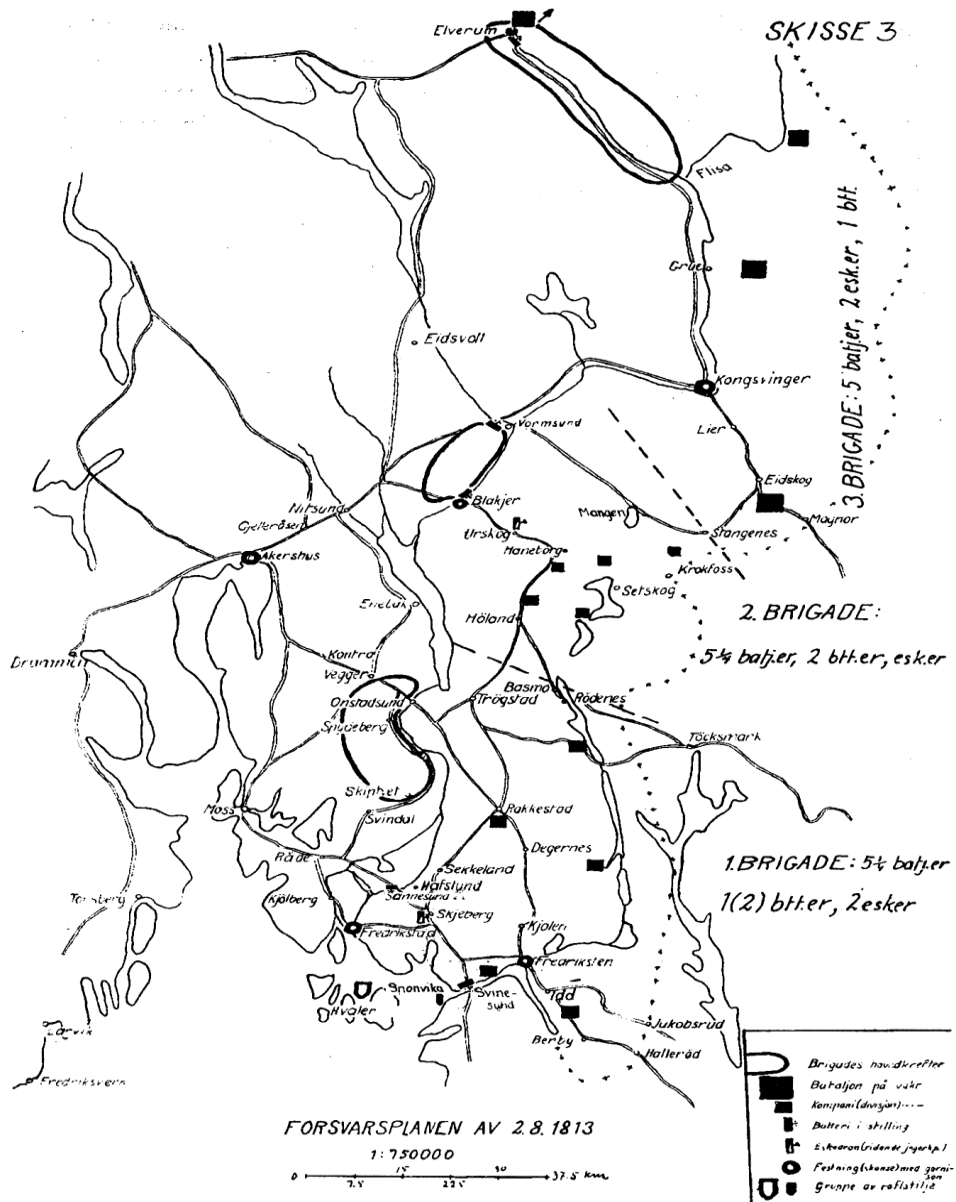
Feltavdeling	Off.	Stab	Spill	Under-off.	Men.	Sum pr enhet.	Ant. enh.	Sum menig	Sum hoder linjen	Sum hoder Lv	Sum linje + Lv	Herav Off	Herav under-off
Feltbataljoner	20	7	15	50	750	842	23	17250	19366			460	1150
Depotbn Gev IR 1)	20		4	30	500	554	3	1500	1662			60	90
Depotbn Nasj IR 1)	8			20	500	528	5	2500	2640			40	100
Norsk jegerkorps	16		8	24	512	560	1	512	560			16	24
Feltbn Valdres Skarpskbn	13		12	30	600	655	1	600	655	300		13	30
Feltbn Bergenh. Skarpskbn	13		12	30	600	655	1	600	655	350		13	30
Depotkp Bergenh. Skarpskbn	4		2	5	100	111	1	100	111			4	5
Søndenfjellske skiløperbn	9	2	7	15	600	633	1	600	633	150		9	15
Nordenfjellske skiløperbn	9	2	7	15	300	333	1	300	633	150		9	15
Røros Bergjegerkorps	6		4	14	390	414	1	390	414			6	14
Fribataljonpers. 2)				25	750	775	13	9750	10075				
2 Rekruttbn						1300		1300	1300				
Lv bn gev reg						600	3			1800			
Lv bn nasj reg						900	6			5400		□	
Nasj Kp Akershus ridende jegerk.	3	1	2	5	70	81	3	210	243			□	15
Gev kp Akershus ridende jegerk.	4	2	3	5	70	84	1	70	84			□	5
Esk Sønnefj DR	4	2	2	8	140	156	6	840	936	300		□□	48
Depot Sønnefj. DR			2	2	120	124	1	120	124				2
Esk Tronhj. Dragonkorps 4)						100	2		200				
Ridende batteri	3		4	16	153	176	1	153	176			3	16
6-punds batteri	4		4	22	160	190	1	160	190			3	22
3-punds batteri 3)	4		4	10	130	148	3	390	444			12	30
Tre punds batteri Trhj. 4)						100	2	200	200				
Den norske Ingeniørbrigade	10								10				
SUM								37545	41311	8450	49761	685	1611

Merknader

- 1) Depotbataljonene og Landvernsavdelingene delte det befal som var tildelt depotet. Da fordelingen ikke er kjent, er de ført opp under depotet.
- 2) Rekruttbataljonene fikk sine underoffiserer i hovedsak fra fribataljonenes underoffiserer. Da fordelingen ikke er kjent, er de ført opp under fribataljonene.
- 3) Det var noe forskjellig bemanning på de tre batteriene.
- 4) Styrken er anslått

Appendiks 6

Forsvarsplanen av august 1813

Kilde: Lindbäck-Larsen, 210.

Appendiks 7

Beholdning og utlevering av enkelte effekter ved det norske munderingsdepot.

Effekter	Forråd 1.1.1813	Levert i 1813	Levert i 1814	Forråd 1.1.1815
Kjoler	11 500	2 100	15 100	10 000
Vester	8 600	1 800	9 700	3 600
Yttertrøyer	1 100	4 700	7 900	400
Pantalons	45 300	7 000	27 600	14 300
Grå bukser	0	300	5200	400
Ravenduksbukser 1)	4 700	5 100	5 600	1 900
Skjorter	32 700	25 400	21 500	1 300
Strømper	92 600	17 100	41 600	56 300
Vaktvanter	32 700	3 700	8 000	21 000
Halsbind	19 300	6 900	11 400	2 400
Sko	21 700	13 400	35 000	5 300
Støvletter	47 200	8 600	25 700	15 000
Ridestøvler	800	0	300	500
Hatter, luer og lignende	3 300	4 800	11 700	3 500
Bandolærer	7 400	800	8 000	3 500
Patrontasker	11 300	1 100	6 400	3 200 (?)

1) Arbeidsbukser

Kilde: Lindbäck-Larsen, 498.

Appendiks 8

Proviantsituasjonen ved krigsutbruddet

Provianttype	Måleenhet	Behov for en måned	De militære beholdninger	
			Var	Kunne vare
Havre, havremel, bl. korn	Tønner		9.200	
Rug	Tønner	7.800	6.800	7/8 måned
Bygg	Tønner	3.060	8.900 1)	2 3/4 måned
Erter	Tønner	270	300 1)	1 1/9 måned
Salt	Tønner	240	600 1)	2 1/2 måned
Kjøtt og flesk	Skippund 2)	150	550 1)	3 3/8 måned
Brennevin	Potter 2)	54.000	65.000 1)	1 1/5 måned
Vårsild	Tønner	930	1.700 1)	2 måned
Tørrfisk	Skippund	1.380	1.500	1

1) Lå i militære magasiner. Om militæretaten i tillegg har hatt forråd i provideringens magasiner, kan ikke angis.

2) 1 skippund er 160 kg. 1 pott er 0,965 liter.

Kilde: Lindbäck-Larsen, 496.

Appendiks 9

Side 1 av 2

Oversikt over den svenske hær i 1814

Avdelingr	Bn	Jeger bn	Jeger bn 1.aug	Esk	Ing Kp	3 pund	6 pund	8 pund	12 pund	8 pund haub.
I. Armekorps										
1. Fördeling										
1. Brigaden	5		1							
2. Brigaden	4		1							
1. Feltart.divisjon							12			2
3. Fördeling										
5. Brigaden	5		1							
6. Brigaden	4		1							
Kavalerifördelingen				12						
Reserveartilleriet						6	4		8	4
Sappörkompani					1					
Sum I. armekorps	18	0	4	12	1	6	16	0	8	4
II. Armekorps										
2. Fördeling										
3. Brigaden	6		1							
4. Brigaden	5		1							
Feltartilleridivisjonen							12			2
4. Fördelingen										
7. Brigaden	8									
8. Brigaden	5	2								
To batterier						4	12			
5. Fördelingen										
9. Brigaden	6	2								
10. Brigaden (Jämtland)	6	2								
To batterier						8	6			
11. Brigaden (Värmland)	3	1								
Skvadroner				1						
Ett batteri						6				
Kavaleribrigaden				8						
Sappörkompani					1					
Pontonierkompani					1					
Utenom fördeligsforband 1)	3									
To batterier 1)						4		4		
Sum II. Armekorps	42	7	2	9	2	22	30	4	0	2
Sum I. og II Armekorps	60	7	6	21	3	28	46	4	8	6

1) Om bord på skjærgårdsflåten

Beleiringsartilleri:

1. Batteri: 9 stk 60 punds og 7 stk 40 pund morterer.
2. Batteri: 8 stk. 24 punds kanoner.
3. Batteri: 16 stk. 18 punds kanoner.

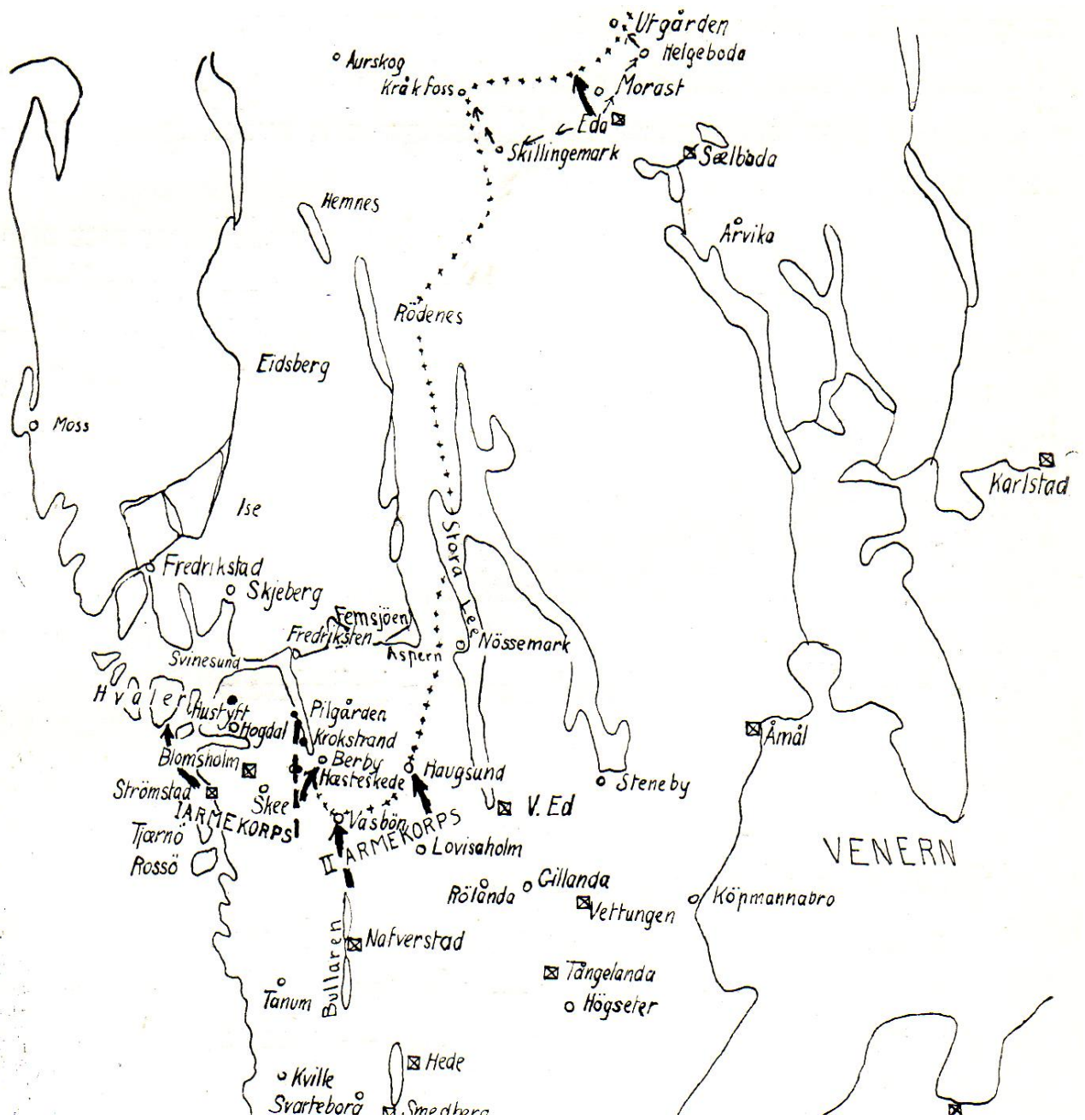
Posisjonsartilleri:

1. Batteri: 8 stk 12 punds kanoner.
2. batteri: 12 stk 6 pund kanoner.

Kilde: Björlin, 334-343

Appendiks 10

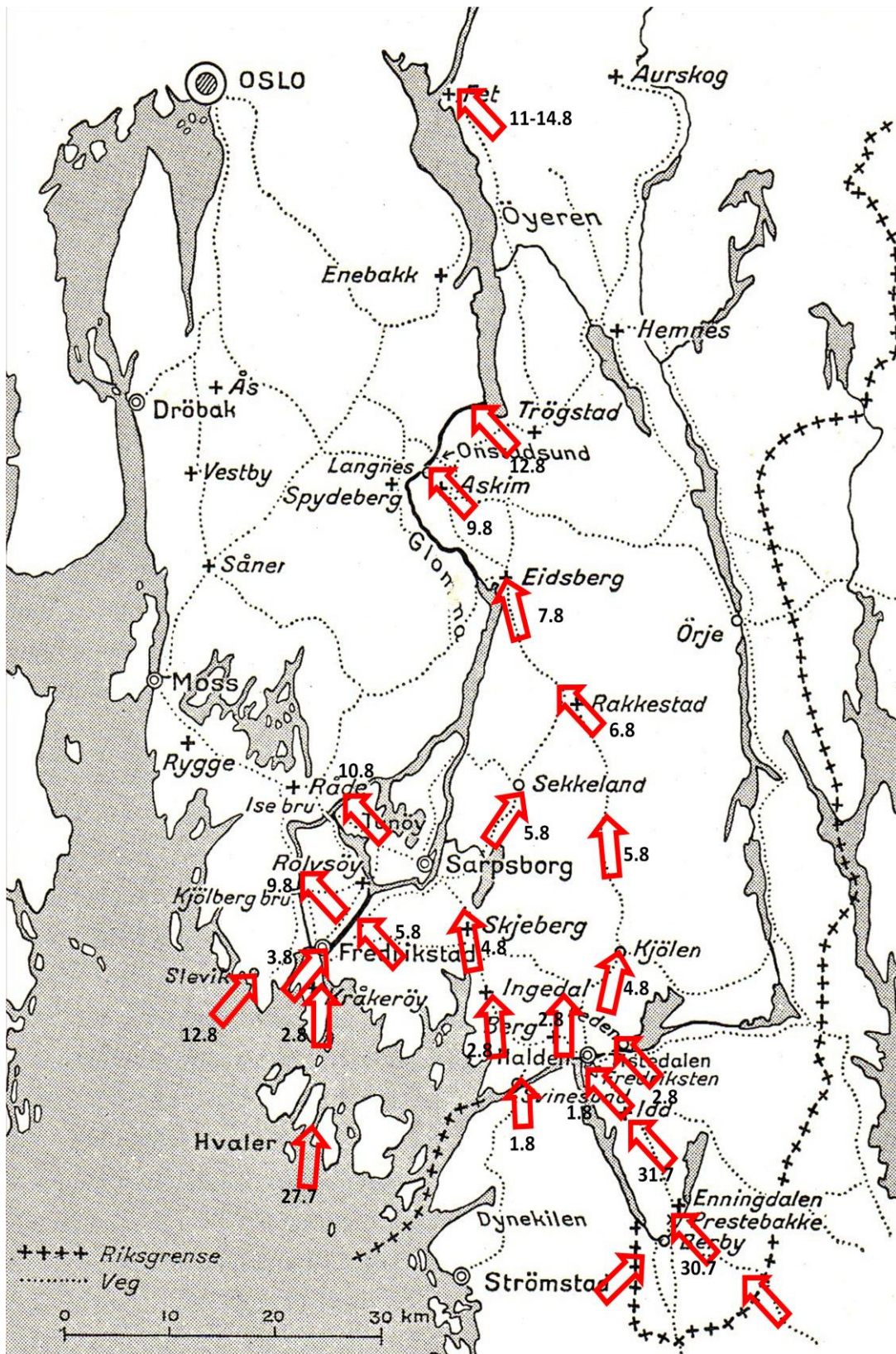
Den svenske angrebsplan

Kilde: Lindbäck-Larsen, 130.

Appendiks 11

Felttoget 1814 – Den svenske fremrykningen

Appendiks 12

Langnes skanse

Kilde: Holm, 147.

Skisse som viser pongtongbrua og skansen på østbredden. Høydedraget inne i skansen vises tydelig. Skansens voller kan man ut fra målestokken se var ca 1000 m bred.